

63.3(0)
В 53

1000р.

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Історія

Випуск ІХ

Івано-Франківськ

2005

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

**ІСТОРІЯ
ВИПУСК ІХ**

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
“ПЛАЙ”
2005

ББК 63
В 53

Вісник Прикарпатського університету.
Історія. 2005. Вип. ІХ.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені етнополітичним та національно-культурним процесам в Україні, а також актуальним проблемам історії зарубіжних країн, праці молодих науковців.

This book contains scientific articles dealing with actual historical problems of the ethnopolitical and nation-cultural processes in Ukraine, history of foreign countries, and the research results of the beginning scientists.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (*голова ради*); д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК; д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО; д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК; д-р юрид. наук, проф. В.В.ЛУЦЬ; д-р філол. наук, проф. В.Г.МАТВІЙШИН; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК; д-р пед. наук, проф. Н.В.ЛИСЕНКО; д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЙК.

Редакційна колегія: д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК (*голова редколегії*); д-р істор. наук, проф. В.В.ГРАБОВЕЦЬКИЙ; д-р істор. наук, проф. Л.О.ЗАШКІЛЬНЯК; д-р істор. наук, проф. О.Ю.КАРПЕНКО; д-р істор. наук, проф. І.С.ФЕДОРІАК; канд. істор. наук, доцент О.С.ЖЕРНОКЛЕСВ

(відповідальний секретар)
Етофаника
код 02125208
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Видається з 1995 р.
Інв. № 696632

Адреса редакційної колегії:

76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,

Прикарпатський університет імені Василя Стефаника.

© Видавництво "Плай" Прикарпатського університету, 2005.

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

І.Я.Райківський

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА В ГАЛИЧИНІ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХІХ ст.

ХІХ століття трактується в сучасній історіографії як період формування модерної української нації. На першому етапі національного відродження передова інтелігенція проявляла зацікавлення до вивчення різних сторін життя рідного народу, що опинився під владою двох імперій – Російської та Австрійської (Австро-Угорської). Серед галузей українознавства як науки особливу роль відіграло мовознавство, що набуло поширення по обидва боки російсько-австрійського кордону. Перші граматики української мови на етнічних землях у складі Австрії викликали зацікавлення дослідників [10; 13; 14; 15; 20; 21; 22; 23; 29 та ін.], однак і досі не відтворено цілісної картини розвитку мовознавства та його значення в національному відродженні. Розвиток українського мовознавства в Галичині активізувався в першій третині ХІХ ст., що й стало предметом дослідження в даній статті.

Внаслідок занепаду Речі Посполитої в 1772 р. галицькі русини перейшли під владу Австрійської імперії в денационалізованому стані, за висловом відомого українського літературознавця М.Возняка, "без ознак свого окремого національно-культурного життя" [12, с.5]. "В Західній Україні не було того піднесення своєрідного українського патріотизму, який пережила Гетьманщина по інерції автономного життя ... ХVІІІ ст., – відзначав М.Грушевський. – Всі вищі прошарки суспільства були цілковито денационалізовані..." [18, с.60]. Українське населення представляли майже виключно селяни, що перебували в тяжкій панщизняній неволі, та малоосвічене греко-католицьким духовенство, яке мало низький соціальний статус.

Ополячення й окатоличення поширилися настільки, що навіть у селах священики почали виголошувати проповіді польською мовою та намагалися розмовляти нею вдома або користувалися т. зв. язичієм (мішанина польської, церковнослов'янської й української мов). Натомість українською мовою говорило здебільшого неграмотне селянство, через це її зневажливо називали "мужичою", "хлопською" [15, с.3]. Русини у Східній Галичині відчували слабку спорідненість із населенням Буковини та Закарпаття, що розмовляло такою ж мовою, і ще меншу зі своїми кривими в Російській імперії, були приречені, здавалось, на зникнення як окрема етнічна група [9, с.389].

Етнічній самоідентифікації галицьких русинів сприяла реформаторська діяльність австрійського уряду 1770–80-х рр., що створила можливості для українського культурного відродження. Реформи Марії-Терези та Йосифа II в дусі освіченого абсолютизму охопили головним чином сільське господарство, церкву й освіту, дещо поліпшили соціальне й матеріальне становище двох основних прошарків українського населення. Особливе значення в національному пробудженні мало підвищення статусу Греко-католицької церкви, зокрема після 1808 р., коли відновлено Галицьку митрополію. Внаслідок заснування нових навчальних закладів, насамперед Руського інституту при Львівському університеті (*Studium ruthenum*) та греко-католицької семінарії у Львові, був відкритий шлях для освіти греко-католицького духовенства, тісно пов'язаного із сільським оточенням. Зокрема, у Руському інституті, що діяв із 1787 по 1809 рр., із метою підготовки священників-русинів до сану навчання на філософському й теологічному факультетах проводилося руською мовою [17, с.41, 42].

Отримавши освіту, ознайомившись із передовими ідеями свого часу, священники переймалися етикою служіння народові. На відміну від підросійської України, де переважала світська інтелігенція, провідником національного руху галицьких русинів у першій половині ХІХ ст. була Греко-католицька церква. “Говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини, – писав І.Франко, – то значить говорити про духовенство, бо ніякої другої інтелігенції в нас не було” [30, с.87]. Руський інститут за весь період існування підготував близько 500 високоосвічених священників, які внесли значний вклад у національне відродження Галичини [19, с.14]. Відкриття навчальних закладів для галицьких русинів, запровадження рідної мови як мови навчання, освіти мало далекоюсяжне значення для пробудження притлумленого за довгі роки польського панування почуття національної ідентичності.

Щоправда, перші кроки на шляху національно-духовного відродження в Галичині були досить слабкими. Власті дбали насамперед про освіту священників, щоб вони вміли добре читати й співати з церковних книг та їх розуміти, що вказувало на стару книжну церковнослов'янську мову як на літературну. Національно свідомі еліта внутрішньо не готова була сприйняти живу народну мову як мову шкільництва, літератури, науки, вважаючи її недостатньо розвинутою. Згідно з розпорядженням цесаря, галицьким русинам польську, латинську чи німецьку мови навчання в школах замінила, на жаль, не материнська розмовна мова, а церковнослов'янська, така ж мертва, як і латинь. Перше й половина другого десятиліття ХІХ ст. стали періодом найбільшого занепаду в розвитку

української мови в Галичині, що була лише засобом побутового спілкування простолюду [15, с.4, 5].

Занепад у національно-культурному житті відобразився на видавничій діяльності. Слухачі Руського інституту могли користуватися лише двома підручниками руською мовою – з логіки та історії церкви, тоді як інші предмети (з 1794/95 н.р. навчання тривало 4 роки) вивчали з усних викладів [8, с.62, 101]. У період із 1796 до 1808 р. друкарня Ставропігійського інституту у Львові – єдиної (до 1848 р.) світської інституції галицьких русинів – не видала жодної книги кириличним шрифтом. У 1808–1810 рр. з'явилися три видання церковнослов'янською мовою, а в 1811–1820 рр. – п'ять [25, с.99]. Єдина на території австрійської держави на початку ХІХ ст. руська друкарня, що знаходилася у розпорядженні Ставропігії, передусім через нестачу коштів, не змогла вповні задовольнити зростаючих потреб руського населення у різноманітній літературі. За перші п'ятдесят років перебування Галичини під австрійською владою зі 134 книг, що вийшли з-під пера місцевих авторів, лише 73, переважно релігійного змісту, були надруковані церковнослов'янською мовою, тоді як народною – жодної книги [25, с.99, 100].

Усе ж національне життя русинів поступово активізувалося й у своєму розвитку пройшло два етапи: кінець ХVІІІ ст. – 1820-ті рр. і 30-ті – середина 40-х рр. Перший з них відбувався під знаком ідей Просвітництва, а другий – романтизму, коли соціальне обличчя та ідеологія національного руху все більше демократизувалися [27, с.60]. “На брак умового життя серед галицьких русинів, – писав К.Студинський, – перед виступом Маркіяна Шашкевича нарікати годі”, в краї “розвинув ся спеціально сильно науковий рух...” [28, с.1].

На першому етапі головними осередками західноукраїнського національного відродження були Перемишль, як центр греко-католицької єпархії, та Львів. Під покровительством перемишльського єпископа Михайла Левицького 5 липня 1816 р. австрійський цесар затвердив утворення першого в Галичині культурно-освітнього Товариства греко-католицьких священників (“Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти і культури серед вірних на основі християнської релігії”) [10, с.117]. Статут товариства, підписаний М.Левицьким ще 20 січня того ж року, вийшов друком латинською мовою у Відні. За поданням єпископа, товариство очолив Іван Могильницький, що відав справами шкільництва в єпархії, рядовими членами були священники [1, с.39].

“Головною метою даного Товариства, – говорилося у статуті, – є розвиток справжньої релігії і побожності шляхом пропаганди в усій єпархії

різних творів...” [1, с.41]. Для досягнення цієї мети передбачалося видавати книжки насамперед для читання простого народу. Вони мали бути написані простою мовою, котру використовували селяни, за винятком “грубих” висловів, які необхідно “окультурити”. Малося на увазі, що читач не лише поповнюватиме свій словниковий запас більш елегантними виразами, а й почне звикати “до зрозуміння того, що почує в церкві”. Товариство передбачало видання шкільних підручників і загальноосвітніх книжок, що за змістом охоплювали питання “господарства, гігієни, праводавства, філантропії (благодійності. – І.Р.)” [32, с.52, 53].

Особливий наголос у статуті, за словами вченого-літературознавця В.Щурата, було зроблено на виховання “патріотизму і лояльності”, освіти духовенства, водночас допускалося написання наукових праць нерідними мовами – латинською й німецькою. У цілому перемишльське товариство священників, писав В.Щурат на початку ХХ ст., “мало бути чимсь більше, ніж звичайною видавничою спілкою, ... ніж нинішнє товариство “Просвіта”, передбачало “освідомленне селянства і образование духовенства, а будучи зложене з самих священників, не могло брати ся до діла з іншого становища, як тільки із священничого” [32, с.53]. Всупереч опору місцевої адміністрації провідні діячі товариства (Йосиф Левицький, Йосиф Лозинський, Іван Лаврівський та ін.) під проводом І.Могилиницького приступили до видання шкільних підручників та популярної літератури народною мовою, поширення освіти серед народу. Завдяки самовідданій праці перемишльських просвітителів вдалося добитися в 1818 р. урядового дозволу на запровадження руської мови в початкових школах Східної Галичини. До 1832 р. у Перемишльській єпархії відкрито близько 400 шкіл із руською мовою навчання [25, с.100, 101].

Боротьба передових галицьких діячів за розширення суспільних функцій руської мови в 20–30-х рр. ХІХ ст. знайшла розуміння й підтримку І.Снігурського, який у 1818 р. став перемишльським єпископом. Уже в першому посланні від 30 серпня 1818 р. він заявив, що посилення релігійних почуттів можна досягти лише шляхом піднесення освітнього рівня віруючих. І.Снігурський організував друкарню, в якій публікувалися релігійні, навчальні, публіцистичні, літературні праці, створив фонд для закупівлі руських книг для капітульної бібліотеки тощо [1, с.83]. Інтерес до української мови в Галичині підсилювало знайомство з першими працями, надрукованими народною мовою на Наддніпрянській Україні під владою Російської імперії. Так, народну мову в літературний обіг увів І.Котляревський своєю “Енеїдою” 1798 р., поети-романтики, слідом за Г.Квіткою-Основ’яненком, сприяли розвитку української літературної мови. Водночас виходили друком наукові описи української мови, що різними шляхами

потрапляли в Галичину: Олексія Павловського, автора першої граматики (1818 р., Санкт-Петербург), правописом якого скористалися видавці “Русалки Дністрової”, Михайла Максимовича, Ізмаїла Срезневського та ін. [26, с.168].

Першим, хто усвідомив небезпеку цілковитої денаціоналізації галицьких русинів і став на захист рідного слова, був І.Могилиницький. Він доклав багато зусиль для написання підручників і наукових праць, підготовки вчителів руською мовою. У 1816 р. І.Могилиницький видав буквар і катехизм, що згодом перевидавалися, а в 1823 р. підготував до друку “Грамматыку Языка славено-русского” (далі – “Грамматика”). Наступного року одержано дозвіл на її друк, проте “Грамматика” з незалежних від автора причин так і не була надрукована й уперше побачила світ лише в 1910 р. стараннями М.Возняка. Отже, праця І.Могилиницького не мала великого впливу на розвиток граматичної думки, хоч і прислужилася наступним авторам граматики руської мови, будучи добре відомою в рукописі. Більш щасливу долю мала “Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ” (далі – “Відомість”), повністю опублікована М.Возняком разом із “Грамматикою” як передмова до неї. Переклад “Відомості” польською мовою з’явився у “Czasopismie naukowem” бібліотеки Осолінських у 1829 р. із значно скороченого німецькомовного варіанта праці. Пізніше “Відомість” перевидавалася у Відні та Львові, вийшов друком переклад російською мовою, а в 1856 р. П.Куліш надрукував його в 11 томі “Записок о Южной Руси” під заголовком “О древности и самобытности южнорусского языка” [4, с.8, 9].

“Відомість” стала першим науковим дослідженням про українську мову в Галичині. Зрозуміло, що далеко не все з неї прийняте у сучасній лінгвістиці. Однак найбільшою заслугою статті І.Могилиницького можна вважати саму постановку питання: українська мова є такою ж самобутньою мовою, як і інші слов’янські мови, рівноправною з ними, повинна бути запроваджена в усі сфери життя народу [13, с.17]. І.Могилиницький писав: “*Народъ рускій есть племенемъ и отраслею рода славенского, якъ кождый инный народъ славенскій. То само о языкѣ рускомъ разумѣти належить*”. Втрата незалежності (перестала існувати “заложена Володимиромъ В(еликим) монархія Руска”) не може служити підставою для зникнення мови народу. Як приклад, було сказано, що “нема уже слѣду силы и славы *греческого и римского* панованя, но языкъ греческій и римскій” збереглися [4, с.28]. Чехи чи угорці від того, що не мають власної держави і є підлеглими Австрійській імперії, не перестали ними бути. “Въ той самой колѣби, – робить висновок автор розвідки, – найдуся теперь *народъ рускій*, въ частехъ подъ поединчими, або цѣлкою подъ розмаитыми панованями

уважаний” [4, с.28]. І.Могильницький спростував твердження сучасників, які на початку ХІХ ст. або взагалі про українську мову не згадували, тим самим заперечуючи її існування, або ототожнювали її зі старослов'янською, вважали просторіччям російської чи польської мов тощо.

Водночас І.Могильницький не зміг позбутися відчуття, начебто народна мова не цілком придатна для літературних потреб, обстоював поширену в тогочасному слов'янознавстві думку про необхідність розрізняти народну й писемну, літературну мови. Услід за М.Смотрицьким, М.Ломоносовим, Й.Добровським вважав, що літературна мова має бути більш культурною, вишуканою, на відміну від місцевої говірки неосвіченого селянства. Цього можна досягти шляхом поєднання мови простого народу з церковнослов'янською. Саме через мовно-літературні засади, стверджує Я.Грицак, перемишльське товариство не могло стати виразником чітко української національної орієнтації [17, с.49]. Характерно, що митрополит (із 1816 р.) М.Левицький, один з ініціаторів заснування товариства з метою національно-культурного пробудження русинів, у 30-х роках виступив за заборону видань народною мовою. Беззаперечною заслугою перемишльських священиків стало усвідомлення національної окремішності русинів серед інших слов'янських народів. Діячі товариства не мали сумніву в тому, що мова руських селян у Галичині, по суті, тотожна з мовою простолюду на етнічних землях під владою Російської імперії [17, с.49].

Услід за І.Могильницьким у середовищі перемишльських просвітителів було підготовлено ряд граматик руської мови, що засвідчили виділення мовознавства в окрему галузь українознавства як науки. Майже одночасно з І.Могильницьким закінчив рукопис свого граматичного підручника священик І.Лаврівський, викладач Перемишльської духовної семінарії. Роботу написано німецькою мовою під назвою “*Versuch über die Sprachlehre der Ruskischen Sprache, wie solche sammt ihren Unter-Mundarten in den Königreichen Galizien und Lodomerien gesprochen wird*” (“Спроба граматики руської мови, складеної з піддіалектів, якими розмовляють в Королівстві Галіції й Лодомерії”) [31, с.60]. Крім того, він написав для потреб парафіяльного шкільництва підручник із методики, словник руської мови, буквар. Єдиний надрукований посібник І.Лаврівського, що побачив світ 1838 р. у Перемишлі, мав назву “*Elementarz ruski, niemiecki i polski dla szkół parafialnych w Galicji*” [2, с.432]. І.Лаврівський рішуче підтримав погляди про самостійність і рівноправність руської мови. В основу літературної мови Лаврівського було покладено живу народну мову, фактично рідні йому лемківські говірки, хоч і на ній позначився незначний вплив церковнослов'янщини [15, с.10].

1830 р. у Будимі вийшла книжка закарпатського вченого, священика Михайла Лучкая, побудована переважно на матеріалі “карпато-руського говору”, “*Grammatica Slavo-Ruthena: seu Vetero-Slavicae et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russicae, seu dialecti vigentis linguae*” (“Грамастика слов'яноруська, або старослов'янська, побудована на діалектах мови, вживаної в Карпатських горах Малоросії”) [31, с.60]. М.Лучкай, мабуть, перший відзначив, що із 42 літер кирилиці звукове значення мають тільки 29, пропонував спростити правопис (усунути літеру ь, яка не позначає жодного звука, що зробить друкування на п'ять відсотків дешевшим, вилучити ряд літер, які дублюють одна одну, тощо) [20, с.22].

Автором першої друкованої граматики української мови в Галичині, написаної німецькою мовою під назвою “*Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien*” (“Грамастика рутенської або малоросійської мови в Галичині”) та виданої в 1834 р. у Перемишлі, став Йосиф Левицький. Він знайомив європейського читача з особливостями української мови, обстоював мову, якою говорить 8 млн. жителів, “самостійність у теорії”. “Але в практиці, – стверджував М.Возняк, – не написав Левицький граматики цього народу, тільки граматику якогось великорусько-білорусько-церковно-слав'янсько-польсько-українського макаронізму, яким, здається, і сам автор ніколи не говорив”. За висловом М.Возняка, підручник Й.Левицького був “легким переходом до великорущини” [11, с.107]. Отже, у книзі була представлена не справжня мова, якою розмовляло українське населення, а дивний сурогат, мішанина старослов'янських, українських, великоруських і польських слів.

Й.Левицький усе життя виступав прихильником старослов'янської мови, етимологічного принципу правопису (за написання ь у кінці слів після твердих приголосних) і вкрай критично ставився до тих, хто обстоював фонетику. Поставивши собі за мету, писав О.Маковей, “лучити мову давньої літератури з живою народною мовою, він своєї гадки не покинув і “служив двом панам” [23, с.24]. Макаронічної мови не позбувся автор у всіх своїх наступних статтях, спричинився до гальмування розвитку української літературної мови в Галичині на народній основі [22, с.147].

Серед авторів перших граматик, що стали на захист народної мови, виділявся священик Й.Лозинський, учений і публіцист. Він ще в 1833 р. написав польською мовою граматику української мови (“*Gramatyka języka ruskiego (małoruskiego)*”), яка з різних причин вийшла друком аж у 1846 р. у Перемишлі. Автор виступив прихильником не церковнослов'янської мови, а живої народної, прямо писав, що у письмі ми хочемо бачити те очима, що в мові чуємо вухами [7, с.ХХХVІ]. Відомий вчений-філолог Євген Грицак назвав Й.Лозинського “автором найкращої до 1848 р. української грама-

тики, опертої на живій народній мові, й гарного букваря, складеного народньою мовою, але не виданого друком” [16, с.456]. Водночас Й.Лозинський пішов за тими, хто, за висловом І.Огієнка, “закликають любити свою “руську” мову, але кличуть по-польськи чи німецьки” [24, с.175]. Й.Лозинський послідовно обстоював фонетичний принцип правопису, необхідність реформи або заміни кирилиці, яку вважав занадто громіздкою азбукою для українського письма. Такі самі думки він знайшов у відомого славіста В.Копітара, який називав кирилицю “варварсько-грецькою”, бо в ній багато зайвих літер, деякі букви читаються двояко тощо [20, с.24].

На сторінках львівського тижневика “Rozmaitości”, що виходив як літературний додаток до урядової “Gazety Lwowskiej”, Й.Лозинський надрукував у 1834 р. статтю “O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego”. Автор навів аргументи на користь польського алфавіту для передачі звуків руської мови на письмі. На його думку, граматики руської мови досі не існувало: з праці О.Павловського 1818 р. небагато можна було скористати, а в новій граматиці Й.Левицького містилися виписки з творів, читаючи які важко сказати, що це чиста народна мова. Всі письменники писали згідно з правилами церковнослов’янської мови. Отже, руська мова як неписемна має свободу вибору такого алфавіту, який був би найвигіднішим. Таким алфавітом Й.Лозинський вважав польський, аргументуючи свою позицію тим, що “абцадло” простіше для сприйняття (самі назви кирилических букв *буки, добро, віде* й т.д. мають у собі більше звуків, ніж короткі *be, de, wi* польського алфавіту; кирилиця має багато букв, неоднакових із вигляду, але однакових у вимові; при запровадженні “абцадла” стануть простішими форми відміни й дієвідміни тощо) [23, с.33].

Й.Лозинський сподівався, що запровадження латинки сприятиме розповсюдженню руцини між іншими слов’янськими народами, дасть змогу, за його висловом, “європеїзувати” мову галичан. Наприклад, усі поляки, що живуть із русинами, добре розуміють і навіть спілкуються поруськи, однак, вважав автор, мало хто захоче вчитися кирилиці, щоб читати руські книжки. Кирилиця – це одяг мертвої мови, латиниця – живих мов, знана в цілому світі. Єдину перевагу кирилиці над “абцадлом” Й.Лозинський бачив у тому, що для звуків, позначуваних латинськими літерами *cz, sz, szcz*, кирилиця має окремі знаки *ч, ш, щ*. Однак це не зменшує переваг “абцадла”, тож русини повинні взяти за зразок письмо поляків і чехів. Кирилицю можна лишити як предмет, необов’язковий у сільських школах, лише для тих, кому необхідно знати церковнослов’янську мову, приміром, для священників, дяків і т.д. [21, с.45; 29, с.570, 571]. Як зразок для

наслідування, Й.Лозинський видав латинкою 1835 р. у Перемишлі опис українського весілля з обрядовими піснями під назвою “Ruske wesila”. Показово, що перший варіант своєї праці автор написав “гражданкою” із збереженням кількох кирилических букв, фонетичним у своїй основі правописом [3, с.5, 40].

Виступаючи зачинателем “азбучної війни” в Галичині, Й.Лозинський не зрозумів важливої суспільної сутності алфавітного питання. І.Франко назвав “виступ Лозинського ... легкомисним та слабо обдуманим”, який “можна почасти виправдати ... польським домашнім вихованням, що тоді було загальним явищем у священничих родинах галицькоруських” [29, с.584]. Очевидно, впровадження “абцадла” в писемність галицьких русинів стало б на перешкоді єдності культурного процесу на українських землях під владою Австрії та Росії, було б серйозним чинником посилення загрози асиміляції місцевого населення.

Виступ Й.Лозинського наштотхнувся на рішучий спротив галицькоруської інтелігенції, духовенства. Й.Левицький, руський парох на Яворівщині, написав у відповідь статтю, поміщену в додатку до річника “Rozmaitości” за 1834 р. (“Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego”). Автор статті спростував усі дев’ять положень Й.Лозинського, що обґрунтовували доцільність запровадження польської абетки до українського літературного письма. Зокрема, підкреслювалося, що букви не читають по назвах, греки не повинні перейти на польське “абцадло” тому, що називають свої букви *альфа, бета, гамма* й т.д.; польська графіка не має букв на руські звуки *sz, szcz, cz, ch*, де русин уживає тільки однієї букви тощо [29, с.571]. На думку автора, не можна відмовлятися від кирилиці, що має для русинів глибоке історичне коріння, через відсутність граматики, бо поляки мали також швидше “красномовців, поетів та істориків у своїй мові, ніж граматиків” [29, с.573].

З аргументованою відповіддю проти латинізації руської писемності в Галичині виступив лідер “Руської трійці” М.Пашкевич, який навесні 1836 р. видав у Перемишлі брошуру польською мовою “Азбука і abecadło”*. Автор уміло, пункт за пунктом, спростував погляди Й.Лозинського. Як можна ввести латинське абцадло до загальнослов’янського письма, коли, скажімо, поляки, чехи чи південні слов’яни читають по-різному? “Адже скільки народів, – писав М.Пашкевич, – стільки й окремих літератур, стільки ж окремих правописів”. На його думку, граMATика “не

* Підзаголовок “Uwagi nad rozprawą ‘O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego, napisaną przez ks. J.Łozińskiego, umieszczoną w ‘Rozmaitościach’ Lwowskich z roku 1834, №29”.

мусить бути першоосновою письменства. Вона повинна бути не законодавцем мови, а її найвірнішим відображенням, тому треба учитися своїй мові не з граматики, а з живої мови і її літератури...” [6, с.127, 130]. У рецензії на “Руське весілля”, що була вперше надрукована у “Русалці Дністровій”, М.Шашкевич став на захист кирилиці, проти латинки. “Найбільшою обманною, – писав він, – ба неспрощеним гріхом в сем ділі є, що писатель, відвергнувши азбуку питома руськую, прийняв букви лясцькіі, котрі ціло не пристають к нашому языкові” [5, с.170, 171].

“Азбучна війна” мала важливе суспільно-політичне й наукове значення у справі піднесення національної самосвідомості галицько-руської інтелігенції. Й.Лозинський у своїх спогадах із приводу цієї війни писав: “Критики не щадили своїх острьхъ, хотя не дуже сильныхъ стрѣль; ...опинія публична на Руси розбудилась и противъ моего мнѣнія рѣшительно высказалась. ... По той статъи Русини якъ бы изъ сна обудилися и до своего самосознанія приходили” [23, с.42, 43]. “Питанє про заміну руської азбуки на польське абецадло не маловажне, – стверджував на схилі віку Я.Головацький, – се було питанє про жите: бути чи не бути русинам у Галичині. Коли б галичани в 30-их роках прийняли були польське абецадло, – пропала би руська індивідуальна народність, пропав би руський дух...” [23, с.35]. “Азбучна війна”, одностайне відстоювання в ній місцевою руською інтелігенцією кирилиці як традиційної народної святині, виразника національної самосвідомості й східнослов’янської єдності розворушили тодішню українську громадськість Галичини, сприяли її консолідації в боротьбі з полонізацією, за розвиток національної культури. Водночас поява полемічних алфавітно-правописних праць спонукала передових представників інтелігенції до зацікавлення мовознавчою проблематикою, вивчення живої народної мови, що сприяло розвитку українського мовознавства й усвідомленню етнічної єдності населення по обидва боки російсько-австрійського кордону [3, с.32].

Отже, українське мовознавство стало однією з галузей українознавства, що почала розвиватися в Галичині у перші десятиліття ХІХ ст. на науковій стадії національного відродження, “збирання спадщини” (фаза А, за періодизацією чеського історика М.Гроха). Усвідомлення самостійності української мови зі своєю славною історією у сім’ї слов’янських мов та успіхи національно-духовного пробудження на Наддніпрянщині, у західних і південних слов’ян підготували ґрунт для “Русалки Дністрової”. Діяльність “Руської трійці”, що вперше ввела народну мову галицьких русинів у літературу, започаткувала новий етап у розвитку української літературної мови та мовознавства.

1. Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни / Упоряд. В.Пилипович. – Перемишль–Львів, 2002. – 497 с.
2. Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини ХІХ століття. Упоряд. В.Пилипович. – Перемишль, 2001. – 451 с.
3. Лозинський Й.І. Українське весілля / Опрацювання тексту, упорядкування і вступна стаття Р.Ф.Кирчіва. – К., 1992. – 176 с.
4. Могильницький І. Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ / Підготовка до друку, вступна стаття і примітки Василя Грещука. – Івано-Франківськ, 2003. – 132 с.
5. Русалка Дністровая. – К., 1987. – 206 с.
6. Шашкевич М. Твори. – К., 1973. – 191 с.
7. Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego) napisana przez ks. Józefa Łozińskiego. – Przemyśl, 1846.
8. Андрохович А. Львівське “Studium Ruthenum” // Записки НТШ. Праці фільольогічної секції під редакцією К.Студинського. – Т.СХХХVI–СХХХVII. – Львів, 1925. – С.43–105.
9. Брок П. Иван Вагилевич (1811-1866) та українська національна ідентичність // Шашкевичіана. Збірник наукових праць. – Вип.1-2. – Львів – Броди – Вінніпег, 1996. – С.389-416.
10. Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ в. // Записки НТШ. – Т.ЛХХХІХ. – Кн.ІІІ. – Львів, 1909. – С.111-143.
11. Там само. – Т.ХС. – Кн.ІV. – Львів, 1909. – С.33-118.
12. Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. – Львів, 1924. –178 с.
13. Грещук В. “Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ” І.Могильницького в обороні прав української мови // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 1997. – Вип.ІІ. – С.11-18.
14. Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини ХІХ ст. // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С.11-16.
15. Грещук В. Українська мова в Галичині кін. ХVІІІ – поч. ХІХ ст. // Українознавчі студії. – 1999. – №1. – С.3-12.
16. Грицак Є. Вибрані українознавчі праці. – Перемишль, 2002. – 543 с.
17. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. – К., 1996. – 360 с.
18. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви у них основних питань українознавства // Укр. історик. – 1989. – №4. – С.60-68.
19. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
20. Лесюк М. Історія правописного питання в Галичині (до 50-х рр. ХІХ ст.) // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С.16-27.
21. Лесюк М. Початок азбучної війни в Галичині // Шашкевичіана. Збірник наукових праць. – Вип. 5-6. – Львів–Вінніпег, 2004. – С.41-56.
22. Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму // Галичина. – 2003. – №9. – С.145-153.
23. Маковей О. З історії нашої фільольогії. Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський) // Записки НТШ. – Т. LI. – Львів, 1903. – С.1-58.

24. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 1995. – 296 с.
25. Орлевич І. Становлення української мови в Галичині (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.). – Львів, 2000. – 188 с.
26. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2001. – 392 с.
27. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 59-70.
28. Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833-47 / Відбитка з XI і XII тому Збірника фільологічної секції НТШ. – Львів, 1909. – XXXVIII с.
29. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Збір. творів у 50-ти т. – Т. 47. – К., 1986. – С. 549-650.
30. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Збір. творів у 50-ти т. – Т. 26. – К., 1980. – С. 74-93.
31. Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. – К., 1969. – 255 с.
32. Щурат В. На досвітку нової доби. Статті й замітки до історії відродження Гал. України. – Львів, 1919. – 179 с.

The article deals with the development of Ukrainian linguistics in Galicia in the first third of the 19th century up to "Rusalka Dnistrova" being published. The first grammars of the Ukrainian language and their value in Ukrainian national revival are analysed. The awareness of the Ukrainian language independence with its glorious history and the successes of national-spiritual awakening in Naddniprovyanshchyna (Ukrainian lands under Russian ruling), among Western and Southern Slavs prepared the ground for "Rus'ka Triytsia" appearance.

І.С. Монолатій

**ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ ГАЛИЧИНИ (1867–1914 рр.):
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРИКО-
ЕТНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Розвиток світової цивілізації завжди супроводжувався прагненням етносів-націй до національно-державного самовизначення, однією з форм якого були прагнення до національно-культурної, політичної чи адміністративно-територіальної автономії, повної незалежності, спроби приєднання до сусідніх, споріднених держав [12, с. 30, 36]. Велике значення в осмисленні етнополітичних процесів, виявленні основних тенденцій, пріоритетів в етнополітиці, розгляд їх у динамічному розвитку, органічному зв'язку із соціально-економічною, політичною, духовно-культурною та іншими сферами має дослідження етнополітичної системи держави [2, с. 41; 3, с. 126-127].

Монолатій І.С. Етнонаціональні спільноти Галичини (1867-1914 рр.): теоретико-методологічні засади історико-етнологічного дослідження.

Основними елементами етнополітичної системи держави є етнонаціональні спільноти, національні громадські об'єднання й державні інституції, що регулюють міжетнічні стосунки чи ними визначаються [4, с. 189]. Водночас, державна політика у національному питанні включає багато аспектів, зокрема, щодо форми державного устрою, одержання громадянства, забезпечення рівних прав стосовно використання і вживання національних мов, законодавства в галузі шкільництва, інформаційної сфери. Збалансованість політичних стосунків залежить також і від пропорційності представництва етнонаціональних спільнот у центральних і місцевих органах влади [4, с. 189-190]. До того ж етнонаціональні чинники державотворчого процесу визначають не лише стан і рівень сучасних міжнаціональних відносин в Україні – їх природа й діапазон значно ширші, вони охоплюють міждержавні відносини, ставлять перед державою, владними інститутами комплекс економічних, правових, політичних і силових питань [6, с. 165].

Тому особливості актуальності набуває вивчення джерел таких явищ, їхньої генези й розвитку. Під цим кутом зору викликає неабияке зацікавлення період сер. XIX – поч. XX ст. – епоха національних ідей, національних рухів і національних спільнот. Саме у даний час зароджується націоналізм і пошуки національної ідентичності визначають долю багатьох народів і держав.

Помітним історичним феноменом XIX – XX ст. є етнонаціональні спільноти Галичини [7, с. 153]. Вони сформувались власне у цей період і значною мірою набули свого статусу завдяки національній політиці Австро-Угорщини. В діяльності її урядів стосовно етнонаціональних спільнот відобразились складні суспільні та національно-культурні процеси, які найбільш ефективно піддавалися трансформаціям, що відбувалися в Габсбурзькій монархії під час кризи 1867–1914 рр. [10, с. 248; 16, с. 253-254].

Вихідний рубіж дослідження – остаточне оформлення дуалізму в Австрійській імперії і перетворення її на Австро-Угорщину у грудні 1867 р. Початок Першої світової війни у червні 1914 р. та поступовий колапс Габсбурзької монархії внаслідок цього визначили кінцеву межу роботи [1, с. 5-7; 5, с. 314].

Дослідження етнонаціональних спільнот Галичини – багатопланова й актуальна проблема. Комплексне вивчення їх як об'єкта та суб'єкта національної політики Австро-Угорщини до останнього часу не здійснювалось [17, с. 124, 125]. Грунтовних праць, у яких висвітлювався б склад етнонаціональних спільнот, основні етапи у їх розвитку, фактори, що впливали на нього, найважливіші тенденції у динаміці націо-

нальностей Галичини загалом чи окремих історичних районів майже немає, незважаючи на те, що існує велика кількість джерел і розвідок, присвячених їх аналізу (праці І.Крип'якевича, Я.Дашкевича, Я.Ісаєвича, Р.Кіся, В.Грабовецького, П.Сіреджука, Р.Лозинського, Р.Сливки, С.Макарчука, О.Барановича, М.Горна, Е.Горнової, Й.Мотилевича та ін.) [9, с.15].

Слід зауважити, що вивчення історії формування й розвитку етнонаціональних груп і спільнот на території Галичини проводилось досить активно, проте ще не стало предметом спеціального комплексного дослідження в українській та зарубіжній історіографії. У більшості випадків трактування проблеми залежало від особистих національних пріоритетів, політичних уподобань чи суб'єктивного бачення науковців, а не всебічного аналізу документального матеріалу. Без належної наукової розробки даної проблеми наші уявлення про процес формування національної структури населення регіону (насамперед її політичних і етнонаціональних компонентів) як вагової частки не тільки вітчизняної, а й європейської історії, матимуть неповний характер.

На сьогодні дослідниками було обґрунтовано теоретико-методологічні основи історико-географічного дослідження етнічного складу міського населення; виявлено основні тенденції динаміки етнічного складу міського населення Галичини та вивчено вплив на нього різних факторів; досліджено географію розселення етнічних меншин у міських поселеннях регіону; визначено найістотніші риси мовної ситуації; запропоновано методику групування міських поселень Галичини за особливостями етнічного складу населення; встановлено історико-географічні, соціально-політичні та економічні особливості формування й динаміки мережі міських поселень Галичини тощо. Однак поза їхньою увагою залишились такі питання, як процес формування етнонаціональних спільнот Галичини, їх базові елементи й різні функціональні типи як основи політичного статусу цього регіону.

Серед праць сучасних учених найвагомим внеском у наукову розробку окресленої проблематики є монографія М.Дністрянського, в якій автор торкається багатьох аспектів формування політичної системи України у контексті політико-географічного підходу [4, с.3-4]. Особливий науковий інтерес становлять наведені автором дані про територіальну етнополітичну структуру українського суспільства [4, с.185-237].

В основі політико-географічного аналізу М.Дністрянського – вивчення в комплексі структури етнонаціонального й державного простору, регіональних відмінностей громадсько-політичної активності

Монолатій І.С. Етнонаціональні спільноти Галичини (1867-1914 рр.): теоретико-методологічні засади історико-етнологічного дослідження.

етнонаціональних спільнот відповідно з іншими географічними системами. Основними принципами такого аналізу дослідник називає системність, конкретність, територіальність [4, с.190], роблячи акцент на співвідношенні кількісних методів просторового аналізу. Фахівці вважають, що саме територіальна структура етнічних меншин, яка характеризується щільністю, ступенем компактності, своєрідністю форм розселення, значною мірою визначає особливості їхньої політичної активності [4, с.190; 6, с.166].

Етногеографічними чинниками етнополітичних процесів за М.Дністрянським виступають: а) конфігурація етнічної території, етнонаціональна й соціальна структури населення; б) співвідношення міського й сільського населення, в) регіональні відмінності національної самосвідомості українців та рівень розвитку національно-культурної інфраструктури; г) історичні етнополітичні традиції [4, с.191].

Основними політичними чинниками етнонаціональної структуризації дослідник визначає: а) територіально-політичний поділ українських земель та політичний статус історичних українських регіонів; б) регіональні відмінності й рівень розвитку національно-політичних інституцій; в) етнонаціональне обличчя держави; г) державну політику щодо етнонаціональних груп і національних мов, законодавство стосовно національних відносин [4, с.191]. В обох випадках учений розглядає запропоновану модель через парадигму взаємозумовленості історичних, етнографічних та геополітичних змін в Україні протягом ХХ століття [4, с.191-195].

Прикметною особливістю дослідження Б.Савчука й В.Кафарського є систематизований виклад історії й основ етнологічної науки [14, с.3-4]. Виходячи із здобутків зарубіжної та вітчизняної етнологічної науки, автори подають власну інтерпретацію етнологічних понять і термінів, велику увагу приділяють проблемам етнопсихології, етнології культури й релігії.

Здійснюючи спробу класифікації етнічних спільнот [14, с.106-134], науковці систематизують їх за антропологічними, мовними (лінгвістичними), етнорегіональними та соціокультурними класифікаціями в контексті етнологічних студій. Стосовно останніх, справедливо підкреслюючи, що питання цих класифікацій – складна й багаторівнева проблема, автори систематизують їх на підставі господарсько-культурних типів (ГКТ) та історико-етногеографічних областей (ІЕО). Зазначені теорії, на їх думку, обґрунтували природу етнорегіональних утворень і роль соціально-економічного чинника в життєдіяльності етнічних спільнот і взаємозв'язках між ними [14, с.135].

Обидві зазначені класифікації етнічних спільнот, на наш погляд, не достатньо аргументовані, оскільки не враховують самої семантики й генези понять, а також досвіду їхнього застосування. Узагальнююче дослідження Б.Савчука й В.Кафарського вказує, наскільки важливою концептуальною проблемою становлення етнічних спільнот загалом є розмежування предмета дослідження, етнічної типології (типи етнічних спільнот) різноманітних методологічних підходів та концептуальних моделей етнополітики [14, с.85-89], оскільки з цього приводу немає єдиної думки, а в сучасних виданнях дані поняття часто ототожнюються [6, с.172, 174].

Певний соціально-філософський зміст поняття “спільнота” в соціологічному, етнічному, релігійному та інформаційному вимірах розглядає сучасна дослідниця С.Супругова [15, с.88]. У статті автор доводить, наскільки різним є бачення форм, чинників та умов формування спільнот, співвідношення етнічного й політичного в сучасному світі з точки зору місця етнічного й національного у соціополітичних процесах [15, с.89-90]. Однак для дослідження Г.Супругової, на наш погляд, характерна гіперболізація штучності, легкості, суб’єктивності у формуванні національних спільнот, уникнення розуміння їх як культурно-ментальних феноменів.

Значно доповнює розуміння феномена етнопонаціональних спільнот аналітична розвідка М.Шафовала, спеціально присвячена національній ідентичності українців в історичній і політичній перспективах [17, с.132-133]. Її важливою особливістю є наукове обґрунтування національної самосвідомості південноукраїнських і північноукраїнських українців, визначення рис політичної культури в умовах конституційного парламентаризму Австро-Угорщини й деспотії російського царизму, концептуальний погляд на проблему формування модерної української нації.

Таким чином, незважаючи на достатню кількість різноманітних підходів до поняття етнопонаціональних спільнот, проблема осмислення цього феномена є настільки ж складною, наскільки складною, багатозначною й суперечливою є суспільно-політична реальність, віддзеркалена у наукових категоріях. Адаже на кожному етапі пізнання існує потреба в узагальненні конкретних знань та синтезі їх в єдину систему, в певну цілісність. Така потреба виявляється і в посиленні інтеграційних явищ у сучасній історичній та політологічній науці. На таку інтеграцію у галузі наукового знання етнопонаціональних відносин впливають різні фактори: розвиток суспільної практики, зростання кількості комплексних об’єктів вивчення, що потребує підключення декількох наукових напрям-

Монолатій І.С. Етнопонаціональні спільноти Галичини (1867-1914 рр.): теоретико-методологічні засади історико-етнологічного дослідження.

ків; широке використання як методологічної основи сукупності методів кількох наук.

Розглядати етнопонаціональні (і, до певної міри, етноконфесійні) спільноти Галичини саме як важливе історичне й соціально-політичне явище запропоновано М.Кугутяком і автором цієї статті у 2003 р. [7, с.153]. Зокрема, зазначалося, що значною перешкодою у поглибленні вивчення етнопонаціональних спільнот у зазначеному регіоні є відсутність усталених теоретико-методологічних основ вивчення проблеми й обмаль історичних досліджень. Автор вважає, що застосування історичного методу сприятиме осмисленню процесу становлення полікультурності Галичини; специфіки культурної взаємодії на певному історичному етапі між українцями як титульним етносом та інопонаціональним населенням; чинників збереження етнічними групами самотурної матриці етнокультурного розвитку; проблем державної етнопонаціональної політики та політико-правових колізій у галузі етнокультурних відносин і шляхів їх подолання. Зрозуміло, що історичний досвід водночас засвідчує переваги й обмеженість окремих методологічних підходів, адже сучасні соціальні науки висувують і обґрунтовують нові теоретичні положення, що мають бути закладені в основу стратегії досліджень етнопонаціональних спільнот Галичини в зазначений період.

Проведене нами у 2002–2003 рр. початкове дослідження [11, с.236] засвідчило, що, попри значний документальний масив, існує певний дисбаланс між рівнями наукового опрацювання проблеми етнопонаціональних спільнот у Галичині: окремі аспекти етнічного історизму досліджені досить докладно, проте історія єврейської, німецької та вірменської громад, а подекуди й польської має значно менший ступінь наукового опрацювання. Архівні документи, збірки документів, спогади очевидців, публікації часописів та окремі видання відтворюють обставини інтегрування політичної, адміністративної та культурно-освітньої систем периферії Австро-Угорської імперії у загальноімперський механізм, аналізують особливості формування етнопонаціональних спільнот і окремих моноетнічних “корпорацій” у населених пунктах регіону, простежують діяльність національних політико-правових інституцій, установ і організацій (їх офіційний та інституційний націоналізми), а також окреслюють ті концепції й атрибути етнічних спільнот, які стали наслідком національної політики офіційного Відня сер. ХІХ – поч. ХХ ст.

Проаналізовані нами джерела [10, с.248] показують, між іншим, що етносоціальний та етноконфесійний розвиток Галичини кін. ХVІІІ – поч. ХХ ст. був зумовлений політикою австрійської влади, прискореною інтеграцією регіону у новий політичний, економічний і культурний прос-

тір, домінуванням польської мови в органах місцевої адміністрації (після 1867 р.). Урядова та регіональна політика щодо етнопольських спільнот супроводжувалася усуненням регіональних особливостей у суспільно-політичній і культурній сферах, економіці, етносоціальній структурі населення, адмініструванням. Історія етнопольських спільнот досліджуваної території визначала взаємовідносини традиційних та привнесених соціальних інститутів, проявів національного життя, духовних цінностей. Закладені в цей період зміни й деформації (їхні позитивні й негативні прояви) етнопольського простору безпосередньо вплинули на подальший розвиток національної структури Галичини у ХХ ст.

Наукове вивчення окресленої проблематики вимагає від дослідників, які осмислюють етнопольські явища й процеси, використання значного арсеналу методів із інших суспільних наук [2, с.39]. У цілому, сукупність підходів і принципів, правил і норм, інструментів і процедур, які забезпечують взаємодію науковця з об'єктом, що пізнається, для вирішення дослідницьких цілей і завдань О.Антонюк запропонував поділити на три умовні групи [2, с.39]. До них учений відніс такі наукові методи: 1) загальнологічні (аналіз і синтез, індукція й дедукція, діагноз і прогноз, визначення й класифікація, порівняння й аналогія, абстрагування, моделювання, спостереження й експеримент, статистичний аналіз, логіко-математичне моделювання); 2) теоретичні (системний, історичний, порівняльний (компаративний), діалектичний, структурно-функціональний); 3) емпіричні (біхевіористичні): безпосередній нагляд, контент-аналіз документів та інформаційних потоків, експеримент, анкетне опитування, інтерв'ю [2, с.39].

Розглядаючи особливості використання деяких наукових методів у сучасних історичних студіях етнопольських спільнот Галичини, слід зауважити, що методологічну основу дослідження повинні складати загальні принципи історизму та об'єктивності, які вимагають пізнавати явище з урахуванням історичних умов, що викликали його виникнення й розвиток, здійснювати аналіз подій і явищ шляхом залучення усього розмаїття джерел. Основним критерієм оцінки етнопольських спільнот Галичини 1867–1914 рр., як і будь-якого історичного явища, має стати об'єктивність історико-етнологічних досліджень.

Необхідність комплексного вивчення теми обумовлює використання системно-структурного підходу до розвитку суспільних процесів та соціальних структур, аналітико-синтетичного, проблемно-хронологічного, діакронного (методу періодизації), порівняльно-історичного, ретроспективного методів, використання яких дасть можливість

здійснити наукову реконструкцію процесу формування етнопольських спільнот Галичини в досліджуваній період, визначити основні тенденції цього процесу в цілому й специфічні для кожного з його етапів. При вивченні цих закономірностей слід використовувати й методи історичного джерелознавства (наукової евристики, класифікації та критики джерел).

Таке зміщення дослідницьких інтересів на ґрунті української історії приречене на цікаві відкриття й несподівані висновки. Адже науковій студії історичного аспекту національного розвитку України вимагають теоретичного осмислення явищ на значних часових відрізках, пошуку та аргументації асоціативних рядів у тих процесах, яким притаманна фрагментарність і дискретність, вивчення конкретних явищ побутового, психологічного й релігійно-етичного порядку [13, с.36; 8, с.413, 444].

Автор переконаний, що теоретичне й практичне значення результатів такої роботи полягатиме у тому, що наукове осмислення проблеми етнопольських спільнот Галичини як історичного й соціального явища відкриє можливість заповнення суттєвої прогалини в історичній науці, інтегрування великого масиву фактичного матеріалу до узагальнюючих праць з історії України у період формування модерної української нації сер. ХІХ – поч. ХХ ст.

Таким чином, оцінюючи нинішню ситуацію з історико-етнологічного вивчення етнопольських спільнот Галичини в 1867–1914 рр. як початковий етап подальшого дослідження соціальних та національних структур Габсбурзької монархії в регіоні, необхідно виявити науково обґрунтовані особливості цього процесу, розробити сталі теоретико-методологічні й методичні засади історичного дослідження даного феномена, переглянути існуючі концепції й стратегію вивчення етнопольських спільнот стосовно сучасної методології, а також розробити відповідну типологію таких спільностей.

1. Андрушенко І. Культура Австро-Угорщини кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Духовний злет доби історичного занепаду. Історико-літературний нарис. – К.: Альтерпрес, 1999.
2. Антонюк О. Етнопольтологія як наука та її зв'язок з етнопольтологією // Персонал. – 2004. – №1. – С.34-41.
3. Воропай Т.С. Національна ідентичність як теоретична і практична проблема сьогодення // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Матеріали II міжнародної наукової конференції (Одеса, 24–26 травня 2002 р.) / Укладач Л.Марголіна. – К.: Ай Бі, 2003. – С.126-135.
4. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі. Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.

5. Камерон Р. Краткая экономическая история мира. От палеолита до наших дней / Пер. с англ. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001.
6. Кафарський В. Нація і держава: Культура. Ідеологія. Духовність. – Івано-Франківськ: Плай, 1999.
7. Кугутяк М.В., Монолатій І.С. [Рец.] Олександр Реєнт. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – К.: Інститут історії НАН України, 2003. – 340 с. // Український історичний журнал. – 2003. – №4 (451). – С.148-154.
8. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – В 2 т. – Том I / Пер. з англ. – К.: Основи, 1994.
9. Лозинський Р. Етнічний склад міського населення Галичини (історико-географічне дослідження) Автореф. дис. ... кандидата географічних наук: 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2000.
10. Монолатій І. Джерела до історії етнонаціональних спільнот у Галичині (XVIII – поч. XX ст.) // Nad Wisłą i Dnieprem: Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Seria: Stosunki Międzynarodowe i Główny Rozwój. – №1. – Toruń-Kijów, 2002. – S.241-248.
11. Монолатій І. Українські періодичні та книжкові видання як джерело до історії етнонаціональних спільнот у Галичині (середина XIX – початок XX ст.) // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомл. Восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф. (Львів, 24-26 жовтня 2003 р.) / НАН України, ЛНБ ім. В.Стефаніка, НДЦ періодики; За ред. М.М.Романюка. – Львів, 2003. – С.232-236.
12. Норберт Еліас. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження. – Т. I-II. – К.: ВД “Альтернативи”, 2003.
13. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – К.: Інститут історії НАН України, 2003.
14. Савчук Б., Кафарський В. Вступ до етнології: Навч. посібник. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003.
15. Супругова С.Г. Види спільнот // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вісник: Філософія. Політологія. – Вип.50. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2003. – С.88-91.
16. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / Пер. з англ. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002.
17. Szafował Nicolas. Die Ukrainer und Ihre nationale Identität // Studien zu Deutsch-Ukrainischen Beziehungen. – München, 1999. – Nr.3. – S.110-133.

The theoretical-methodological principles and the history of the ethno-national unities of the Galychyna in 1867-1914 are discussed, the key issues of political activities of national unities are considered and the problems of territorial ethno-political structure of Galychyna are elucidated.

A significant attention is paid to the analysis of the interdetermination of historical ethno-political and geographical changes in Galychyna the Middle of the 19th to the Beginning of the 20th Centuries and to the ethno-political structure of the Galychyna society.

С.В. Адамович

ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В ГАЛИЧИНІ ТА НА БУКОВИНІ (1914 – 1917 рр.)

Західноукраїнські землі з початком Першої світової війни стали ареною запеклих боїв і репресивних заходів російських окупаційних властей. Як згадував відомий український діяч Т.Мелень, “російська армія викликала у населення Львова враження наїзду якоїсь здичилої банди...” [1, арк.2]. М.Грушевський порівнював цей період в історії Галичини й Буковини з “Руїною” другої половини XVII ст. [12, с.8].

Для російських державних діячів Галичина становила інтерес у декількох відношеннях: як театр можливого військового конфлікту з Австро-Угорщиною й територія, яка може увійти до складу Російської імперії при мирному врегулюванні, як опора польського національного руху, здатного дестабілізувати ситуацію в Царстві Польським [13, с.40].

У серпні–вересні 1914 р. російські війська в результаті Галицької битви просунулись на 280–300 км, захопили Східну Галичину й частину австрійської Польщі. Призначений на посаду військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини граф Г.Бобринський перш за все заповнив свою адміністрацію галицькими москвофілами й “велико-поляками”, які отримали директиви нищити “мазепинців”, тобто українців [4, с.308].

Проблема становища українців в умовах російської окупації знайшла достатньо широке висвітлення в історіографії. Зокрема, детальний аналіз тогочасних подій відображено в мемуарах відомих українських діячів Д.Дорошенка, Н.Кочубея, О.Лотоцького, І.Макуха [5]. У сучасній українській історичній думці діяльність російської окупаційної адміністрації в Галичині та Буковині висвітлена у працях М.Гуйванюка, О.Мазура, І.Патера, І.Місюри [6].

Значну увагу історії Східної Галичини періоду Першої світової війни приділяють у своїх працях російські науковці. Так, національне питання в Австро-Угорщині вивчають Т.Ісламов, А.Айрапетов [7], російські геополітичні інтереси й діяльність окупаційної адміністрації у Східній Галичині проаналізовано в узагальнюючій праці “Історія зовнішньої політики Росії. Кінець XIX – початок XX століття”, а також у дослідженнях А.Бахтуріної й М.Клопової [8].

Значних репресій зазнавало єврейське населення регіону. Однак становище єврейської національної меншини в Галичині і Буковині в умовах російської окупації розглядалося українськими науковцями в

основному в контексті тогочасних українсько-єврейських взаємин [9]. Особливо хотілося б відзначити виданий В.Сергійчуком збірник архівних документів “Погроми в Україні: 1914–1920”. Підібрані автором документи свідчать, що зовнішні сили з 1914 р. нав'язували українцям антисемітизм.

Ми спробували дослідити питання єврейської політики російської влади на західноукраїнських землях і ввести в обіг не відомі раніше документи державних архівів Чернівецької та Івано-Франківської областей.

Зразу ж після вступу російської армії на західноукраїнські землі й формування окупаційної влади проявилася її антиєврейська спрямованість. Так, губернатор Чернівецької губернії камер-юнкер С.Євреїнов у листі до військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини генерал-лейтенанта графа Г.Бобринського від 25 жовтня 1914 р., даючи характеристику Південній Буковині й Чернівцям, писав: “...все неєврейське населення – справді православне російське і всією душею лине до Росії, бачачи в ній свою останню надію на звільнення від німецько-єврейського засилля і гніту” [2, арк.37].

У шифр-телеграмі начальника Штабу Верховного головнокомандування М.Янушкевича військовому генерал-губернатору Галичини від 28 грудня 1914 р. зазначалося: “Репресії дисциплінують єврейське населення, змушують їх відчувати твердість російської влади, тому покарання порушень, здійснюваних євреями, повинно відповідно підвищуватися щодо покарань порушень, які вчинили слов'яни. Останні заходи викличуть бажане масове виселення євреїв за кордон” [17, с.72].

В інструкції, надісланій генерал-губернаторством у повіті 14 лютого 1915 р., лунали заклики до місцевих органів влади “з особливою увагою відноситися до діяльності євреїв і з найменшого приводу застосовувати проти них репресії..., щоб місцеве християнське населення... могло відчувати себе звільненим від поширюваного євреями терору”, а також зазначалося, що “діяльність євреїв – російських підданих також вимагає суворого нагляду, бо євреї, як відомо, взагалі не заслуговують особливого довір'я” [4, арк.21 зв].

У проекті діяльності російської адміністрації в Східній Галичині й Буковині, який розробив дійсний статський радник, депутат IV Державної Думи, секретар фракції націоналістів Д.Чіхачов, передбачалося для умиротворення краю, підняття благоустрою корінного російського населення й об'єднання його з Російською імперією ліквідувати місцеве єврейське землеволодіння. Користуючись тим, що частина євреїв-землевласників утекла з австрійськими військами й покинула свої володіння, російський політик вважав необхідним “невідкладно конфіскувати

якнайбільшу кількість єврейських маєтків, а євреїв – орендарів і управляючих з їх сім'ями вислати з орендованих і керованих ними маєтків” [10, с.68].

У поширюваній в Галичині антисемітській праці “Єврейство” її автор М.Глушкевич радив російській владі “позбавити Галичину від євреїв, відмовити їм у прийнятті російського громадянства. Не в погромах..., не в грубому переслідуванні, а в німому, пасивному відторгненні євреїв, в їх бойкоті ... словом в гаслі “Свій до свого” [17, с.135].

Царські жандармські управління вважали, що “євреї чекають найбільш вдалого моменту для внутрішньої смуги, під час якої вони впевнені, що здобудуть рівноправ'я, а тоді в їх руках опиниться вся внутрішня адміністративна влада” [17, с.106-107].

Російська влада звинувачувала євреїв у шпигунській діяльності на користь Австрії і в добровільній здачі у полон, у спекуляціях продуктами першої необхідності, скупці міді та хліба з метою вивозу в Австрію [17, с. 65, 67, 74, 75]. Причиною австрійських репресій проти проросійськи налаштованого місцевого населення російські жандармські управління вважали доноси євреїв і збирали свідчення проти них [3, арк.15-17].

Подібні чутки породжували ріст антисемітських настроїв в армії. До того ж війна супроводжувалася підвищенням цін та падінням рівня життя. Оскільки торговцями були переважно євреї, то списувалося все на те, що вони штучно завищують ціни, спекулюють і наживаються на бідах народу [16, с.221]. Відбувалися постійні сутички між російськими солдатами, офіцерами і євреями, доходило навіть до погромів. Так, під час другої окупації Буковини (27.11.1914 – 21.11.1915 рр.) лише у Кішманському повіті було пограбовано 13 поміщицьких маєтків, 3 заводи, спалено кількасот хат і господарських будівель (переважно єврейських), розстріляно 13 осіб (у т.ч. 12 євреїв), депортовано 446 осіб (із них 331 єврей, 67 греко-католиків, 48 католиків, серед яких – 201 чоловік, 116 жінок, 129 дітей) [11, с.209-210].

Унаслідок повідомлень про шкідливу діяльність євреїв російські офіційні особи прийняли рішення зупинити їх в'їзд із Російської держави в межі Галичини, а також не пропускати жителів західноукраїнських земель єврейської національності в межі імперії. Царська влада здійснювала на окупованій території чистки установ місцевої влади від єврейського елемента, євреям заборонялося перебувати в районі дислокації частин російської армії [17, с.68, 75-76, 60].

Значної шкоди єврейське населення зазнало через зловживання російських чиновників, оскільки, як писав М.Грушевський, західноукраїнські землі під час окупації опинилися “в руках всякої поліцейської і

чиновничої наволочі” [12, с.10]. Здебільшого росіяни займалися здирництвом і вимагали хабарів. Так, один із російських жандармів зимою 1916 р. у синагозі м. Станіслава оголосив усіх присутніх арештованими. Йому тут же вручили хабар, і арешт був відмінений [10, с.82].

Вдалий наступ Центральних держав, що розпочався у квітні 1915 р., спричинив до масових евакуацій населення західноукраїнських земель углиб Російської імперії. 2 червня 1915 р. вийшов наказ генерал-губернатора, згідно з яким усе чоловіче населення, крім євреїв, віком від 18 до 50 років разом із сім'ями й майном виселялося у Волинську губернію й у віддалені області Росії [15, с.152]. У телеграмі головного начальника постачань армій Південно-Західного фронту Маврина військовому генерал-губернатору Галичини від 14 березня 1915 р. зазначалось: “... доходять до міністра внутрішніх справ свідчення про виселення жидів з Галичини в межі Росії. Це недопустимо. Їх і без того надто багато. Було наказано гнати їх вперед за австрійцями, а в місцевостях в тилу військ, уже давно захоплених, відібрати найбільш заможних і впливових серед населення в заложники, яких виселити в Росію, в район осілости, але... в тюрми, а майно їх секвеструвати” [17, с.88].

Отже, діяльність російської окупаційної влади в Галичині й Буковині в 1914–1917 рр. носила яскраво виражений антисемітський характер і спрямовувалася як проти місцевого єврейства, так і проти євреїв – підданих Росії. Російська адміністрація звинувачувала єврейство в прагненні дестабілізувати військово-політичну та соціально-економічну ситуацію в регіоні й намагалася за рахунок репресій і привласнення майна євреїв привернути на свій бік симпатії місцевого населення. Відзначимо, що в подальшому дослідженні даної проблеми важливо буде використати матеріали окупаційної адміністрації, що зберігаються в російських архівах.

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.4405, оп.1, спр.39.
2. Державний архів Чернівецької області. – Ф.283, оп.1, спр.23.
3. Там само. – Ф.283, оп.1, спр.4.
4. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф.595, оп.1, спр.7.
5. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – Мюнхен: Українське вид-во, 1969. – 544 с.; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: У 2-х т. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – Т.1. – 464 с.; Кочубей Н. Дещо з минулого (зі споминів про московську окупацію Галичини) // Дзвони. – 1935. – Ч.12. – С.577–583; Макух І. На народній службі: спогади. – К.: Основні цінності, 2001. – 572 с.; Лотоцький О. Сторінки минулого. – Б.м.: Видання Української православної церкви в США, 1966. – Ч.3. – 396 с.

Адамович С.В. Єврейське питання в політиці російської окупаційної адміністрації в Галичині та на Буковині (1914 – 1917 рр.).

6. Гуйванюк М. Ставлення російської окупаційної влади до січового руху в Галичині і Буковині під час Першої світової війни // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці: Рута, 2000. – С.39–42; Мазур О.Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914–1918): Автореф. дис... канд. істор. наук: 20.02.22 / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 1997. – 24 с.; Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // Львів. Історичні нариси. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1996. – С.304–324; Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914–1915 роках // Галичина. – 2001. – №7. – С.149–153.
7. Исламов Т.М. Австро-Венгрия в Первой мировой войне. Крах империи // Новая и новейшая история. – 2001. – №5. – С.14–46; Айрапетов А.Г. Историческая судьба Австро-Венгрии // Вопросы истории. – 1999. – №1. – С.137–144.
8. История внешней политики России. Конец XIX – начало XX века (От русско-французского союза до Октябрьской революции). – М.: Международные отношения, 1997. – 672 с.; Бахтурин А.В. Восточная Галиция в политике Российской империи в годы I мировой войны. – М., 2001. – 239 с.; Клопова М.Е. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне первой мировой войны (К постановке вопроса) // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 1999. – №3. – С.36–47.
9. Дашкевич Я.Р. Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець XIX – поч. XX ст.) // УІЖ. – 1990. – №10. – С.63–72; Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914–1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах. – К.: Вид-во О.Теліги, 1998. – 544 с.; Муштеца В. Вплив Першої світової війни на українсько-єврейські відносини 1917–1921 рр. // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці: Рута, 2000. – С.220–229.
10. Бахтурин А.В. Восточная Галиция в политике Российской империи в годы I мировой войны. – М., 2001. – 239 С.
11. Буковина: історичний нарис / Відп. ред. В.М.Ботушанський. – Чернівці, 1998. – 416 с.
12. Грушевський М.С. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. – К.: Либідь, 1992. – 46 с.
13. Клопова М.Е. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне первой мировой войны (К постановке вопроса) // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 1999. – №3. – С.36–47.
14. Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // Львів. Історичні нариси. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1996. – С.304–324.
15. Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914–1915 роках // Галичина. – 2001. – №7. – С.149–153.
16. Муштеца В. Вплив Першої світової війни на українсько-єврейські відносини 1917–1921 рр. // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці: Рута, 2000. – С.220–229.
17. Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914–1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах. – К.: Вид-во О.Теліги, 1998. – 544 с.

In clause the politics of Russian occupation administration in 1914–1917 concerning the Jews in Halychyna and Bucovyina is analysed. The author approves, that the activity of Russian occupation of authority carried brightly expressed anticemite character.

Р.І. Делятинський

РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА ЗУНР (листопад 1918 – липень 1919 рр.)

Проблема церковно-державних відносин, актуальна в незалежній Україні, може бути вирішена тільки із урахуванням уроків історичного минулого. Це вимагає, зокрема, більш ґрунтовного дослідження релігійної політики українських урядів часів визвольних змагань 1917–1920 рр. У сучасній українській історіографії вже зроблено перші спроби в цьому напрямку [25; 44; 45]. Зокрема, висвітлено питання релігійної політики щодо православної церкви та розвитку церковного життя в періоди Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, розкрито в цьому контексті ставлення політичних діячів до греко-католицької церкви. Сучасні українські дослідники М.Литвин, К.Науменко, М.Кугутяк, М.Гайковський, О.Красівський, В.Марчук, І.Пилипів, О.Єгрешій висвітлили участь греко-католицького духовенства в УНРаді та органах місцевої адміністрації, роль інституту полевих духовників в УГА, ставлення галицьких єпископів до української державності [27; 28; 30; 31; 33; 34; 35; 37]. Проведені дослідження дають змогу погодитися з висновком, що “греко-католицизм як теорія і практика національно-релігійного життя органічно влився в загальнонаціональний державно-соборний рух українства” [36, с.83]. Однак окремі питання залишилися мало вивченими. Метою даної статті є об’єктивне висвітлення проблеми релігійної політики в ЗУНР, з’ясування її впливу на суспільно-політичні погляди й діяльність греко-католицької ієрархії та духовенства.

Проголошення незалежності УНР та підписання Берестейського мирного договору стимулювали активізацію у Східній Галичині українського національно-визвольного руху, який очолила Українська Парламентська Репрезентація (УПР). Значну підтримку її політичному курсові надала греко-католицька церква: ієрархи та духовенство взяли участь у вічевих кампаніях 3 березня та 21–28 вересня 1918 р., висловлюючись за створення українського коронного краю у складі Австро-Угорщини відповідно до умов таємного протоколу Берестейського договору. Однак ігнорування останнього австрійським урядом змусило УПР діяти більш рішуче, і вже 1 листопада влада перейшла до УНРаді, а 13 листопада 1918 р. прийнято “Тимчасовий основний закон” ЗУНР.

Греко-католицька церква одразу підтримала процес національно-державного будівництва ЗУНР. За дорученням митрополита Андрея Шептицького, конфіонованого польськими військами у Львові, єпископ Григорій Хомишин звернувся до мирян і духовенства з пастирським листом,

Делятинський Р.І. Релігійна політика ЗУНР (листопад 1918 – липень 1919 рр.).

в якому “доручив усім священикам згадувати в св. Літургіях президента Євгена Петрушевича, Українську державу, її уряд і її воїнство” [39, с.381]. Цей заклик архієрея задав “тон державотворчій діяльності кліру на місцях” [36, с.84]. Єпископи та духовенство ввійшли до складу УНРаді, взяли участь у формуванні місцевої адміністрації. Так, наприклад, о.Йосиф Раковський в Станіславському повіті зумів швидко налагодити роботу очолюваного ним господарського відділу повітової національної ради [15, 1918, ч.1, с.2; 23, с.326], а представник УНРаді в Заліщицькому повіті о. Ілля Чорнодоля допомагав повітовій раді й комісарові “у справі організації боєвої та харчової” і навіть полагодив внутрішні суперечки між “офіцерами місцевої залози”, призначивши тимчасового команданта [23, с.433-434]. Крім того, чимало священиків стали капеланами в УГА, а парафіяльне духовенство приводило до присяги українських вояків і збирало для них пожертвування з нагоди коляди та інших релігійних свят [15, 1919, ч.19, с.2; 18, ч.7, с.4, ч.1, с.4; 19, с.132; 34, с.81-209]. Про авторитет греко-католицької церкви свідчить і входження до складу Виділу УНРаді (колективного органу з функціями глави держави) її представника – о. д-ра Степана Юрика, й активна участь у роботі комісії УНРаді 5 священиків [15, 1919, ч.6, с.1-2; 41, с.203]. Акт злуки двох українських держав викликав хвилю святкових віч, в організації яких особливо відзначилося духовенство. У січні 1919 р. єпископ Г.Хомишин видав пастирський лист “В переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського 1919 р.”, у якому підтримав будівництво української держави, підкреслюючи необхідність урахування при цьому морально-етичних засад католицької віри [21, с.8-10; 28, с.85]. Отже, можна говорити про практичну підтримку української державності греко-католицьким духовенством.

Однак його участь у державному будівництві ЗУНР була тільки однією з двох боків проблеми взаємовідносин із світською інтелігенцією в рамках українського національного руху. В умовах формування української державності ця проблема набула особливої актуальності. Так, з одного боку, в середовищі греко-католицьких священиків зростало переконання, що в повоєнний час “українське духовенство се одинокий стан, що в сій історичній переломовій добі може успішно дбати про моральну і матеріальну долю свого народу” [14, ч.4, с.109], а з іншого, – лунали зауваження, що “тільки нечисленним з-поміж них (священиків. – Р.Д.) залежить на добрі рідного народу” [19, с.123-124]. Така контрверсійність у поглядах на місце й роль духовенства в національному русі відображала загальну тенденцію: зменшення частки духовенства в культурно-просвітницьких та політичних організаціях. Так, до складу відновленої у

квітні 1918 р. філії “Просвіти” у Станіславі ввійшов тільки один священик, і тільки 20% складу повітової ради тут становили священики [19, с.395, 124]. Ця тенденція позначилася й на участі духовенства в УНРаді, в якій Станіславська єпархія була представлена тільки єпископом Г.Хомишиним і двома священиками (о.Іваном Капустинським та о.Северином Матковським), оскільки більшість делегатів зі Станіславщини були членами Української радикальної партії (УРП) [41, с.220]. Порівняно незначною також була частка духовенства й у місцевих органах влади: в Косові – 25%, у Бучачі – 20% і т.д. [17, ч.1, с.2; 19, с.129; 23, с.307, 321-325, 354, 376, 433-434; 36, с.84-85]. Характерний ще один приклад: якщо у 1913 р. до складу Ширшого Комітету Української народно-демократичної партії (УНДП) входило 46 священиків [41, с.203], то вже до складу Тимчасового народного комітету Української народно-трудової партії (УНТП) 29 березня 1919 р. увійшли тільки три священики [33, с.478].

Зменшення політичної ролі духовенства обумовлювалося зростанням антиклерикальних настроїв у середовищі українського політикуму Східної Галичини. Як згадував пізніше єпископ Г.Хомишин, на урочистому архієрейському Богослужінні з нагоди відкриття роботи УНРади в Станіславі “майже в пустій церкві... на кріслах призначених для репрезентантів українського правительства не було нікого, крім одного секретаря поcht” [20, с.1]. Така релігійна індиферентність державних секретарів поєднувалася з відкритими виступами окремих делегатів УНРади проти ієрархів. Так, 4 січня 1919 р. на засіданні УНРади соціал-демократ Семен Вітик критикував єпископа Г.Хомишина, вимагаючи проведення радикальної земельної реформи, що передбачала конфіскацію церковного землеволодіння [15, 1919, ч.8, с.2]. Цей виступ змусив Станіславського владика відійти від активної участі в законотворчій роботі УНРади. Таким чином, співвідношення духовенства й світської інтелігенції в культурно-просвітницьких товариствах, політичних партіях, УНРаді та місцевій адміністрації в період національно-державного будівництва склалося не на користь першого, що прямо проявлялося у зростанні релігійної індиферентності й антиклерикальних виступах окремих політичних діячів.

Причинами такої тенденції, на нашу думку, було відверте ігнорування окремими політичними діячами ролі греко-католицької церкви в національному житті українців, антиклерикальна спрямованість політичної програми й практики ліворадикальних партій (УРП та УСДП), непопулярність консервативних ідей і незначна соціальна база Української християнсько-суспільної партії (УХСП), домінування в програмах

політичних партій соціальних гасел і зростання соціальної напруженості під впливом негативних наслідків Першої світової війни.

Це підтверджує аналіз програмних засад політичних партій в релігійному питанні. Так, наприклад, у програмі найчисленнішої та найпопулярнішої у Східній Галичині УНДП релігійній проблематиці присвячено окремий підрозділ “В церковних справах”, у якому проголошувалося: “Домагаємося свободи релігії і совісти та повної рівноправності для всіх релігій та обрядів. Щодо нашої церкви (греко-католицької в Галичині, православної на Буковині) то домагаємося такого уладження її відносин, щоби вона не була виставлена на ніякі чужі впливи. Зокрема домагаємося знесення права патронату і впливу правительства при обсаді церковних урядів та законного заporучення нашим громадам більшого впливу на обсаду парохій” [24, с.195-196]. Програма УРП, ухвалена ще 1890 р., передбачала “раціоналізм у справах віри” [24, с.11]. Тим часом, Віденська програма австрійської соціал-демократії від 1901 р., на базі якої діяла УСДП, передбачала: “... оголошення релігії річчю приватною; розділу церкви від держави і оголошення церковних і релігійних громад приватними стоваришеннями, які мають свої справи цілком самостійно залагоджувати; обов’язкового цивільного шлюбу” [29, с.147]. Виняток серед них становила УХСП, яка у статуті в редакції 1911 р. проголошувала своєю метою “практичну діяльність християнства в суспільнім напрямі з підмогою береження та пособлювання духовних і матеріальних справ християнського горожанства” [22, с.1]. Таким чином, аналіз програм політичних партій дозволяє не тільки підтвердити тенденцію зменшення політичної ролі духовенства, але й окреслити вплив програмних засад політичних партій на політику урядів ЗУНР у сфері релігійно-церковних відносин.

Основним пунктом цієї політики був принцип свободи совісти та віросповідання й рівноправності основних релігійних конфесій у Східній Галичині. Вже у першій відозві “Український Народе!” від 1 листопада 1918 р. указувалося, що всім громадянам Української держави без різниці національності й віросповідання гарантуються “громадянська, національна і віросповідна рівноправність” [12]. Проте в “Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії”, ухваленому УНРадою 13 листопада 1918 р., цього положення закріплено не було, хоч, за непідтвердженими даними, автором його був протоігумен ЧСВВ о. Платонід Філяс [13, с.3-4; 39, с.380; 40, с.350].

Практичної реалізації принцип свободи віросповідання набув при формуванні Тимчасового Державного Секретаріату, до складу якого

передбачалося ввести окремого секретаря віросповідань, а посаду його товариша (заступника) на пропозицію делегата УНРади, члена УНДП Степана Барана “з огляду на інші віроісповідні відносини на Буковині залишити за представником Буковини” [23, с.408-409]. Такий підхід лише частково забезпечував принцип рівноправності віросповідань, враховуючи інтереси тільки греко-католицької та православної церков, залишаючи поза увагою представництво в уряді римо-католицької та іудейської конфесій. На внесення д-ра Костя Левицького секретарем віросповідань став Олександр Барвінський, лідер УХСП, яка обстоювала зміцнення позицій греко-католицької церкви в краї. Окремий секретаріат віросповідань міг би забезпечити формування державної політики у сфері релігійно-церковних відносин. Однак через відсутність д-ра Степана Смалья-Стоцького, який мав очолити окремих секретаріат освіти, О.Барвінський мусив перебрати керівництво й цим секретаріатом, що в умовах українсько-польської війни, на нашу думку, негативно позначилося на ефективності роботи об'єднаного секретаріату у сфері релігійно-церковних відносин. Про це свідчить, зокрема, той факт, що своє повідомлення про перебрання “на себе всіх агенд духовного департаменту давнішого австрійського Міністерства просвіти і віроісповідань і Намісництва” секретаріат надіслав до Станіславського єпископа аж у січні 1919 р. [11, ч.1-3, с.7].

Унаслідок відставки О.Барвінського у грудні 1918 р., яка негативно позначилася на позиціях УХСП [38, с.128-129], у роботі секретаріату, очевидно, настала деяка перерва до обрання нового секретаря освіти й віросповідань у січні 1919 р. Ним став безпартійний делегат Буковинської Національної Ради д-р Агенор Артимович. Новому секретареві вдалося ефективно налагодити роботу шляхом реорганізації структури самого Державного секретаріату освіти і віросповідань, в якому виділено чотири підрозділи – президії з референтами фахових шкіл, відділів народного шкільництва, середніх шкіл та віросповідних справ [15, 1919, ч.6, с.1; 35, с.101; 38, с.129]. Така структура секретаріату була наближена до зразка австрійського Міністерства освіти і віросповідань. Референтом релігійних справ у секретаріаті за рекомендацією єпископа Г.Хомишина було обрано о. д-ра Івана Лятишевського [10, ч.3, с.14; 42, с.136]. Навіть після прийняття акта злуки двох українських держав питання освіти й віросповідань залишилися у віданні уряду ЗОУНР [15, 1919, ч.4, с.2], що засвідчило релігійно-конфесійні відмінності двох українських держав. Одним із напрямків реорганізованого секретаріату освіти й віросповідань стало формування й реалізація релігійної політики держави.

Національно-державне будівництво ставило на порядок денний потребу створення нової моделі відносин між церквою та державою, яка сприяла б розвитку релігійно-церковного життя. Серед пріоритетних завдань державної політики у цій сфері виділялися: забезпечення рівноправності основних конфесій; визначення головних джерел їх фінансування (адже Галицький Релігійний Фонд після розпаду Австро-Угорщини не був розподілений і залишився у Відні); врегулювання проблеми церковного землеволодіння на основі декларованої аграрної реформи; відбудова зруйнованих війною церков та парохіяльних будинків; визначення місця й ролі традиційної у Східній Галичині греко-католицької церкви в суспільному житті відповідно до принципу свободи совісті та віросповідання. Від успішного вирішення цих завдань залежала подальша підтримка греко-католицькою церквою політичного курсу УНРади й Державного Секретаріату, участь духовенства в процесі національно-культурного відродження.

Значний вплив на формування релігійної політики держави справила радикалізація суспільно-політичного життя. Вихід на політичну арену в грудні 1918 р. легального опозиційного Селянсько-робітничого союзу (СРС), програмною метою якого було “перетворити капітало-бюрократичний лад на лад соціалістичний і тим знищити станові привілеї, політичний, національний і релігійний (курсів наш. – Р.Д.) гніт та економічну експлуатацію” [цит. за: 32, с.148], спричинив ідейну й організаційну кризи в інших політичних партіях: і УРП, і УНДП (з 29 березня 1919 р. – УНГП) мусили включити до своїх програм положення про “вивласнення” великого поміщицького та церковного землеволодіння й “соціалізацію” всіх великих промислових підприємств, банків і торгівлі [16, 3 квітня, с.1; 43, с.94-95]. Радикалізація програмних засад, безумовно, позначилася на законодавчій діяльності УНРади, більшість у якій становили націонал-демократи, радикали та соціал-демократи (відповідно 61, 34 і 14 осіб [41, с.226]), що, у свою чергу, вплинуло на характер відносин між державою й церквою.

Відгук про вплив цих суспільно-політичних процесів на греко-католицьку церкву знаходимо в пастирському листі єпископа Г.Хомишина: “Многі, трудні і далекосяглі справи чекають полагодження і треба дуже побоюватись, чи зможемо звестись до сеї повної справедливости, після котрої сі справи мають бути порішені. А побоюване се не є без основи... Вправді на разі говорить ся, що Церкви, релігії ту ніхто не торкає, однак в дійности сі справи суть актуальні. Бо під тим зглядом дають ся чути глухі і дуже небезпечні кличі, як: розділ Церкви від держави, усунене науки релігії зі школи, а настрій проти духовенства став ся чужій або

неприхильний, а подекуди впрост ворожий. В кількох місцевостях викинено святихників з парохій, старшина громадська диктує права святихникам, мішає ся до внутрішнього заряду церковного, а в иньшій знов парохії замкнено церков і віддано ключі паламареві. Се прояви справді дуже сумні і зловіщі...” [21, с.10-11]. Згадані Станіславським владикою факти втручання в церковні справи особливо почастишали в лютому – березні 1919 р., що змусило Єпископську Консисторію у Станіславі розглянути десяток скарг парохіян на священників та звернутися до Державного секретаріату освіти і віросповідань “в справі надужить війтів взглядно священників і справ церковних” [9, арк.2-4 зв]. Імовірно, мали місце звинувачення окремих священників у “невірності національній справі”, бо Г.Хомишин мусив наголосити: “рішучо протестую проти сего недорічного клича, що святихники доси служили Римові, а від тепер мають служити державі українській. Ні! Ми святихники служили, служимо і будем служити Христу Спасителеві під начальством і проводом кожного Намісника Христового на землі... В тім значіно ми служили, служимо і будем служити Римові, а через Рим народові” [21, с.14].

УНРада, законотворча діяльність якої була спрямована на вирішення основних питань державного будівництва, зовсім не приділяла уваги проблемі віросповідних відносин у ЗУНР, що суттєво обмежувало потенційні можливості секретаріату освіти й віросповідань у реалізації релігійної державної політики. Так, наприклад, матеріальне забезпечення духовенства (греко- та римо-католицького) залежало від законодавчого вирішення цілої низки проблем, зокрема реформи системи патронату (в погодженні з єпископатом), врегулювання системи церковного землеволодіння відповідно до вимог аграрної реформи, створення нового Релігійного Фонду. Зрештою, все це вимагало визначення принципів засад державної політики, зокрема законодавчого забезпечення згадуваних вище принципів рівноправності віросповідань та свободи совісті й віросповідання. Однак серед цих багатьох проблем УНРада не вирішила жодної. Так, духовенство на сторінках періодики протестувало проти зловживань патронів, висловлюючись за перенесення права патронату на віросповідні громади [15, 1919, ч.19, с.1]. Однак коли селянсько-радикальний клуб Кирила Трильовського з тактичних міркувань порушив питання про реформу патронату, пропонуючи передати право патронату віросповідним громадам (це відповідало лінії радикалів, спрямованій на відрив нижчого духовенства від ієрархії та збільшення впливу вірних на священників), то більшість делегатів УНРади його просто проігнорувала [15, 1919, ч.76, с.2]. Ймовірно, далися взнаки суперечності з УНДП, адже в програмі останньої вимога реформи патронату була однією з основних.

Більше того, при обговоренні на сесіях УНРади законопроектів про аграрну реформу (за нашими підрахунками, їх було понад 10 [1, арк.22-30, 35, 39, 42-45; 15, 1919, ч.28, с.1; ч.32, с.1-2; ч.43, с.1-2; ч.49, с.1; ч.56, с.1; ч.77, с.1; ч.87, с.2]), більшість яких передбачала конфіскацію церковного землеволодіння, посилювалися антиклерикальні виступи окремих діячів УРП та УСДП. Характерним було намагання окремих політичних сил поставити церковне землеволодіння “поза законом” – не тільки юридичним, але й моральним. Так, в одному із законопроектів поряд було поставлено земельну власність церкви, династії Габсбургів, осіб, які “виступали оружно проти нашої держави або иншого злочину проти її цілості”; “власників, які набули їх виключно в цілі спекуляції”; “більші земельні посілості набуті в часі війни в р. 1914/1919 очевидно з воєнних зисків” [1, арк.42]. Однак якщо навіть деякі священники – делегати УНРади підтримали положення про конфіскацію великого землеволодіння, створення “вірцевих господарств” [15, 1919, ч.32, с.1-2; ч.33, с.1], то переважна більшість резолюцій березневих селянських віч, на яких обговорювалося питання аграрної реформи, мали поміркований характер [15, 1919, ч.25, с.2; ч.51, с.24; ч.73, с.1-2; 16, ч.4, с.2; ч.6, с.2; ч.8, с.2; ч.9, с.2; ч.12, с.2; ч.13, с.2], імовірно, внаслідок непрямого впливу духовенства (відповідно до розпорядження єпископа Г.Хомишина від 7 березня 1919 р. священникам єпархії в недільних проповідях “нарид остерігати... і поучувати, щоби не давав легко послуху всяким намовам і підступним підшептам” [11, ч.1-3, с.2]). Врешті, в самій УНРаді напередодні прийняття закону, 4 квітня 1919 р., виступив її делегат від Жовківського повіту протоігумен Галицької провінції ЧСВВ о. П.Філяс, який висловив застереження, що “державна не повинна бути господарем національного добра, тільки контрольором прав”, і, апелюючи до “християнської совісти членів Ради”, закликав подбати про забезпечення духовенства. Його теза про великі заслуги церкви “коло видвигнення аграрної реформи” викликала заперечення соціал-демократа Василя Темницького, а націонал-демократ Михайло Лозинський, не погоджуючись у принципі з висновками протоігумена, пообіцяв: “Церкві лишимо також мінімум існування, але не можемо дозволити, щоби церква скликувала всю суспільність служити її матеріальним справам” [15, 1919, ч.77, с.2; ч.79, с.2]. Однак прийнятий 14 квітня 1919 р. закон про аграрну реформу зовсім не врахував інтересів і потреб церкви: він передбачав повну конфіскацію її землеволодіння. Своєрідною поступкою на користь церкви, очевидно, слід вважати факт включення до складу Обласної земельної комісії, яка була покликана контролювати Земельний Фонд ЗОУНР, двох греко-католицьких священників – о. д-ра С.Юрика та о. С.Матковського [15, 1919, ч.88, с.2].

Звичайно, єпископ Г.Хомишин та більшість духовенства негативно сприйняли закон про аграрну реформу, який фактично позбавляв церкву матеріальної основи існування.

Зрештою, проголошена аграрна реформа не сприяла проведенню реформи патронату, тим більше, що потребувала порозуміння з двома іншими, на той час інтернованими, єпископами та Апостольською Столицею [9, арк.5 зв.]. Тому уряд змушений був самостійно регулювати матеріальне забезпечення духовенства. Так, опираючись на прецеденти вирішення окремих конфліктних ситуацій, схвалені Єпископським Ординаріатом у Станіславі [8, арк.51-52 зв.], секретаріат освіти й віросповідань 30 березня 1919 р. видав розпорядження для всіх повітових комісарів: “Винаймати ерекціональні ґрунти опорожнених парохій в першій мірі завідателям парохій або вдовам по померших парохах з углядженням теперішніх господарських відносин” [7, арк.42 зв.]. Таке рішення було спрямоване на захист церковного землеволодіння, випадки посягання на яке траплялися не тільки з боку селянства, але й поміщиків та інтелігенції. Зі свого боку, Єпископська Консисторія в Станіславі мусила заборонити, наприклад, продаж адвокатові Бляйхерові землі, призначеної на церкву в Ромашівці Чортківського деканату, тим часом дозволивши продаж церковної землі громаді Стецеви Снятинського деканату для будівництва на виручені кошти нової церкви та обмін земельної ділянки в Монастириськах [9, арк.6-6 зв., 8 зв.]. Однак невизначеність земельного законодавства в ЗУНР не могла вирішити остаточно ні проблеми матеріального забезпечення духовенства, ні проблеми реформи патронату. Це негативно позначалося на можливостях духовенства не тільки активно включитися в суспільно-політичну діяльність, але й зосередитися на культурно-просвітницькій та душпастирській праці.

Зрештою, культурно-просвітницькій діяльності духовенства також було завдано певної шкоди внаслідок поширення ідеї “повної секуляризації” (відділення церкви від держави та школи від церкви), що могло б призвести до цілковитого відкинення релігійно-моральних норм регулювання суспільних відносин. Так, на загальному з’їзді вчителів середніх і вищих шкіл ЗОУНР 21–24 березня 1919 р. учитель Володимир Бригідер висловився за скасування обов’язкового предмета релігії [15, 1919, ч.67, с.2]. Хоч його пропозиція й викликала заперечення присутніх катехитів, зокрема о. д-ра Івана Фіголя [19, с.270], з’їзд ухвалив резолюцію: “Стоячи на становищі свободи совісти..., научування релігії і виконування релігійних практик має бути залежне, до 16 року

життя ученика від волі родичів, від 16. року життя від самого ученика...” [15, 1919, ч.70, с.2; 16, ч.13, с.1-2]. На думку Станіславського єпископа, в умовах “занепаду публічної моральності” в післявоєнний час [11, ч.1-3, с.5-7] відкидання “науки релігії” з навчальних планів загрожувало загостренням соціальних конфліктів [21, с.13].

Зважаючи на таку позицію єпископа Г.Хомишина, висловлену, ймовірно, в урядових колах через референта релігійних справ о. д-ра І.Лятишевського, Державний секретаріат освіти і віросповідань намагався взяти під свій контроль проведення реформи шкільництва. На сесії УНРади 11 лютого 1919 р. А.Артимович виступив із планом секретаріату реформувати шкільництво відповідно до вимог часу після злуки з УНР, пропонуючи провести у березні–квітні для детальнішого обговорення реформи нараду (“анкету”) представників “всіх типів шкільництва” [10, ч.3, с.49; 15, 1919, ч.37, с.1]. Його наміри підтримала шкільна комісія УНРади, на пропозицію якої було прийнято ряд законів – про удержавлення українських гімназій, про складання професорських іспитів та підвищення платні учителям народних шкіл [4, арк.1-12; 5, арк.1-9]. Усі названі закони стосувалися й священників-катехитів, які працювали в школах і гімназіях, оскільки питання про скасування уроків релігії у той час ще не піднімалося ні на державному, ні на місцевому рівнях (на учительських конференціях у школах).

Помітним є певне співробітництво між державними й церковними органами, що, очевидно, було наслідком політичної тактовності секретаря А.Артимовича та єпископа Г.Хомишина. Так, наприклад, Єпископська Консисторія в Станіславі в погодженні з Державним секретаріатом освіти і віросповідань протягом січня–травня 1919 р. призначала священників на посади катехитів у школах Товмача, Станіслава, Коломиї, Тисмениці, Косова, Гусятина, Монастириськ, Снятина [9, арк.1-8 зв.]. Зі свого боку, Державний секретаріат освіти і віросповідань закликав духовенство сприяти “в справі вислання до середніх, рільничих і промислових шкіл як найбільшого числа спосібніших селянських і робітничих дітей” на підготовчі курси, що мали розпочатися з 1 травня 1919 р. у всіх повітових містах [10, ч.2, с.33-34]. Крім того, розпорядившись провести “анкету” (нараду) з питань реформи шкільництва, заплановану на 27–29 квітня й перенесену на 29–31 травня 1919 р. [10, ч.3, с.49; 15, 1919, ч.60, с.2], секретаріат звернувся до Єпископської Консисторії в Станіславі з проханням надіслати священників-делегатів. Консисторією були делеговані на цю нараду крилошанин о.Іван Гордієвський, о.д-р І.Лятишевський та о.Дмитро Стек [9, арк.5 зв.]. Крім них, на цій нараді планував виступити з рефератом про “наші рільничі школи” й відомий о.Й.Раковський [2, арк.17

зв.]. Однак через польський наступ у травні 1919 р. запланована “анкета” не відбулася. Таким чином, питання реформи шкільництва, розробленого секретаріатом на основі консенсусу між представниками народного учительства та священників-катехитів, так і не було вирішено.

Більш успішних практичних результатів досягнув Державний секретаріат освіти і віросповідань у регулюванні забезпечення матеріального становища греко-католицького духовенства. Так, протягом січня – травня 1919 р. секретаріат, за нашими підрахунками, розглянув і позитивно вирішив понад 20 заяв про те, щоб видати платню священникам [6, арк.10; 7, арк.13, 18, 20 зв., 24 зв., 27 зв., 39, 56, 57, 66, 70, 71, 73, 82, 83, 89, 100, 103, 118, 133, 142, 145, 147, 156, 165]. При цьому, слід підкреслити, секретаріат не робив різниці між греко- і римо-католицьким духовенством, про що свідчить і його рішення видати платню римо-католицькому співробітникові у Бурштині о.Е.Станкевичу, й звернення до римо-католицького Станіславського декана о. Й.Пяскевича із запитом, хто “під сю хвилю заступає правно рим. кат. духовенство, живуче на Західній Області У.Н.Р.” [7, арк.15, 34]. Таке толерантне ставлення дало певний результат: римо-католицькі священники-парохи Калуша (о. Шелігевич) та Войнилова (о. Зьолковський) навіть склали присягу на вірність Україні [15, 1919, ч.10, 2]. Це дозволяє стверджувати, що Державний секретаріат освіти і віросповідань намагався проводити толерантну релігійну політику.

Разом із тим, Державний секретаріат освіти і віросповідань зіткнувся з труднощами, адже не володів належними коштами для підвищення конгруальної платні священникам відповідно до закону від 28.03.1918 р. Тому часто на заяви священників секретар А.Артимович мусив відповідати: “Претенсія... буде зголошена до Комісії Ліквідаційної у Відни, і в своїм часі зреалізована” [7, арк.24 зв.]. З метою поліпшення матеріального становища священничих сімей уряд ЗУНР видав 25 квітня 1919 р. розпорядження “про виплату дорожнього додатку вдовам і сиротам по гр. кат. священниках”, яке зобов’язувало від 1 січня 1919 р. податкові органи проводити відповідні виплати [2, арк.4, 11; 3, арк.4]. Вжиті урядом заходи лише частково вирішили проблему, бо навіть у травні 1919 р. до Єпископської Консistorії в Станіславі надходили від священників скарги про невиплату “приналежної платні” та прохання надати матеріальну допомогу [9, арк.8 зв.].

Виважена релігійна політика уряду знайшла підтримку ієрархів та духовенства. З’їзд духовенства ЗОУНР за участю 200 священників, що відбувся 7–8 травня 1919 р. у Станіславі під патронатом єпископа

Г.Хомишина, прийняв рішення “працювати і на будуче всіми силами для добра Української Народної Республіки в цілі досягнення її повної і тривкої незалежності і самостійності в тім переконанні, що се дасться досягнути вповні на основах християнського світогляду і в злучі з Церквою”. Найближчим завданням духовенства з’їзд визначив: “зорганізувати на будуче так себе, як і весь український народ, в цілі згуртування всіх до суспільної праці для укріплення української державності на християнських основах та забезпечення нашої Державі приналежного їй становища в сімі всіх культурних народів світа”. З’їзд також вирішив звернутися з меморіалом до Апостольського Престолу у справі “поведення римо-католицького (польського) духовенства на Волині, Холмщині і зайнятих частинах ЗОУНР” [33, с.132-133; 35, с.106; 37, с.87]. Крім того, на засіданні Єпископської Консistorії в Станіславі 10 травня 1919 р. ухвалено видати звернення до єпархіального духовенства “в справі висповіділанне українс. духовенства в будові Україн. держави” [9, арк.8].

Таким чином, регулюванням релігійно-церковних відносин на державному рівні в ЗОУНР займався Державний секретаріат освіти і віросповідань, створений на зразок австрійського однойменного міністерства. Однак, на нашу думку, йому так і не вдалося сформулювати чіткої державної політики в даній сфері. Причинами цього були: 1) пріоритетність у роботі секретаріату освітньої політики, що підтверджують структура його підрозділів та опубліковані офіційні документи; 2) вплив на формування державної політики у сфері віросповідань програмних засад основних політичних партій; 3) ігнорування інтересів церкви при обговоренні та прийнятті закону про аграрну реформу; 4) антиклерикальні виступи при обговоренні питання освітньої реформи. Єдиним винятком було співробітництво секретаріату освіти й віросповідань з Єпископською Консistorією в Станіславі в питаннях поліпшення матеріального становища духовенства, переміщення священників на посадах, залучення їх до освітньої сфери. Однак усі заходи уряду не тільки не вирішили насущних проблем церкви (ліквідації інституту патронату, поліпшення матеріального становища священників тощо), але й негативно позначилися на суспільно-політичних поглядах Станіславського єпископа Г.Хомишина, який, виявляючи послідовність, хоч і відійшов від участі в засіданнях УНРади, однак продовжував підтримувати державницьку ідею на засадах “християнської віри”. Подібну суспільно-політичну позицію займало майже все духовенство, яке через зменшення його політичної ролі зосереджувало свою основну увагу на відновленні мирного життя у своїх парохіях.

1. Центральний державний архів України у м. Львові, ф.581, оп.1, спр.96, арк.42.
2. Там само, спр.109, арк.17 зв.
3. Там само, ф.667, оп.1, спр.2, арк.4.
4. Там само, спр.86, арк.1-12.
5. Там само, спр.102, арк.1-9.
6. Там само, спр.116, арк.10.
7. Там само, спр.118, арк.158, 34.
8. Там само, спр.119, арк.51-52зв.
9. Державний архів Івано-Франківської області, ф.504, оп.1, спр.808, арк.1-14.
10. Вісник Державного секретаріату освіти і віроповідань. – 1919.
11. Вісник Станіславської Епархії. – 1919.
12. Діло. –1918. – 2 листопада. – С.2.
13. Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів, 1918. – 16 с.
14. Нива. – 1918.
15. Нове життя. – 1918-1919.
16. Новини: Інформаційний щоденник. – Коломия, 1919.
17. Станіславівський голос. – 1918.
18. Товмацькі вісти. – 1919.
19. Альманах Станіславської Землі: Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини / Редактор-упорядник Б.Кравців. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975. – 959 с.
20. Григорій Хомишин, Станіславівський Єпископ. З останніх літ. Мої спомини і рефлексії // Нова Зоря. – 1938. – Ч.84. – С.1-2.
21. Послане пастирське Григорія Хомишина Єпископа Станіславівського до Духовенства і Вірних Епархії Станіславської в переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського 1919 р. – Станіславів, 1919. – 16 с.
22. Статут “Християнсько-Суспільного Союзу” у Львові.
23. ЗУНР 1918–1923. Документи і матеріали. – Том 1. – Івано-Франківськ, 2001. – 584 с.
24. Українська суспільно-політична думка в 20 ст. – Б.-м.: Сучасність, 1983. – 326 с.
25. Андрусишин Б. Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (доба Директорії). – К., 1997. – 176 с.
26. Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького // Київська Церква. – 2001. – №2-3. – С.32-48.
27. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння (1904–1939). – Івано-Франківськ, 2001. – 71 с.
28. Єгрешій О. Участь єпископа Григорія Хомишина в національно-визвольних змаганнях українського народу 1918–1925 рр. // Обрії. – 2002. – №2. – С.84-88.
29. Жерноклеєв О.С. Українська соціал-демократія в Галичині: Нарис історії (1890–1918). – К., 2000. – 168 с.
30. Іванцев І.Д., Пилипів І.В. УГКЦ і ЗУНР // Розстріляна і відроджена Церква. – Івано-Франківськ, 2001. – С.5-16.
31. Красівський О. За українську державу і церкву. – Львів, 1995. – 84 с.
32. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
33. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). – Т.1. – Івано-Франківськ – Київ, 2002. – 536 с.
34. о. Лебедович І. Полеві духовники УГА. У 45-річчя участі у визвольних змаганнях (Матеріали до історії). – Вінніпег, 1963. – 328 с.
35. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – 368 с.
36. Марчук В. УГКЦ. Історичний нарис. – Івано-Франківськ, 2001. – 164 с.
37. Марчук В., Пилипів І. Українська Греко-Католицька Церква й Українська Держава // Українознавчі студії. – 2000. – №2. – С.205-223.
38. Москалюк М.Ф. Український християнсько-суспільний рух Галичини в період ЗУНР // Вісник Прикарпатського університету. Серія історичні науки. – Вип.1. – Івано-Франківськ, 1998. – С.127-134.
39. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – 413 с.
40. Нарис історії Василянського Чину Святого Йосафата. – Рим, 1992. – 640 с.
41. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років // Україна модерна. – Ч.4-5. – Львів, 2000. – С.187-245.
42. Полек В. Нарис історії Івано-Франківської греко-католицької єпархії // Шематизм Івано-Франківської єпархії на 1995 р. – Івано-Франківськ, 1995. – С.99-156.
43. Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. – Т.IV. – Скрентон: Український робітничий Союз, 1960. – 122 с.
44. Ульяновський В. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – К., 1997. – 200 с.
45. Ульяновський В. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). – К., 1997. – 320 с.

The article is about the problem of the politics of Ukrainian National Soviet and State Sekretarity in the sphere of state-cherг relation? About the part of the state in the kultural, political parties and the local organs of power. This State Sekretarity had to make the agrarian reform and to (re)build the churges. The religion idenfity of sone politician had its influence in the position to them of G.Khomyshyn, who has an active position in the Katolican Churg in the social life.

І.О. Андрухів

РУХ ЗА ВІДНОВЛЕННЯ УГКЦ НА СТАНІСЛАВЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 50-х рр. ХХ СТОЛІТТЯ

Рішення Львівського собору про возз'єднання УГКЦ із РПЦ та переведення греко-католицьких громад у православну віру було неоднозначно сприйнято духовенством і віруючими західних областей України. Частина з них, у тому числі й на теренах Станіславської області, продовжували залишатися вірними Греко-католицькій церкві, а на початку 50-х років склалися передумови для зародження руху за відновлення УГКЦ. Перш за все, рішення Львівського собору не бажала визнавати частина греко-католицького духовенства та чернецтва, яка

продовжувала активну легальну й нелегальну релігійну діяльність серед віруючих. Станом на 1 січня 1954 р. в області проживало 35 “невозз’єднаних” священників та ченців греко-католицького віросповідання, окремі з яких, за словами уповноваженого у справах РПЦ при облвиконкомі, проводили “свою огидливу антирадянську роботу серед віруючих” [1, арк.2]. До найбільш активних із цієї когорти уповноважений відносив отців Миколу Любовича, Остапа Стернюка, Тадея Ільницького (Станіслав), Григорія Гаєцького (Городенківський район), Івана Галавая (Богородчани), Йосипа Наконечного, Ігнатія Величка (Отинія), Віктора Райда, Михайла Пашака (Обертинський район), Миколу Остап’яка (Станіславський район), Петра Шешурака (Тисменицький район), Антона Казновського (Яремчанський район), ченця Калинюка (Болахівський район) [3, арк.66].

Наприкінці 1954 – на початку 1955 рр. до області повернулося після відбуття ув’язнення понад двадцять священників та ченців, із яких тільки один невдовзі перейшов у православну віру, а решта поповнили ряди “невозз’єднаних” [3, арк. 23, 40].

Окремі з них відкрито або й легально проводили богослужіння у знятих із реєстрації церквах сіл Бортники, Пужники, Грушка, Церківна, Станьківці, Гошів, Радча, Іваніківка, громади яких не бажали переходити у православну віру, а також надавали релігійні послуги віруючим по хатах [1, арк.12; 3, арк.112]. Під час богослужінь вони закликали віруючих визнавати не патріарха, а Папу Римського й пояснювали, що ліквідація уніатської церкви й репресії проти духовенства були “грубим порушенням законності” [9, с.288-289].

Активізації руху за відновлення діяльності УГКЦ сприяло й так зване “середнянське чудо”, започатковане 22 грудня 1954 р. Того дня, як інформував голову Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР уповноважений по Станіславській області, група уніатів у кількості 14 чоловік із села Середнє Войнилівського району “провели вночі за селом Середнє молебень біля джерела, яке до того вичистили, зробили в горі біля джерела нішу, в яку встановили гіпсову фігуру Богородиці, величиною в 35–40 сантиметрів”.

Після молебня його учасники поширили вістку, що “біля джерела появилася матір божа”. Уже наступного дня мешканці із с.Середнє, а за ними й з інших сіл, і навіть з інших областей, “почали приходити до новоявленої матері божої і тут же з джерела брали воду, як цілющу”.

Через кілька днів начальник Войнилівського відділу МГБ “вночі, коли нікого не було біля джерела, забрав фігуру і погасив свічки”. Однак уранці невідомими людьми “знову були запалені свічки”, а “замість забраної фігури” біля джерела встановлено хрест.

За словами уповноваженого, організатором “цього шарлатанства” був Солтис Гнат Миколайович – колишній уніат, який “відмовився возз’єднуватися з руською православною церквою” й місцеперебування якого було для органів міліції невідоме” [3, арк.79-80].

Зазначимо, що “середнянське чудо” започаткувало серед частини колишніх греко-католиків рух “покутників”, який поширився не лише на теренах Станіславської, але й сусідніх областей і не припинявся упродовж існування радянської влади.

Наступного року, за словами уповноваженого, біля джерела на Середнянській горі “бувало по кілька людей, а в неділю і релігійні свята – по кілька десятків чоловік”. Але найбільше його та органи місцевої влади гурбувало те, що до джерела з кожним днем приходило чимраз більше паломників із сусідніх областей [3, арк.79-80].

Посильну лепту у поширення руху за відновлення УГКЦ на теренах області внесли й сестри-черниці, які, як відзначав уповноважений, “організували серед населення збір грошей і продуктів для духовенства, яке зазнало переслідувань за віру”. Вони також “вели розмови із священниками, які повернулися з тюрем, з тим, щоб вони не об’єднувались з руською православною церквою, а хто був до того часу возз’єднаний, то щоб відкликали своє возз’єднання”. Щоб припинити місіонерсько-пропагандистську діяльність черниць, уповноважений пропонував усіх “бродячих” монахинь “поселити в будинки для перестарілих” [4, арк.100-101].

Кульмінаційними для руху за відновлення УГКЦ на теренах Станіславщини були 1957–1958 рр. Зокрема, у 1957 р. на територіях Дрогобицької, Закарпатської, Львівської, Станіславської та Тернопільської областей проживало 426 “невозз’єднаних” греко-католицьких священників і ченців, із яких 267 відбули покарання як “вороги” радянської влади, більшість із них за вірність УГКЦ [4, арк.145]. Щодо Станіславської області, то тут проживало 84 греко-католицьких священники й ченці, яких підтримували 29 релігійних громад, що продовжували залишатися вірними ліквідованої в 1946 р. церкви [10, с.120].

Усіх дієздатних уніатських священників і ченців (79 осіб) уповноважений умовно ділив на три групи. До першої (26 осіб) належали ті, які не перейшли в православ’я, а, пройшовши через тюрми й концтабори (хто за віру, хто за “буржуазний націоналізм”, хто за “співпрацю” з німецькими окупантами), продовжували служити Папі Римському й УГКЦ [4, арк.74].

До другої (5 осіб) належали ті, які спершу вступили до “ініціативної групи”, але згодом із певних причин передумали й вийшли з неї, після чого як “вороги народу” теж зазнали репресій [3, арк.70].

До третьої групи (48 осіб) належали священники й ченці, які не переходили в православну віру, але й не були ув’язнені. Релігійну діяльність

вони проводили приховано, переважно по хатах та у населених пунктах, де їх знали лише довірені особи [4, арк.69].

Великі надії вірні УГКЦ покладали на єпископа Івана Лятишевського (1879–1957), який навесні 1956 р. повернувся до Станіслава після десятирічного ув'язнення. Вони вбачали в ньому правонаступника владики Григорія Хомишина, який помер у київській тюрмі, й главу Станіславської греко-католицької єпархії. З його приїздом рух за відновлення УГКЦ значно активізувався й набув організованого характеру. За його благословенням була створена ініціативна група на чолі з о. А.Казновським, яка добивалася від уповноваженого Ради у справах релігійних культів при облвиконкомі та районних органів влади зареєструвати їх як релігійну громаду “українських католиків”. У своїх заявах вони посилалися на конституційні гарантії й правовий статус аналогічної римо-католицької релігійної громади, що діяла в області. Однак їм відмовляли, пояснюючи, що УГКЦ “добровільно самоліквідувалася” в 1946 р., а тому немає потреби відновлювати її діяльність [4, арк.152].

Певний вплив на активізацію руху за відновлення УГКЦ мали й угорські події 1956 р. За словами уповноваженого, поряд із чутками про нову світову війну, яка нібито невдовзі розпочнеться проти СРСР, розповсюджувалися й чутки про те, що скоро буде відновлена унія. “Як показують спостереження, – повідомляв він у доповідній записці для Ради у справах РПЦ, – ці чутки впливають і на возз'єднану частину духовенства, яке старається проводити служби в церквах по греко-католицьких обрядах, таким чином показують, що вони не порвали з унією” [4, арк.106].

Активізації греко-католицького духовенства й чернецтва сприяла також пасивна позиція духовенства Станіславської православної єпархії на чолі з архієпископом Антонієм Пельвецьким. Він часто хворів, а його заступники та православне духовенство, за словами уповноваженого, не проводили ніякої роботи з возз'єднання тих уніатів, що залишилися, і тих невоzz'єднаних уніатів, які поверталися з місць позбавлення волі. Возз'єднувалися лише ті уніати, які самі зверталися до єпархіального управління, але “обробки їх зі сторони духовенства не проводилося”. Навпаки, мали місце випадки в Станіславі й Коломиї, “коли уніати приходили до священників, які возз'єдналися, і вели з ними роботу по відзиви ними свого возз'єднання” [3, арк.84]. Щодо богослужінь, які проводилися тепер уже в православних храмах, то там теж “ніхто не вносив змін в обряди та уніатські порядки, а тому вони залишилися без змін, як і за часів існування УГКЦ” [2, арк.154-155].

Таким чином, на початку 1957 р. в області склалася ситуація, коли Станіславська єпархія РПЦ фактично існувала лише при підтримці органів

влади, а прихильникам відновлення УГКЦ не вистачило наполегливості й енергійного лідера, щоб добитися бажаної мети. Стосовно єпископів, то похилий вік та підірване в тюрмі здоров'я не дозволяли І.Лятишевському активно займатися справами відновлення УГКЦ. Так само похилий вік та важка хвороба (грудна жаба) не давали можливості й архієпископу Антонію “дотиснути” уніатів та змусити колишніх греко-католицьких священників, що перейшли на службу до РПЦ, строго дотримуватися православних канонів при богослужіннях і виконанні треб.

У лютому 1957 р. помер архієпископ Антоній і новим єпископом Станіславської єпархії став снятинський благочинний (декан) Савраш Йосип Михайлович. Новопризначений єпископ, за словами уповноваженого, як і його попередник не проявляв достатньої активності “в справі ліквідації остатків унії”, оскільки не хотів “погіршувати відносини зі своїм же духовенством, з яким разом вчився і проводив служби”. Крім того, його “авторитет серед духовенства був дуже слабкий” [4, арк.107].

У грудні того ж року помер і єпископ Іван Лятишевський. Його смерть влада використала для розколу прихильників руху за відновлення УГКЦ. Зокрема, за вказівкою влади, його похорон відбувся за участю “возз'єднаних”, тобто православних священників, а для віруючих греко-католиків була спеціально поширена дезінформація, що Лятишевський сам перед смертю “просив, щоб його поховало возз'єднане духовенство й за православними обрядами”. Після похорону, який завдяки владі відбувся ледь не легально, священники-уніати, за словами уповноваженого, “втратили свій авторитет серед своїх прихильників, так як похорон Лятишевського мали намір провести самі” [4, арк.12].

Зі смертю І.Лятишевського рух за відновлення УГКЦ не припинився, а продовжувався в активних формах в окремих районах під керівництвом священників та ченців. Зокрема, на Болехівщині нелегальну релігійну діяльність проводили ченці колишнього Гошівського монастиря Богдан (Василь) Городинський, Микола (Данило) Шабан, Йосип (Василь) Янтух, Петро (Павло) Роскип, а також приїжджі священники та ченці з Львівщини – Калинюк, Дуда, Сикста, Герста, Шепітко.

На території Тлумацького й Отинійського районів активність проявляли священники Іван Плав'юк, Зеновій Кисилевський та Павло Василик. У Яремчанському районі – монах-студит Вербишук (Петро), а в місті Станіславі помітно активним був, за словами уповноваженого, о. Іван Слезюк [4, арк.92].

Щодо релігійних громад, то вперто не бажали переходити у православному віру греко-католики Гошева, Церківної, Станьківців, Липи (Болехівський район), Гринівців, Колінців, Надорожної, Вікнян (Тлумаць-

кий район), Грушки, Королівки, Богородичина (Отинійський район), Бишева, Кінчаків, Кремидова (Більшівцівський район) [4, арк.93].

Невдовзі в окремих із названих сіл незаконні богослужіння на деякий час припинилися, тому що “органи влади почали відбирати у церковників ключі від незареєстрованих церков, якщо у них проводили богослужіння уніати і, найголовніше, почали вживати заходів з недопущення проведення служб і виконання релігійних обрядів уніатами” [4, арк. 13].

Оскільки, внаслідок вжитих заходів, богослужіння в незареєстрованих церквах стали відбуватися нерегулярно, то наприкінці 50-х рр., за словами уповноваженого, священники-уніати стали “все більше і більше втрачати свій вплив серед віруючих” [4, арк.38]. Сприяло цьому й те, що наприкінці 1958 – на початку 1959 рр. були заарештовані й ув’язнені найактивніші учасники руху за відновлення УГКЦ священники Антон Казновський, Гнат Солтис та Павло Василик. Зокрема, Павла Василика арештували на Дрогобиччині й 18 січня 1959 р. перевели до слідчого ізолятора УКДБ в Станіславській області. Як відзначалося у обвинувальному акті, його злочинна діяльність полягала в тому, що, звільнившись у 1950 р. із місць позбавлення волі, де відбував десятирічне ув’язнення за “бандопосібництво українським буржуазним націоналістам”, він роз’їжджав по Станіславській, Дрогобицькій та Тернопільській областях і проводив серед населення “богослужіння за греко-католицьким обрядом, розпалюючи серед віруючих ненависть до православної віри”. Крім того, при обшуку в нього було виявлено “антирадянську релігійно-націоналістичну літературу” [8, арк.21].

14 квітня 1959 р. П.Василика було засуджено на 5 років. Одразу ж після суду в с. Надорожна двічі по 30 днів працювала спеціальна бригада відділу пропаганди обкому партії. За словами уповноваженого, “серед населення і віруючих відбулися деякі зміни на краще”. Зокрема, було створено “ініціативну групу”, яка звернулася до уповноваженого зареєструвати в селі православну общину. Але після того, як “в окремих із них невідомими хуліганами вночі були вибиті вікна і роздавались погрози, що якщо вони відступляться від уніатської віри, то спалять їх будинки”, ця група розпалася [7, арк. 129].

За наказом секретаря обкому партії О.Чернова, уповноважений, за погодженням з єпископом, направив у Надорожну православного священника, якого громада, більшість членів якої залишалися греко-католиками, прийняла вороже й недоброзичливо [5, арк.40].

Наприкінці 1959 р., за інформацією уповноваженого, “уніатська діяльність в області майже припинилася”, за винятком шести греко-католицьких громад у селах Болахівського та Тлумацького районів, де про-

Андрухів І.О. Рух за відновлення УГКЦ на Станіславщині в другій половині 50-х рр. ХХ століття.

довжували нелегальну діяльність священники-уніати Кисилевський, Плав’юк, Комаринський, Городинський, Сулятицький [6, арк.17].

Однак дані уповноваженого, дещо різняться з інформацією старшого інспектора Ради у справах РПЦ при РМ СРСР А.Пашкіна, який у 1960 р. перевіряв стан релігійної ситуації в Станіславській області. Зокрема, він відзначав, що до кінця 1958 р. у православну віру перейшло 646 колишніх греко-католицьких громад, а 43 залишалися вірними ліквідованій Греко-католицькій церкві. Упродовж 1959 р. припинили своє існування (саморозпустилися) ще дев’ять греко-католицьких громад. З 34, що залишилися, найбільшою активністю відзначалися громади в Болахівському, Долинському, Більшівцівському, Галицькому, Калуському, Богородчанському, Лисецькому, Городенківському, Рожнятівському, Тлумацькому, Отинійському районах, у яких час від часу проводили нелегальні богослужіння 30–35 уніатських священників. Усього ж, за даними інспектора, в області наприкінці 1959 р. проживало 70–80 греко-католицьких священників і ченців [9, с.343].

Таким чином, незважаючи на рішення Львівського собору 1946 р. про ліквідацію УГКЦ, адміністративно-силові методи боротьби з так званими “залишками уніатства”, на теренах Станіславської області упродовж 50-х рр. продовжували активно діяти (легально й нелегально) понад 70 “невоз’єднаних” священників та ченців, 34 релігійні громади, які вимагали від органів влади виконання конституційних гарантій свободи совісті й віросповідань та відновлення діяльності УГКЦ.

1. Державний архів Івано-Франківської області, ф.Р-389, оп.1, спр.12.
2. Там само, спр.14.
3. Там само, спр.15.
4. Там само, спр.18.
5. Там само, спр.19.
6. Там само, спр.20.
7. Там само, спр.21.
8. Там само, ф.Р-584, оп.2, спр.112.
9. Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001.
10. Сергійчук В. Греко-католицька церква в 1944-1973 рр. // Укр. іст. журн. – 1999. – №1.

In the article the forms and methods of struggle of the part of Greek-Catholic clergy-men and monks which did not reunion with Russian Orthodox Church, for restoring of activity of Ukrainian Greek-Catholic Church on the lands of Stanislavska oblast at the second half of 50-th of XX century are examined.

О.С. Жерноклєсєв

**СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ ГАЛИЧИНИ І СІЛЕЗІЇ У
СКЛАДІ АВСТРІЙСЬКОГО “МАЛОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ”
(1892 – 1899 рр.)**

Останнє десятиліття ХІХ ст. у політичній історії Галичини під владою Австро-Угорщини характеризувалося появою перших масових політичних партій сучасного типу. З утворенням багатонаціональної Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (фактично Цислейтанії – австрійської частини дуалістичної монархії) в її складі у 1890 р. виникла Галицька робітничая партія, перейменована після І з'їзду в 1892 р. на Соціал-демократичну партію Галичини (з Сілезії, СДПГіС). Формально крайова організація, на практиці вона протягом 90-х рр. поступово переросла у польську національну секцію СДРПА.

Діяльність СДПГіС досі практично не була предметом спеціального, причому неупередженого аналізу у вітчизняній історичній науці. Українські радянські історики в силу відомих причин змушені були надмір критикувати галицьких соціал-демократів за націоналізм, опортунізм тощо [37; 41; 49]. Австрійські дослідники, як правило, лише побіжно торкалися розвитку соціал-демократичного руху в регіонах Австро-Угорщини [51; 53; 56]. Найбільш докладне й ґрунтовне висвітлення історія СДПГіС знайшла фактично лише в польській історіографії, насамперед у працях В.Найдуса, а також Ю.Бушка й деяких інших [52; 57; 59], які, однак, розглядають діяльність цієї партії переважно через призму розвитку польського соціалістичного руху. Завдання нашої статті – показати становлення соціал-демократичного руху в Галичині у контексті процесу федералізації СДРПА за національною ознакою у 90-х рр. ХІХ ст.

Організаційне зміцнення СДРПА у період 1892 – 1897 рр., тобто до її національної федералізації, йшло по лінії конкретизації критеріїв членства, подолання рудиментів аморфності партійної організації, розбудови її структури шляхом створення ланок зв'язку між координаційними центрами руху (дотепер – редакціями часописів), які поступово перетворювалися на справжні керівні органи, з одного боку, та, з іншого, – його масовою базою, рядовими членами, об'єднаними у різноманітних фахових і загальноробітничих товариствах.

ІІІ з'їзд австрійської соціал-демократії 5 – 9 червня 1892 р. у Відні прийняв статут, згідно з яким членом партії вважалася особа, яка не лише визнавала її програму, але й сприяла її поширенню, надавала партії

Жерноклєсєв О.С. Соціал-демократична партія Галичини і Сілезії у складі австрійського “малого Інтернаціоналу” (1892 – 1899 рр.).

духовну й матеріальну допомогу, не була одночасно задіяна в будь-якій “буржуазній” партії. Місцеві групи повинні були обирати уповноважених (мужів довір'я), які утворювали окружні комітети й висилали делегатів на крайові конференції. Вони мали збиратися не рідше одного разу на рік, раз на два роки скликався загальноавстрійський з'їзд. Уперше було обрано центральне керівництво партії, яке відтепер лише на третину могло складатися з редакторів газет. До нього увійшли В.Адлер, В.Елленбоген, Ю.Попп та ін. Разом із тим, з'їзд засудив діяльність групи австрійських анархістів (т. зв. “незалежних соціалістів”), що пропонували перетворити партію на вільну федерацію організацій і переглянути Гайнфельдську програму [3, s.95-96, 112-113, 140-147, 169-172].

Галицьку соціал-демократію на з'їзді представляли 8 делегатів (І.Дашинський, Г.Діаманд, Й.Френкель, Ю.Гудец від Львова, Я.Енґліш та С.Куровський з Кракова, Я.Козакевич від Нового Сонча й Ф.Новицький від Бялої). Місце крайової СДПГіС у структурі загальноавстрійської партії, ступінь і характер зв'язку між ними були визначені у виступі І.Дашинського. Він, означивши галицьку делегацію як польську, підтримав у цілому засади побудови партії, але, поряд із тим, покликуючись на специфіку становища Галичини, межі якої не відповідали “фактичним і мовним стосункам”, та на потребу допомоги полякам, що мешкають за кордоном, заявив, що галицька партія не може зв'язатися з австрійською так тісно, як це повинні зробити інші національності, однак, наскільки це будуть дозволяти обставини, вона буде діяти “в рамках програми й організації австрійської соціал-демократії та в інтересі міжнародної соціал-демократії” [3, s.135]. Фактично ця заява окреслила взаємини галицько-польських соціал-демократів із СДРПА більш ніж на два десятиліття [57, s.153].

ІV з'їзд СДРПА (25 – 31 березня 1894 р., Відень) затвердив новий партійний статут, перший пункт якого рекомендував кожному членові партії вступити до професійної спілки або політичного чи просвітницького об'єднання. Посилено рекомендувалося створювати політичні товариства, сфера діяльності яких охоплювала б, по можливості, цілі коронні краї [4, s.193-196]. Слабким місцем партійної структури залишався брак первинних територіальних організацій. Це означало, що властиво партією була мережа мужів довір'я та утворених ними окружних і крайових комітетів.

Упродовж 90-х років ХІХ ст. тривав процес становлення СДПГіС як політичної партії нового типу, яка у своїй діяльності прагнула опиратися на масову організацію. Її основу складали загальноробітничі культурно-просвітні товариства “Silā” і “Praca”, дедалі більшого значення набували також професійні спілки робітників. Якщо на час І загальноавстрійського профспілкового з'їзду в 1893 р. у всій Галичині було лише три фахові

об'єднання (будівельників, столярів і пекарів), то у 1898 р. діяли вже 34 професійні спілки й 19 освітніх товариств, які охоплювали понад 3,5 тис. робітників [58, s.137, 138]. Станом на 1894 р. СДПГіС безпосередньо опиралась у своїй діяльності, окрім численних примусових корпорацій, також на 9 добровільних профспілкових об'єднань і 9 робітничих товариств "Siła" [34, s.30], а наприкінці 90-х років, за оцінками поліції, профспілкові організації практично вже лежали в основі всієї організаційної структури партії, фактично утворюючи з політичною організацією одну цілість [2, арк.4; 23].

У цей же період соціал-демократи відіграли провідну роль і в керівництві низкою резонансних робітничих страйків, багато з яких завершилися повним або частковим задоволенням вимог робітників і, таким чином, поліпшенням їх становища [37, с.43, 45-46, 50-52].

Поступово набирал обертов масовий вічевий рух, що організувався соціал-демократією на підтримку вимог загального виборчого права. Наприклад, 18 червня 1893 р. у Станіславі на майдані біля палацу Потоцьких соціал-демократи спільно з РУРП провели віче, участь у якому, за даними поліцейських органів, взяло від вісімсот до тисячі осіб [1, арк.23]. Доповідач на ньому Ю.Гудец, підкресливши, що загальне виборче право вже запроваджене у Франції, Бельгії, Німеччині й США, заявив, що в разі його здобуття в Австрії зорганізований пролетаріат оволодіє державою [1, арк.22]. Зібрані прийняли резолюцію з вимогою до парламенту підтримати пропозицію молодочехів щодо введення загального виборчого права. Аналогічне віче того ж дня було проведене СДПГіС у Перемишлі за участю біля чотирьохсот осіб, головним чином залізничників і промислових робітників [1, арк.26-29].

Дедалі численнішими ставали першотравневі маніфестації, розширювалася їх географія. У 1892 р. першо травневі мітинги вперше відбулися у Кракові (5 тис. чол.), Станіславі, Перемишлі (по кілька сотень учасників), тоді як у Коломиї та Стрию, як і в Чернівцях на Буковині, їх заборонила влада [15, с.132-133]. 1893 р. у першотравневих виступах у Львові та Кракові взяло участь відповідно 6 і 7 тис. осіб. Святкування Першотравня проводилися в Галичині під гаслами загального голосування, 8-годинного робочого дня й свободи преси [19, с.312].

Ідейно-організаційне становлення СДПГіС, подальша кристалізація партійних засад в ідеології, тактиці й оргроботі цілком закономірно супроводжувалися гострою внутріпартійною боротьбою між представниками різних угруповань та ідейних течій тактичних підходів, яка виїшла на поверхню, насамперед, у формі запеклого протистояння офіційного керівництва партії й "незалежних соціалістів".

Розкол виник практично відразу після І з'їзду галицької соціал-демократії. Видавець і редактор органу партії газети "Prasa" Й.Данилюк, невдоволений рішенням з'їзду про передачу часопису у власність партії й небезпідставно вбачаючи у цьому прагнення послабити його вплив, заявив, що провадитиме видання так, як робив це досі власними силами впродовж чотирнадцяти років. Водночас він висловив недовіру новим лідерам партії, звинувативши І.Дашинського і його прибічників (Ю.Гудеца, Г.Діаманда, Ю.Обірека, Й.Френкеля) у недемократичних методах керівництва, кулуарності у прийнятті рішень тощо. Данилюка підтримали робітничі діячі П.Єлясевич, Ю.Данек, С.Попель, Я.Нойбауер та інші, публіцист Е.Брейтер, відомий український соціаліст С.Козловський. "Незалежні" справедливо закидали новим лідерам намагання узурпувати всю владу в партії, відсунувши на другорядні ролі ветеранів руху, використати робітників та їх кошти у власних, приватних інтересах, із метою створення для себе оплачуваних партійних посад.¹

Конфлікт усередині СДПГіС, усупереч запевненням сторін про відсутність принципових незгод, мав одночасно два виміри: міжособистісний та ідейний. У міжособистісній площині це була боротьба за лідерство між "старою" генерацією діячів галицького соціалістичного руху, що мала робітниче коріння, та новим поколінням активістів цього руху, молодими інтелігентами й робітниками, які порівняно недавно влилися до його лав, проте на хвилі піднесення майже відразу опинилися у перших рядах та біля керма новоствореної партії.

В аспекті ідеологічного протистояння це був відкритий виступ лівого крила австрійського робітничого руху, помітне місце в політичному світогляді якого займали елементи анархізму та економізму, проти поміркованої, централістської течії, представлені керівництвом СДРПА. На львівських "незалежних" певний вплив, очевидно, мали й ідеї М.Драгоманова та галицько-українських радикалів, відображені в політичній платформі та діяльності РУРП, на що в ході полеміки вказував І.Дашинський [34, s.36-44]. Про це ж свідчила й оприлюднена у вересні 1892 р. у газеті "Prasa" програма "незалежних" соціалістів, у якій вони зробили спробу поєднати вимоги соціал-демократів і радикалів. Вона стверджувала, що соціалістичний лад має опиратися на якнайширше самоврядування громад, повітів і країв, які складатимуться з вільних людей і будуть зв'язані між собою вільною федерацією. Уперше в історії польського соціал-демократизму в програмі були широко й детально представлені, поряд із робітничими, селянські постулати (на кшталт заборони парцеляції

¹ Останній закид був спрямований передусім проти І.Дашинського, який після з'їзду обійняв у СДПГіС оплачувану посаду "головного редактора робітничих часописів".

громадських земель, відміни привілеїв поміщиків щодо полювання, першочергового права громад на купівлю землі, зниження цін на сіль до собівартості тощо), а в цілому аграрне питання планувалося розв'язати за рахунок ліквідації приватної власності на землю та передачі її у власність громад [27].

“Незалежні” були переконані, що перебудова суспільства на засадах вільної федерації громад усуне одночасно всі види визиску, а отже, й нерівноправність національностей, і таким чином вирішить національну проблему. Вони висловлювали обурення з приводу польських патріотичних декларацій репрезентантів СДПГіС на міжнародних соціалістичних форумах, використання робітників у патріотичних маніфестаціях, однак впадали в іншу крайність, заявляючи у своїй програмі, що для них національне питання взагалі не стоїть на порядку денному [27].

Опозиція спробувала опертися на масову організацію. Програвши боротьбу за керівництво львівської “Sily”, “незалежні” влітку 1892 р. заснували власне робітниче товариство “Swit” [30]. Розкол поширився на інші робітничі організації. Весною 1893 р. боротьба набула крайніх форм. Під час масових заходів доходило до бійок між робітниками [16, с. 73; 22].

Водночас “незалежні” піддали критиці верхівку СДРПА, і насамперед В.Адлера, за реформізм і обмеження партійної тактики виключно легальними методами роботи, занедбання економічної боротьби робітників, централізм у розбудові партії, що забезпечував домінування австронімецьких соціал-демократів за рахунок слов'янських товаришів, тощо [29; 32]. Натомість лідери СДРПА, які у цей же час вели боротьбу проти власних “незалежних” у Відні, підтримали І.Дашинського.²

У підсумку спроби “незалежних” створити реальну альтернативу СДПГіС виявилися невдалими. Проголошені ними Робітничі соціал-демократична, згодом – Робітничі соціалістична партії залишилися ефемерними утвореннями [57, s.164]. Позбавлений масової підтримки поза Львовом, фактично засуджений в особі віденських “незалежних” і загалом анархізму конгресами СДРПА і II Інтернаціоналу, цей ідейний напрям до середини 1895 р. зійшов у краї з політичної сцени, а його провідники (Й.Данилюк, П.Сясевич, Е.Брейтер та інші) відійшли від соціалістичного руху.

У березні 1893 р. у Кракові за участю 50 делегатів відбувся II з'їзд галицької соціал-демократії. Персональний склад делегатів, керівних органів та комісій підтвердив перемогу групи І.Дашинського у внутріпартійній боротьбі та вихід краківського осередку на домінуючі позиції в СДПГіС [57, s. 159]. З'їзд ухвалив активізувати зусилля з організації полі-

² В.Адлер ще з початку 90-х рр. активно сприяв організації у Кракові видання “Naprzodu” з метою послаблення позицій “Pracy” і загалом львівського партійного осередку, який тяжів до максимально можливої автономії в складі австрійської соціал-демократії, в ідеалі – до перетворення її на федерацію крайових партій [57, s.151].

тичного товариства під егідою партії. Таке товариство, що мало діяти на теренах Галичини й Буковини, було засноване у Львові в липні 1894 р. під назвою “Proletariat” (його головою обрано А.Маньковського, заступником – Я.Козакевича) [57, s. 161].

Майже одночасно з виступом опозиції “незалежних соціалістів” перед СДПГіС постало й єврейське питання, що було обумовлено рядом об'єктивних і суб'єктивних причин. Усі існуючі досі робітничі й ремісничі організації мали, якщо не формально, то фактично польський, католицький характер. Однак серед засновників “Sil” були й українці та євреї. Останні вказували на неможливість втягнення до польських за характером товариств основної маси єврейських робітників та необхідність застосування щодо них іншої, відмінної тактики партійної роботи, й, зокрема, творення окремих єврейських робітничих об'єднань та видання для них спеціального друкованого органу єврейським жаргоном (ідиш) [11, с. 181]. Актуалізації проблеми сприяв і резонансний страйк у липні – вересні 1892 р. чотирьохсот коломийських ткачів-євреїв, що належали до секти хасидів і тому не були членами жодних робітничих організацій.

Тим часом у доповіді на I з'їзді галицької соціал-демократії І.Дашинський, покликуючись на резолюцію Брюссельського конгресу II Інтернаціоналу, а фактично положення К.Маркса про те, що соціалісти не повинні бути ні антисемітами, ані філосемітами, але бачити серед євреїв, як і всюди, два класи – визискувачів і визискуваних [18, с. 74], обмежився стосовно єврейської проблеми в партії заувагою, що першочерговим завданням соціалістів є ширити серед єврейських робітників свідомість тотожності їх інтересів з інтересами пролетаріату інших національностей [25].

Натомість українські радикали висунули ідею федералізації СДПГіС за національною ознакою, а саме: перетворення її на союз трьох національних робітничих партій-секцій – української, польської та єврейської зі своїми власними друкованими органами, специфічними способами пропаганди тощо [14, с. 179]. Зокрема, М.Павлик у зв'язку з цим писав: “По нашому, іменно серед жидів не тільки потрібна, а й поки що єдино можлива особня соціалістична організація на національному ґрунті, коли вона хоче захопити маси, а не вдовольнитися невеличкою верхньою частиною – спольщеною...”. І далі зазначав: “Фікція над фікціями думати, що жидівську масу можна спольщити чи зрущити; ... скорше поляки й русини пропадуть як нації, а жиди ще будуть особною нацією!” [14, с. 180]. Втім, він звертав увагу, що противниками окремої єврейської партії виступають передусім самі соціалісти-євреї, як правило, інтелігенти, асимільовані до польської або російської культури [14, с. 180].

Подальші події були розцінені сучасниками як початок зародження в Галичині єврейської соціал-демократичної партії. 11 червня 1892 р. у

Львові з ініціативи М.Єгера були скликані збори єврейських робітників у справі заснування окремого єврейського робітничого товариства, які зірвали провідники СДПГіС [11, с.181]. 18 червня на повторному зібранні обрали комітет із десяти осіб (М.Єгер, С.Попель, Й.Вольманн та інші), який мав підготувати статут товариства, вирішено видавати двотижневик на ідиш, створено його редколегію [33]. У результаті спочатку у Львові, а згодом Станіславі й Коломиї виникли товариства єврейських робітників під назвою “Jad Chazuka” (“Міцна долоня”), а в липні 1892 р. було проголошено заснування в Галичині окремої Єврейської робітничої партії (ЄРП), яку очолили прибічники “незалежних” С.Попель і М.Єгер [57, s.167]. Її органом став часопис “Di Arbeiter Styme” (“Робітничий голос”), у третьому номері якого редакція обґрунтовувала потребу утворення окремої єврейської партії у федеративному зв’язку з іншими робітничими організаціями, посилаючись при цьому на ідеї М.Драгоманова про єдину федеративну ГРП, що мала б складатися з цілком автономних української, польської та єврейської партій [59, s.54].

Приналежність частини провідників ЄРП до групи львівських “незалежних соціалістів” та певне співпадіння у часі дали підстави І.Дашинському вказувати на причинно-наслідковий зв’язок єврейської проблеми в партії з рухом “незалежних” [34, s.38, 39, 44], що не зовсім відповідало дійсності. Й.Данилюк та його однодумці виступали за федералізацію партії за територіальною, а не національною ознакою. У своєму рупорі-газеті “Прага” вони визнавали, що “є принципово проти заснування окремого єврейського товариства робітничого”, і толерують його появу, лише враховуючи низьку класову свідомість як єврейських, так і християнських робітників та мовні труднощі при агітації між євреями [33].

І все ж поразка руху “незалежних соціалістів” негативно позначилася на ЄРП, що змогла проіснувати лише один рік [59, s.54]. Проте й СДПГіС намагалася врахувати досвід і уроки боротьби з внутріпартійною опозицією. До обраного на ІІ з’їзді галицької соціал-демократії у березні 1893 р. крайового агітаційного комітету партії увійшли євреї А.Гольдман, А.Кляйнберг, Й.Закс і С.Рубінштейн, які де-факто виконували функції єврейського агітаційного комітету [59, s.55]. З вересня 1893 р. СДПГіС розпочала випуск у Львові єврейського двотижневика “Der Arbeiter” під редакцією К.Нахера. У програмовій публікації його першого номера, написаній Й.Френкелем, наголошувалося, що “всі єврейські робітники мусять належати до одної великої робітничої партії, котра ставить собі за мету звільнення людей від визиску й утиску” [59, s.55-56]. З’їзди СДРПА (1894 р.) та СДПГіС (1895 р.) визнали часопис органом партії [59, s.56, 58]. Дуже характерним був той факт, що його видавці спочатку не володіли

Жерноклев О.С. Соціал-демократична партія Галичини і Сілезії у складі австрійського “малого Інтернаціоналу” (1892 – 1899 рр.).

єврейською мовою, а вчилися їй з допомогою робітників друкарні. З жовтня 1896 р. і до кінця 1899 р. замість “Der Arbeiter” виходив новий часопис “Dos Jidisze Folksblat”, редагований М.Цетербаумом, пізніше Д.Саламандером [57, s.168].

Партія не тільки перебрала під свою опіку товариства “Jad Chazuka”, але й ініціювала творення інших єврейських робітничих об’єднань, проти яких спочатку наполегливо виступала. У липні 1894 р. у Кракові було засноване Освітнє товариство робітників, робітниць та помічників торговельних “Brüderlichkeit” (“Братерство”) [21]. У 1895 р. таке ж товариство виникло у Перемишлі, пізніше в Тарнові, Жешуві, Стрию, Дрогобичі, Бориславі, Бучачі, всього, разом з “Jad Chazuka”, єврейські робітничі товариства діяли у 12 містах, причому у 8 – паралельно з товариствами “Siła”, а у трьох (Бориславі, Бучачі й Хжанові) були історично першими класовими робітничими організаціями [59, s.169-170].

У 90-х роках ХІХ ст. особливої актуальності для партій ІІ Інтернаціоналу набуло аграрне питання, теоретичним аспектом якого була проблема селянства як потенційного політичного союзника робітничого класу, практичним – потреба розширення масової бази соціал-демократії у виборчих кампаніях. Боротьба за парламентські мандати спонукала соціал-демократів шукати свій шлях на село. У вересні 1892 р. Французька робітничая партія на з’їзді в Марселі прийняла аграрну програму (доповнену у вересні 1894 р. у Нанті), яка підкреслювала, що ФРП пов’язує надії на перетворення суспільного ладу не із зростанням злиднів, а з організацією та спільними зусиллями трудящих міста й села, які мають здобути виконавчу і законодавчу владу. Соціалізм не покликаний прискорювати загибель дрібної селянської власності, навпаки, його обов’язком є “знову ввести сільськогосподарських пролетарів у володіння – в колективній чи суспільній формі – крупними маєтками після експропріації їх нинішніх ... власників”, а з іншого боку, “не менш настійливий обов’язок соціалізму полягає в тому, щоби захищати володіння селянина, що живе власною працею...” [8, с.78-79].

Теоретично аграрне питання у міжнародному робітничому русі було ще недостатньо вивченим і розробленим. Цюрихський конгрес ІІ Інтернаціоналу (серпень 1893 р.) ухвалив резолюцію, яка містила лише загальні положення про те, що земля повинна в майбутньому стати суспільною власністю, а завданням соціал-демократії є втягнути в боротьбу за соціалізм сільськогосподарських робітників. Подальшою розробкою аграрної програми мав зайнятися наступний конгрес, котрому всі партії зобов’язані подати звіти про свою роботу на селі [39, с.135].

Одна з найвпливовіших в Інтернаціоналі Соціал-демократична партія Німеччини на з’їзді у Франкфурті в жовтні 1894 р. після доповіді

Г.Фольмара й Б.Шенланка прийняла резолюцію, яка заявляла, що, хоча й “аграрне питання як складова соціального питання може бути остаточно вирішене тільки тоді, коли земля разом з іншими засобами виробництва буде повернута виробникам”, однак “вже тепер тяжке становище селян і сільських робітників має бути полегшене докорінними реформами” [8, с.34-35]. Було утворено комісію для розробки проекту аграрної програми й представлення черговому з’їзду.

Процеси в авторитетних партіях II Інтернаціоналу мали помітний вплив і на СДПГіС, лідери якої довгий час недооцінювали потребу селянської програми. Аграрний характер регіону, непрості, суперечливі взаємини з українськими радикалами, зрештою, поява у 1893 р. першої політичної організації польських селян – Спілки селянської партії (“Зв’язку стронництва хлопського”), а у 1895 р. – польської Народної партії (людовців) – усе це ставило галицьких соціал-демократів перед необхідністю конкретизувати свою позицію щодо селянства. Аграрне питання опинилося у центрі уваги III і IV з’їздів партії.

Характерно, що всі запропоновані СДПГіС підходи базувалися на марксистській тезі про неминучість розорення й зникнення дрібної селянської власності при капіталізмі, однак розрізнялися способами розв’язання аграрного питання у майбутньому.

III з’їзд партії, що відбувся у Львові 12 – 15 серпня 1894 р., розглянув проект аграрної програми, розроблений Я.Козакевичем. Центральною ідеєю його була колективна власність на землю сільських громад (гмін), що нібито закорінена в сільській традиції. Звідси випливали конкретні постулати документа про передачу громадам державних і церковних землеволодінь, а також земельної спадщини за браком прямих спадкоємців, ліквідацію адміністративної самостійності поміщицьких маєтків та їх підпорядкування громадам, покладення на громади функцій соціального забезпечення й т. п. [31].

У ході дискусії проект був гостро розкритикований. Присутні як гості представники РУРП І.Франко і К.Трильовський заперечили факт, що селянам притаманний колективізм, радили соціал-демократам не розраховувати на сільський пролетаріат, а опиратися насамперед на сільську інтелігенцію та малоземельних. І.Дашинський вказав, що соціалістична програма повинна містити вимогу усупільнення або удержавлення землі, а не воскрешати давно вже пережиті форми власності й господарювання. Прагматизм і посибілізм І.Дашинського знайшли свій вияв у його заяві про те, що хороша програма використовується в міру потреби, погана – шкодить, а поміж селянами агітувати “можемо і без програми” [31]. Як наслідок, з’їзд ухвалив внесену К.Трильовським резолюцію, що

Жерноклеєв О.С. Соціал-демократична партія Галичини і Сілезії у складі австрійського “малого Інтернаціоналу” (1892 – 1899 рр.).

визначала лише тактику соціал-демократів у роботі на селі й, зокрема, передбачала скликання зборів для обговорення актуальної для селян тематики та їх залучення до масових заходів СДПГіС у містах, розповсюдження по селах соціалістичної преси, участь соціалістів у виборах у сільській курії [31].

Погляди І.Дашинського знайшли відображення у статті “Кілька слів про трактування т. зв. “селянської справи””, опублікованій восени 1894 р. у випуску “Kalendarza Robotniczego na rok 1895”. Він охарактеризував селянство як “темну, уярмлену масу”, яка становить найпевнішу опору реакції, причинами чого є архаїчний спосіб виробництва, дрібна власність та залежність від шляхти. З іншого боку, натякаючи, очевидно, на проект Я.Козакевича, зауважив, що ця ж дрібна власність “найменше надається до утворення комуністичної общини”, такого роду ідеї вже навіть не розглядаються соціал-демократами Франції та Німеччини [9, s.51, 54]. Водночас Дашинський закидав французьким соціалістам, що їхнє прагнення захистити дрібного селянина суперечить науковому соціалізму й логіці розвитку капіталістичного суспільства, “щоденній революції економічній”, назвавши головною причиною такого підходу мільйони голосів, які дає селянин на виборах до парламенту. Подібні програми, на його переконання, ризикують залишитися порожньою фразою, певного роду демагогією. “Можемо творити менш чи більш фальшиві програми і бути переконаними, що вони довго позостануться без значення, найважливішою річчю, однак, на разі залишається п р а к т и ч н а діяльність соціалістів серед селян (розрядка в оригіналі. – О.Ж.)” [9, s.52, 54]. Опираючись на досвід РУРП, яка, на думку автора статті, завдячувала своїми успіхами більше наявності опорних пунктів у Коломиї чи Снягині, ніж роботі безпосередньо в селах, Дашинський вважав, що головними осередками діяльності соціал-демократів серед селянства також повинні стати міста й містечка, де яскраво виявляється сила робітничого руху, де немає “сторожів” над селянами в особі їх шляхтичів, лихварів та ін., і куди треба частіше запрошувати селян на віча й збори, а до здобуття серед них сталих агітаторів працювати так, як це можливо, через збори, розповсюдження партійної преси тощо. Поодинокі зусилля в цьому плані слід було б зробити систематичними й поширити на весь край, а замість теоретичної програми виробити суто “практичний проект, в який спосіб позискати стичність з мільйонами наших братів на селі...” [9, s.55-56].

Наприкінці року в німецькій соціал-демократичній періодиці побачила світ стаття Ф.Енгельса “Селянське питання у Франції та Німеччині”. У ній автор піддав критиці аграрну програму ФРП, вказав на значну диференціацію селянства при капіталізмі та потребу відмінної тактики

щодо різних його верств і зокрема захисту й залучення на свій бік насамперед дрібного та середнього селянства, що не експлуатує найману працю, максимально можливого полегшення його становища. Енгельс погодився з французькими товаришами у тому, що, усвідомлюючи неминучу загибель дрібного селянина, соціалісти не покликані її прискорювати. Однак вважав, що при цьому не варто обіцяти селянинові неможливого. Навпаки завдання соціал-демократії мали б полягати у тому, щоб “роз’яснювати селянам абсолютну безнадійність їх становища, поки панує капіталізм, абсолютну неможливість зберегти за ними їх парцельну власність як таку, абсолютну впевненість, що капіталістичне велике виробництво так само розчавить їх безсиле застаріле дрібне господарство, як залізничний поїзд – ручну тачку”. Що ж до майбутнього, то незважаючи на те, що соціалісти в разі приходу до влади не збираються насильно експропріювати дрібних селян (на відміну від крупного землеволодіння), а будуть прагнути “їх власність перевести в товариську, ... не насильно, а з допомогою прикладу”, однак неправильним було б давати їм “хоч найменший привід подумати, що ми маємо намір зберегти на довгий строк парцельну власність” [35, с.491, 493-494]. Виступ Енгельса, хоч не розставив усіх крапок над “і”, все ж помітно позначився на позиціях соціал-демократів різних країн.

У жовтні 1895 р. з’їзд СДПН у Бреславлі відхилив проект аграрної програми партії як такий, що “вселяє селянинові надію на можливість покращення його становища, тобто зміцнення його приватної власності”, тоді як таке покращення давало б “експлуататорській державі нові засоби для зміцнення її панування” і тим самим погіршувало б “умови класової боротьби пролетаріату” [8, с.36]. Було вирішено продовжити всебічне вивчення проблеми.

СДПГіС повернулася до розгляду аграрного питання на IV з’їзді 28 – 29 вересня 1895 р. у Новому Сончі. Незадовго до з’їзду в партійній пресі був опублікований проект нової програми РУРП В.Будзиновського, який пропонував здійснити удержавлення великого землеволодіння шляхом викупу та поступовий перехід у власність держави селянських земель. Будзиновському опонував член редакції “Narizodu” Е.Гекер, який вважав, що індивідуальна господарка на удержавлених землях не торує дороги до справді суспільного землеробства. Враховуючи, що більшість селян змушена заробляти найманою працею, для них може бути актуальною робітнича програма охорони праці, а також політичні постулати партії, і немає потреби виробляти для них спеціальну платформу [57, s.188-189].

На з’їзді В.Будзиновський, присутній як гість, запропонував СДПГіС прийняти проект радикалів, що зміцнило б союз двох партій. Натомість І.Дашинський наполягав не послішати з програмою й почекати

Жерноклеєв О.С. Соціал-демократична партія Галичини і Сілезії у складі австрійського “малого Інтернаціоналу” (1892 – 1899 рр.).

рішення Інтернаціоналу, на що й погодилися делегати [20]. Проте Лондонський конгрес у липні 1896 р. по суті повторив в аграрному питанні цюрихську резолюцію. Бельгієць Е.Вандервельде влучно зазначив, що соціалісти різних країн однакостайні лише в одній вимозі – зробити землю суспільною власністю, в усьому іншому вони розходяться [39, с.149]. Міжнародний соціалістичний рух виявився неготовим сформулювати єдиний підхід у ставленні до селян. Утім, це давало певну свободу дій кожній окремій партії.

Помилковість переконання у непотребності аграрної програми виявилася вже на зламі 1896 – 1897 рр. під час виборчої кампанії до австрійського парламенту. Проведена урядом, очолюваним намісником Галичини К.Бадені, у 1896 р. реформа виборчої системи передбачала запровадження нової, п’ятої курії, право голосу в якій дістали всі громадяни чоловічої статі віком від 24 років, у тому числі й виборці інших чотирьох курій, які голосували двічі. Виборче право залишалося нерівним: 5,5 тис. великих землевласників – виборців першої курії обирали 85 депутатів (з усіх 425), тоді як на 5 млн. виборців п’ятої курії було виділено 72 мандати [51, s.225], з них на всю Галичину – 15. Як наслідок, утворювалися дуже великі виборчі округи (в середньому майже по півмільйона мешканців та близько 90 тис. виборців), результат голосування в яких значною мірою залежав від селян.

Передвиборна платформа галицьких соціал-демократів базувалася на партійній програмі й містила гасла загального, рівного, безпосереднього й таємного виборчого права до законодавчих і представницьких органів усіх рівнів (від парламенту до місцевої громади), виборності суддів, безплатних судочинства й освіти, реального захисту громадянських прав, скорочення терміну військової служби до одного року тощо. Уже в ході агітаційної кампанії платформа була доповнена положеннями про те, що селянин повинен мати більше землі, лісів і пасовищ, бути соціально забезпеченим на випадок хвороби й на старість та низкою інших, доволі загальносформульованих вимог, розрахованих на селян. Соціал-демократи відкинули закиди опонентів про те, що вони змагають до знищення релігії та ліквідації сім’ї, підкреслили, що, навпаки, прагнуть насамперед, щоб кожна родина мала з чого вижити [57, s.194-195]. Змагання за селянські симпатії змусило СДПГіС у ході виборчої кампанії виступити проти інших лівих та демократичних партій – польських людовців та українських радикалів [37, с.56; 41, с.149].

Вибори відбулись у березні 1897 р. на фоні нечуваних зловживань і тиску на електорат з боку місцевих властей. У ході масових заворушень і зіткнень населення з поліцією та армією в Галичині було вбито 9, поранено

29, заарештовано 800 чол., організовано 24 політичні судові процеси [9, с.72; 41, с.151].

СДРПА в цілому здобула понад 600 тис. голосів і перше своє відносно чисельне парламентське представництво – 14 депутатів [46, с.22; 36, с.309]. У той же час німецько-ліберальні угруповання провели до парламенту 77 депутатів, німецькі націоналісти – 47, християнсько-соціальна партія – 26. Обмеженість виборчого права суттєво знижувала представництво масових партій [47, с.417-418].

Центральне керівництво СДРПА було розчароване результатом, оскільки розраховувало на принаймні 17 мандатів [36, с.309]. Окрім того, більшість соціал-демократів (у тому числі й австро-німців) була обрана у слов'янських землях Чехії, Моравії та Галичини, а не у Відні та Нижній Австрії, де балотувалися провідники австрійської соціал-демократії В.Адлер, Е.Пернерсторфер та інші, які мандатів не отримали [36, с.309; 44, с.447]. Це внесло відчутні корективи у внутріпартійну розстановку сил на користь соціал-демократів слов'янських народів.

Від галицької соціал-демократії були обрані два депутати – І.Дашинський та Я.Козакевич. За відсутності В.Адлера соціал-демократичну фракцію в парламенті, яка складалася з 15 депутатів (7 німців, 6 чехів і 2 поляків), очолив лідер СДПГІС І.Дашинський [57, с.201]. Він зайняв у парламенті гостроопозиційні позиції щодо уряду К.Бадені та галицьких крайових властей, а також консервативних політичних сил, що їх підтримували. 6 квітня 1897 р. він уперше виступив у парламенті з промовою, в якій, наводячи факти й прізвиська, викрив злочини влади під час кривавих “баденівських виборів”. “Вже на першому засіданні ми попередили, що прийдемо як обвинувачі”, – заявив Дашинський [9, с.72]. Його парламентські промови, присвячені страхітливо злиденному й безправному становищу галицьких робітників і селянства, зловживанням місцевих властей тощо, видавалися багатотисячними тиражами у вигляді окремих брошур і поширювалися в краї [10].

Поступове поглиблення міжнаціональних протиріч, активізація національних рухів і поширення іредентичних ідей, піднесення самосвідомості народів “клаптикової” імперії Габсбургів – всі ці та інші чинники не могли не позначитися на векторі розвитку австрійської соціал-демократії. Неуспіх на виборах 1897 р. послабив позиції схильних до централізму австро-німецьких соціал-демократів усередині партії, відкрив шлях до її організаційно-структурної перебудови у напрямку національної федералізації.

Суспільно-політичне життя в Австро-Угорщині у 90-х рр. ХІХ ст. загалом характеризувалося значним загостренням міжнаціональних конфліктів, які досягли свого апогею у другій половині десятиліття. Мовні

розпорядження уряду К.Бадені (1897 р.), які зобов'язували австрійське чиновництво в Чехії оволодіти чеською мовою й використовувати її у діловодстві і таким чином фактично зрівнювали чеську мову у правах із німецькою, стали приводом до небувалого загострення німецько-чеських відносин в Австрії, що вилилося у масові демонстрації й заворушення, а також у запеклі сутички в парламенті, в ході яких австро-німецькі та чеські політичні сили опинилися з різних боків барикад. Як влучно зауважив австрійський історик Е.Цюльнер, національні пристрасті розгорілися настільки, що навіть помірковані політики не могли їх вгамувати, якщо не хотіли затаврувати себе клеймом національних зрадників [47, с.418].

На захист привілейованого становища німецької національності єдиним фронтом виступили австро-німецькі партії, причому до консолідованого національного табору приєдналася й соціал-демократія. Помітний вплив на лідерів австрійської соціал-демократії мали великогерманські ідеї. Як відомо, В.Адлер разом з одним із найближчих соратників Е.Пернерсторфером розпочинав свою громадсько-політичну діяльність у рамках німецького націоналістичного руху в Австрії, брав участь в організації “Німецького національного союзу”, був одним з авторів Лінцької (1882 р.) програми австрійських “пангерманців”, і навіть після переходу до лав соціал-демократії зберігав контакт із німецько-націоналістичними діячами [45, с.154; 43, с.41]. Великогерманськими настроями з притаманними для них вірою в особливу історичну й соціокультурну місію німців у Східній Європі та переважно негативним ставленням до визвольних рухів у слов'янських народів були проникнуті й К.Реннер, О.Бауер та ін. [38, с.136; 48, с.53].

Австрійські соціал-демократи активно підтримали національні німецькі партії як у парламенті, так і на вулицях Відня та інших міст, де вони проводили спільні масові політичні акції, спрямовані проти урядових нововведень і національних домагань чехів. Формально така політика мотивувалася опозиційністю щодо баденівського кабінету та недемократичним механізмом запровадження урядових заходів (в обхід парламенту), що провокувало міжнаціональні непорозуміння, які слід було б полагати шляхом згоди між народами й на основі загального виборчого права [44, с.460-461]. І хоч чеські соціал-демократи в парламенті стали на бік своїх німецьких товаришів по партії, напруга у взаєминах між ними поступово наростала. Подальше збереження солідарності в умовах міжнаціонального конфлікту загрожувало чеським соціал-демократам втратою масової бази.

Фактично федералізація СДРПА була тривалим процесом, започаткованим ще у першій половині 90-х рр. Найпоследовнішими речниками

федералізації були чехи. Уже в грудні 1893 р. з'їзд чеських соціал-демократів у Ческі-Будейовіці прийняв рішення про створення Чехослов'янської соціал-демократичної робітничої партії, яка об'єднувала робітників-чехів усіх областей Цислейтанії [43, с.47]. Новий термін “чехослов'янська” мав на меті підкреслити національний, а не територіальний характер партії, оскільки у Чехії мешкала досить численна німецька етнічна група. У січні 1897 р. у Празі виникла й окрема Чехослов'янська профспілкова комісія [13, с.23].

Наступний крок було зроблено на V з'їзді СДРПА у Празі (5 – 11 квітня 1896 р.), який у зв'язку з проектами виборчої реформи й зокрема запровадженням п'ятої курії ухвалив узяти участь у виборах, розділивши для цього партію на окремі національні організації [5, s.179-180]. В.Адлер, як відмічалось у звіті поліції про перебіг II австрійського профспілкового з'їзду в грудні того ж року, готовий був піти “на далекосяжні поступки національностям, так як інакше єдність партії взагалі опинилася б під загрозою” [36, с.310].

Рішення V з'їзду підтримала й СДПГіС, яку в Празі представляли І.Дашинський (Краків), Й.Френкель (Львів), М.Вайдлер (Станіслав), Т.Регер (Сілезія). Виступаючи від імені делегації, Френкель солідаризувався з пропозицією чехів, щоб загальне керівництво СДРПА складалося з виконавчих комітетів національно-регіональних партій. Водночас галичани висловилися проти ідеї загальнопартійного проводу щодо пристосування партійної структури до виборчих округів як таких, що утворені без урахування реальних господарських та національних стосунків [57, s.206].

Певної канонічності аргументам прихильників національного структурування СДРПА надавали й рішення Лондонського конгресу II Інтернаціоналу, що відбувся 27 липня – 1 серпня 1896 р. В одній з резолюцій – з питання політичної боротьби робітничого класу – конгрес висловився за “повне право на самовизначення всіх націй” [7, s.18; 42, с.529]. За цю резолюцію на конгресі голосувала й австрійська делегація на чолі з В.Адлером [43, с.50].

Галицько-польська соціал-демократія відіграла далеко не останню роль у федералізації СДРПА. Збереження територіального, загально-крайового характеру СДПГіС її I з'їздом, що підкреслювалося й назвою партії, не було остаточним вирішенням проблеми. І.Дашинський та його найближче оточення були переконаними й послідовними прихильниками надання партії виразного польського національного забарвлення, а в ідеалі й відповідного офіційного статусу. Вже у доповіді на I з'їзді галицької соціал-демократії у 1892 р. І.Дашинський зауважив, що “соціалізм дуже

добре може міститися в рамках національних”, і боротьба за нього йде не тільки в масштабах усього людства, а й кожного окремого народу, й далі наголосив: “Тепер шляхта і буржуазія закидає нам космополітизм. Але я певний, що ми так само, як шляхта, а правдоподібно і швидше будемо боротися за незалежність Польщі, але виходячи з основного принципу соціалізму, т. є. ... будемо боротися за Польщу робітницю, соціалістичну...” [18, с.75]. Враховуючи, що в краї досі немає української соціалістичної партії, оскільки РУРП, на його думку, не є послідовно соціалістичною й “балаєнсує між різними програмами”, Дашинський рекомендував створити в СДПГіС спеціальний український агітаційний комітет і видавати окремий, український соціалістичний часопис, що й було ухвалено. У цілому з доповіді та виступів випливало, що СДПГіС є фактично польською партією, а впродовж усього з'їзду, за спостереженням присутнього на ньому І.Франка, не пролунало ні слова українською мовою [18, с.73].

Важливим фактором, що помітно впливав на ставлення лідерів СДПГіС до національного питання, були їх зв'язки з Польською партією соціалістичною (ППС), яка діяла на теренах Королівства Польського в складі Російської імперії та в еміграції. ППС була заснована 1893 р. на базі програмових засад, розроблених на паризькому з'їзді польських соціалістів (1892 р.). Ухвалений на з'їзді “Нарис програми” вказував на відновлення державної незалежності Польщі як на головну умову втілення соціалістичних ідей в країні і висунув гасло “незалежної демократичної народної республіки” [50, s.339]. На III конгресі Другого Інтернаціоналу в Цюріху у 1893 р., де зустрілися делегації польських соціалістів усіх трьох частин Польщі, галичани (І.Дашинський, Я.Козакевич, К.Мокловський) рішуче підтримали представників ППС у гострих дискусіях навколо ідеї незалежної Польщі проти Р.Люксембург та її прибічників [54, s.105]. Тоді було започатковано ідейну єдність польських соціалістів Галичини й Королівства Польського.

Що ж до кордонів майбутньої польської держави, то програма ППС залишала це питання відкритим, припускаючи можливість входження до неї на федеративних засадах також литовського й українського народів та передбачаючи польську соціалістичну агітацію на теренах Литви й України. Таким чином, фактично не відкидалась можливість відновлення “історичної” Польщі у тій чи іншій формі [40, с.70-71]. Коментуючи вищезгадану програму ППС у виступі на вечорі пам'яті М.Драгоманова у 1895 р., І.Дашинський не зміг дати ясної та недвозначної відповіді на питання про ставлення його партії до неї, а отже, й до ідей відбудови Польщі в історичних кордонах [17, с.235].

У середині 90-х рр. СДПГіС продовжувала брати участь у польських національних маніфестаціях. Наприклад, 8 квітня 1894 р. партія

організувала у залі львівської ратуші урочисті збори, присвячені столітній річниці повстання під проводом Т.Костюшка. Прийнято резолюцію, яка вимагала від шляхти та інших панівних класів відміни їх привілеїв, що, як було сказано в документі, “100 років тому згубили Вітчизну” [34, s.43, 44, 46-47]. У виданій напередодні ІІІ з'їзду партії у 1894 р. популярній брошурі І.Дашинський вкотре категорично спростував звинувачення соціал-демократів у непатріотизмі, наводячи в якості контраргументів факти входу представників СДПГіС до об'єднаних польських делегацій на міжнародних соціалістичних форумах та їх заяви про прагнення до відбудови незалежної, возз'єднаної Польщі [34, s.39-43]. Отже, формально крайова СДПГіС на практиці вже від початку 90-х рр. діяла фактично як національно-польська партія.

Остаточне оформлення реорганізації СДРПА у федерацію національних партій було здійснене рішеннями VI загальнопартійного з'їзду, який відбувся 6 – 12 червня 1897 р. у Вімберзі. Галицька делегація, що складалася з 8 осіб, підтримала внесені до статуту партії зміни, які передбачали перетворення СДРПА на союз із п'яти національних секцій – австро-німецької, чеської, польської, італійської й південнослов'янської (словенської). Спільними органами для них залишилися загальнопартійний виконком, що комплектувався з представників національних секцій (австро-німецька мала у ньому чотири голоси, чеська – три, польська – два, решта – по одному) та з'їзд, який мав скликатися раз на два роки [6, s.7-10]. З того часу власне австрійська секція дістала назву Німецької соціал-демократичної робітничої партії в Австрії. Разом із тим, її лідери, і передусім В.Адлер, виступали проти фіксації національного питання у загальнопартійній програмі, побоюючись, що це викличе дальше посилення внутріпартійних суперечностей та відцентрових тенденцій всередині СДРПА [55, s.37].

У 1899 р. на Брюннському з'їзді СДРПА в організаційну вертикаль партії внесли деякі суттєві корективи. Було вирішено, що делегати на загальнопартійні форуми обиратимуться по два від кожного виборчого округу, а керівний орган (заряд) СДРПА складатиметься з виконкомів усіх національних секцій. Репрезентувати їх могли обрані з'їздами національних партій представники, які мешкали у Відні. Члени кожного національного заряду могли брати участь у засіданнях усіх інших зарядів, причому висловлювалося побажання, щоб це робилося частіше. У крайових, окружних, повітових організаціях національні групи мали б бути взаємно представлені з тим, щоб проводити політичну діяльність спільно й монолітно [24; 12].

З рішення Празького та Вімберзького з'їздів випливало, що СДРПА фактично визнала СДПГіС польською партією. Однак це питання викли-

Жерноклея О.С. Соціал-демократична партія Галичини і Сілезії у складі австрійського “малого Інтернаціоналу” (1892 – 1899 рр.).

кало бурхливі дебати на черговому V з'їзді соціал-демократів Галичини й Сілезії, що проходив у Львові 5 – 8 вересня 1897 р. за участю 87 делегатів. Частина активних діячів (К.Желяшкевич, К.Качановський, Г.Ліберман, З.Марек) виступила проти офіційного перейменування партії й за збереження старої назви СДПГіС. На зміні назви й відповідно статусу партії наполягали І.Дашинський, Е.Гекер, В.Регер. Посол до парламенту Я.Козакевич переконував у необхідності виявити послідовність, вважаючи, що поряд із польською повинні постати самостійні українська та єврейська соціал-демократичні партії Галичини. Дашинський доводив, що поява УСДП – це справа кількох найближчих тижнів, водночас разом із Г.Діамантом категорично запротестував проти відокремлення єврейських робітників. Урешті ухвалено компромісну резолюцію, що передбачала утворення ППСД за умови постанови окремої української соціал-демократичної партії [26]. Затримка з останнім відстрочила введення в дію цієї ухвали ще на два роки – до 1899 р., що правда лише формально.

Окрім того, делегат зі Станіслава В.Дзвонковський домагався внесення до порядку денного національного питання як окремої політичної проблеми з метою чіткого з'ясування позиції партії у цій справі, вважаючи, що поряд із боротьбою за відновлення Польщі партія повинна визнати й ідею незалежної України, включити обидва постулати до партійної програми. Проти цієї пропозиції виступили І.Дашинський та Е.Гекер, аргументуючи тим, що загальнопартійна позиція у національному питанні відображена у документах з'їздів СДРПА та діяльності її парламентської фракції, а постановка згаданих постулатів у програмі може дати властям привід для переслідувань за обвинуваченням у державній зраді. У результаті було ухвалено лише постанову про те, що завданням партії у мовних питаннях буде захист освітніх інтересів та політичної свободи “найширших верств людності кожної національності” [26; 28, s.21; 57, s.212].

Важливі рішення були прийняті з'їздом із питань організації. Структурна будова СДПГіС зазнала змін у напрямку подальшої централізації та зміщення центру ваги на польські терени. Замість двох рівноправних комітетів для Східної й Західної Галичини утворено 4 окружні комітети (Львів, Краків, Перемишль, Сілезія) та єдиний Виконавчий комітет у Кракові. Виконком мав віднині складатися з п'яти членів, що мешкали у місці його перебування, та по одному від решти трьох округів, а також із послів до парламенту. Таким чином було забезпечено перевагу в ньому західногалицьких і, зокрема, краківських діячів [57, s.213].

Отже, з остаточною федералізацією австрійської соціал-демократії завершилося й ідейно-організаційне становлення СДПГіС як польської соціал-демократичної партії, польської автономної національної секції СДРПА.

Будучи невід'ємною складовою міжнародного робітничого й соціалістичного руху, СДПГіС цього періоду, як і більшість партій II Інтернаціоналу, не змогла визначитися із ставленням до селянства, сформулювати власну аграрну програму, залишаючись репрезентанткою передусім галицького промислового пролетаріату.

Польські соціал-демократи, слідом за чеськими, відіграли помітну роль у реорганізації СДРПА за національним принципом. При цьому ідейно-організаційний розвиток галицької та загалом австрійської соціал-демократії був тісно взаємопов'язаним і взаємообумовленим. Організаційне зміцнення СДРПА у першій половині 90-х років XIX ст. сприяло консолідації національно-крайових партій, а їхнє посилення, у свою чергу, об'єктивно створювало передумови для федералізації австрійської соціал-демократії.

Поглиблення міжнаціональних суперечностей як у суспільстві в цілому, так і всередині партії, активізація національно-визвольних рухів відчутно впливали, а фактично великою мірою й визначали змістове наповнення, спрямованість та перебіг процесу становлення СДПГіС, що охопив період 1892 – 1897 рр. З одного боку, він характеризувався загостренням внутріпартійної боротьби, сутність якої в умовах кристалізації засад партійної діяльності в ідеології, тактиці та організації полягала у зіткненні старих традиційних і нових ідейно-концептуальних підходів, організаційних форм та методів політичної роботи галицьких соціал-демократів. З іншого боку, впродовж 90-х років XIX ст. дедалі виразнішим ставав польський національний характер партії, що обумовило спроби відокремлення єврейських соціал-демократів, помітно позначилося на взаєминах з українськими радикалами, стало одним із найважливіших факторів утворення наприкінці 90-х окремої УСДП.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.146, оп.7, спр.4479.
2. Державний архів Львівської області. – Ф. 350, оп.1, спр.2589.
3. Verhandlungen des dritten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages, abgehalten zu Wien am 5., 6., 7., 8. und 9. Juni 1892. – Wien, 1892.
4. Verhandlungen des vierten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages, abgehalten zu Wien vom 25. bis einschliesslich 31. März 1894. – Wien, 1894.
5. Verhandlungen des fünften österreichischen sozialdemokratischen Parteitages, abgehalten zu Prag vom 5. bis einschliesslich 11. April 1896. – Wien, 1896.
6. Verhandlungen des sechsten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages, abgehalten zu Wien vom 6. bis einschliesslich 12. Juni 1897. – Wien, 1897.
7. Verhandlungen und Beschlüsse des Internationalen Sozialistischen Arbeiter- und Gewerkschafts-Kongresses zu London. – Berlin, 1896.
8. Сборник документов по истории рабочего и социалистического движения стран Европы и США / Сост.: П.П.Вандель. П.И.Остриков; Под ред. П.И.Острикова. – М., 1985.

Жерноклев О.С. Соціал-демократична партія Галичини і Сілезії у складі австрійського “малого Інтернаціоналу” (1892 – 1899 рр.).

9. Daszyński I. Teksty / Wybrał, opr. oraz wstępem popr. J.Mysłiński. – Warszawa, 1986.
10. Daszyński I. Wybory galicyjskie przed sądem parlamentu. Mowy. – Kraków, 1897; ejusd. O nędzy galicyjskiej. – Kraków, 1897; ejusd. Niedola robotniczych kas chorych w Galicyi. – Lwów, 1900; Daszyński I., Verkauf L. 50 milionów nowych podatków. Dwie mowy o ugodzie węgierskiej i § 14 posłów... – Lwów, 1898.
11. [Відкритий лист М.Єгера до редакції “Народу” від 28.06.1892 р.] // Народ. – 1892. – Ч.13-14.
12. Галичанинь. – 1899. – 16 (28) сент.
13. Левинський В. За форму професіональних організацій // Наш голос. – 1910. – Ч. 1.
14. Павлик М. В справі робітничого руху в Галичині // Народ. – 1892. – Ч.13-14.
15. Павлик М. Свято 1-ого Мая // Народ. – 1892. – Ч.10.
16. По поводу зйїзду Галицької Соціально-демократичної партії // Народ. – 1893. – Ч.8.
17. Польські соціалісти як реставратори Польщі od morza do morza // Народ. – 1895. – Ч.13-14.
18. Франко І. Перший зйїзд галицьких соціально-демократів // Народ. – 1892. – Ч.5-6.
19. Я.К. [Козакевич Я.] Міжнародний соціалістичний рух по август 1893 // Народ. – 1893. – Ч.23-24.
20. IV Zjazd Socjalno-Demokratycznej Partii Galicyjskiej w Nowym Sączu // Naprzód. – 1895. – 10 października.
21. Kraków. “Brüderlichkeit” // Naprzód. – 1894. – 1 sierpnia.
22. Naprzód. – 1893. – 21 kwietnia.
23. Naprzód. – 1899. – 12 stycznia.
24. Naprzód. – 1899. – 12 października.
25. Nasz kongres // Praca. – 1892. – 14 lutego.
26. V kongres Partii Socjalno-Demokratycznej Galicji, Bukowiny i Śląska // Naprzód. – 1897. – 9 września.
27. Program Partii Robotniczej Socjalno-Demokratycznej // Praca. – 1892. – 1 września; ibid. – 15 września.
28. Proletariat. – 1904. – № 18-19.
29. Robotnicy-socjaliści! Towarzysze i towarzyszki! // Praca. – 1892. – 30 kwietnia
30. Stowarz. robotnicze “Swit” // Praca. – 1892. – 30 czerwca.
31. III Zjazd Socjalno-Demokratycznej Partii w Galicji // Naprzód. – 1894. – 15 września.
32. W sprawie kongresu // Praca. – 1892. – 10 czerwca.
33. Zgromadzenie żydowskich robotników // Praca. – 1892. – 30 czerwca
34. Zegota [Daszyński I.]. Krótka historia rozwoju partii socjalistycznej w Galicji (od 1. Maja 1890 do 1. Maja 1894). – Lwów, 1894.
35. Енгельс Ф. Селянське питання у Франції і Німеччині // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т.22. – К., 1965.
36. История Второго Интернационала: В 2-х т. / Л.И.Зубок (отв. ред.), Б.А.Айзин, В.М.Далин и др. – М., 1965. – Т.1.
37. Кравець М. М. Робітничий рух в Східній Галичині наприкінці XIX ст. (1892 – 1900 роки) // З історії західноукраїнських земель. – Вип. 4. – К., 1960.
38. Кретинин С.В. Отто Бауер (1882 – 1938) и австромарксизм // Новая и новейшая история. – 1997. – №2.
39. Кривогуз И.М. Второй Интернационал.1889 – 1914. – М., 1964.
40. Лозинський М. Польський і руський революційний рух в Україні. – Львів, 1908.
41. Макаєв В. Робітничий клас Галичини в останній третині XIX ст. – Львів, 1968.
42. Международное рабочее движение. Вопросы истории и теории: В 8-ми т. – Т. 2. – М., 1976.

43. Полтавский М.А. Становление социал-демократического движения в Австрии // Новая и новейшая история. – 1984. – №3.
44. Пристер Е. Краткая история Австрии. – М., 1952.
45. Тейлор, А.Дж.П. Габсбурзька монархія. 1809 – 1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. – Львів, 2002.
46. Урьяс Е.Л. Рабочее движение в Австро-Венгрии в 1867 – 1914 гг. – М., 1959.
47. Шьолнер Е. Історія Австрії. – Львів, 2001.
48. Швейцер В.Я. Социал-демократия Австрии: критика политических концепций и программ. – М., 1987.
49. Яцкевич Є. А. Становище робітничого класу Галичини в період капіталізму (1848–1900): (Нарис). – К., 1958.
50. Belcikowska A. Stronictwa i związki polityczne w Polsce. – Warszawa, 1925.
51. Brügel L. Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie. – Wien, 1923. – Band IV.
52. Buszko J. Ruch socjalistyczny w Krakowie 1890 – 1914 na tle ruchu robotniczego w Zachodniej Galicji. – Kraków, 1961.
53. Die Ersten 100 Jahre: Österreichische Sozialdemokratie 1888 – 1988 / Hrsg. von Helene Maimann. Vorwort von Heinz Fischer. – Wien – München, 1988.
54. Feldman W. Stronictwa i programy polityczne w Galicji 1846 – 1906. – Kraków, 1907. – T.2.
55. Löw R. Der Zerfall der “Kleinen Internationale”: Nationalitätenkonflikte in der Arbeiterbewegung des alten Österreich (1889 – 1914). – Wien, 1984.
56. Maderthaner W. Die Organisation der österreichischen Sozialdemokratie. – Wien, 1994.
57. Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska, 1890 – 1919. – Warszawa, 1983.
58. Najdus W. Klasowe związki zawodowe w Galicji // Przegląd historyczny. – 1960. – T. LI. – Zesz.1.
59. Piasecki H. Sekcja żydowska PPSD i Żydowska Partia Socjalno-demokratyczna. 1892 – 1919/1920. – Wrocław, 1983.

The article is devoted to the problems of formation and development of the Social-democratic party of Halychyna and Silesia as a component of the working-class movement in Austria in 1892 – 1899. The inner-party struggle around of agrarian and national questions, tactical and organizational principles is opened. The role of the party during national federalization of the Austrian Social Democracy is shown.

Т.В. Галицька-Дідух

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ УРЯДУ РСФРР ЩОДО СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (ВЕРЕСЕНЬ 1920 – БЕРЕЗЕНЬ 1921 рр.)

Відсутність міжнародно-правового визнання ЗУНР є період національно-демократичної революції пояснюється як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Одним з актуальних питань у сучасній історіографії залишається проблема Східної Галичини у зовнішній політиці уряду РСФРР. Започаткували її вивчення безпосередні учасники подій, для праць яких характерні різні підходи до аналізу зовнішньополітичної концепції уряду РСФРР залежно від політичних уподобань їх авторів. Радянські історики через цензурні обмеження не могли об'єктивно висвітлювати всі

Галицька-Дідух Т.В. Зовнішньополітична концепція уряду РСФРР щодо Східної Галичини (вересень 1920 – березень 1921 рр.).

аспекти проблеми [33; 34]. На науковій цінності робіт українських істориків в еміграції позначилося обмежене коло доступних архівних джерел і однозначно заполітизована позиція їх авторів [23; 25]. У сучасній вітчизняній історіографії, незважаючи на цілий ряд наукових розробок із даної проблематики [31; 32], не всі аспекти проблеми знайшли своє повне висвітлення, зокрема, еволюція позиції радянського керівництва стосовно східногалицького питання в ході Ризької мирної конференції, трактування умов Ризького миру від 18 березня 1921 р., що зумовлює необхідність його ретельного вивчення й наукового осмислення.

Метою даної статті є системний аналіз зовнішньополітичної концепції радянського уряду Росії щодо Східної Галичини (вересень 1920 – березень 1921 рр.).

Україна на Ризькій конференції була об'єктом анексіоністських планів урядів РСФРР і Польщі. Під час особистої зустрічі голів делегацій А.Іоффе звертав увагу на обопільні інтереси урядів Росії й Польщі в Україні. “Росія розуміє, що для Польщі потрібна галицька нафта, але для Росії необхідне українське збіжжя. Це для Росії справа передусім економічна”, – зазначав А.Іоффе. “Росія може дати Україні незалежність, – стверджував він, – але не може мати на Україні ворога для свого народу” [27, s.105]. Тобто уряд РСФРР бачив майбутнє України тільки як радянської республіки, союзної з більшовицькою Росією. Ця ідея знайшла своє втілення у пропозиції А.Іоффе вирішувати проблему кордонів не з позицій “національного самовизначення”, а з рації фактів, а “такими фактами є Україна і Білорусія, очевидно, радянські і в сфері впливів Росії” [27, s.105]. Така заява голови радянської делегації підтверджувала той факт, що Ризьку конференцію більшовицький уряд Росії розглядав як можливість остаточного встановлення політичного й економічного контролю над Україною шляхом визнання УСРР суб'єктом міжнародного права.

Для реалізації цих планів уряд РСФРР був готовий поступитися своїми інтересами у Східній Галичині. В інтерв'ю зарубіжній пресі Г.Чичерін заявляв: “Східна Галичина не є для Росії особливим інтересом, але вона є предметом розбіжних думок між Англією і Францією, бо Англія не хоче дати Львова Польщі, а Польща, попирана Францією, мабуть французькими нафтовими інтересами, обстоює, аби дістати Східну Галичину” [28]. Газета “Figaro” з цього приводу писала, що “Росія охоче піде на різні поступки Польщі, якщо остання погодиться визнати український радянський уряд Х.Раковського” [7, арк.190]. Ще 9 вересня 1920 р., прогножуючи позицію радянської Росії на Ризькій конференції, англійська преса зауважувала, що “справа Галичини не складає для Росії труднощів, бо вона є тієї думки, що Галичина відійде полякам” [5, арк.14]. Основною проблемою для уряду радянської Росії на той період був розгром білогвар-

дійської армії П.Врангеля. Тому, за словами В.Леніна, "... нам не так важливі кордони... Нехай ми втратимо на кордонах невелику територію, для нас важливіше зберегти життя десятка тисяч робітників і селян" [31, с.58-59].

Про зацікавленість радянського уряду Росії східногалицькою проблемою свідчить телеграма В.Леніна А.Іоффе, в якій голова Раднаркому РСФРР вимагав проаналізувати "питання про Литву, Білорусію, Східну Галичину" [19, л.18]. Звітуючи про позицію польської делегації у східногалицькому питанні, А.Іоффе повідомив: "На Україну поляки не претендують, а з території Галичини Польща претендує тільки на західну Галичину з її нафтовими промислами" [15, л.29]. Однак насправді польський уряд домагався анексії всієї Галичини.

Заяви радянського керівництва про визнання права націй на державне самовизначення викликали в урядових колах ЗУНР надію на підтримку з його боку на Ризькій конференції прагнень східногалицького населення до незалежного існування. Обґрунтовуючи цю ідею, К.Левицький зауважував: "Польща завше загрожувала нам у нашій життєвій естиві: винищення українського народу, злобним підживленням економічних основ життя українських народних мас та загрозою всякого культурного і політичного розвитку українського народу. Росія ніколи не загрожувала нам у такій мірі" [25, с.175].

У звіті Міністерства закордонних справ УНР із цього приводу зазначалося: "Відношення галицького українського населення до більшовиків сприятливе. Впевнені (галичани. – Т.Г.-Д.) в тому, що більшовики є вірними союзниками самостійної Радянської України, яка одна тільки звільнить Галичину від польського ярма та інших бід" [21, с.480]. Більше того, у східногалицьких політичних колах у той час обговорювалася ідея входження Східної Галичини до радянської України. Для консультацій з цього питання до Риги мав приїхати лідер галицьких соціал-демократів С.Вітик, але через взаємну недовіру ця ідея так і не реалізувалася. Планувався також приїзд до Риги делегації громади Східної Галичини на чолі з доктором Гельбером, яка повинна була об'єднатися з делегацією К.Левицького. "Противник мого противника хоч і не мусить бути моїм приятелем, все-таки є противником мого противника" [23, с.19], – так пояснював позицію західноукраїнської делегації в Ризі О.Назарук.

Ще 13 вересня О.Назарук і Л.Мишуга звернулися до "німецьких більшовиків" з метою, "щоби вплинули на більшовицьку мирну делегацію в Ризі, що вона при переговорах з поляками стояла на становищі державної самостійної Східної Галичини" [23, с.7-8]. Затримавшись у Штетині, галицька делегація надіслала на адресу президії Ризької конференції попередження про своє запізнення. У цьому документі йшлося про неминув-

ність порушення на конференції східногалицького питання, яке "найбільше цікавить населення тої території, котра становить там переважаючу більшість і рішуче домагається незалежної Галицької держави" [23, с.22]. Тому галицькі делегати вимагали, аби доля Східної Галичини не вирішувалася без їх участі та при розгляді цього питання насамперед було враховане право народу на самовизначення [23, с.22]. Цю депешу польська делегація перехопила й приховала її від Президії конференції. Згодом галичани передали її членові радянської делегації Д.Мануїльському.

21 вересня 1920 р., прибувши до Риги, галицька місія опублікувала ноту "До президії Мірової конференції в Ризі". У ноті повідомлялося про створення на терені Східної Галичини 19 жовтня 1918 р. самостійної української держави, яку, виходячи з імперіалістичної мети, Польща окупувала в ході воєнних дій. Далі спростовувалися навмисне поширювані польською адміністрацією чутки про прагнення східногалицького населення до злуки з Польщею. Галицькі делегати перелічували фактори, які, на їх думку, засвідчували право українського народу у Східній Галичині на самовизначення, а саме: 1) етнографічний, статистичний та історичний; 2) існування державності після розпаду Австро-Угорщини; 3) збройна боротьба західноукраїнського народу проти агресії Польщі за самостійне існування; 4) відсутність у польського уряду прав на Східну Галичину, тимчасовий характер його уповноважень на окупацію [6, арк.128, 216].

На підставі цих аргументів галицька делегація наполягала на визнанні ЗУНР, бо "всьяке інше вирішення державної долі Східної Галичини проти вже виявленої волі населення було б яскравим потоптанням загальнопризнаного права самовизначення" [6, арк.129, 216].

Відразу після прибуття до Риги галицькі делегати повідомили про це А.Іоффе й Д.Мануїльському [23, с.33]. З цього приводу у звіті делегатів УСРР зазначалося: "Представники цього буржуазного уряду прийшли до нас – представників Радянської України, щоб знайти у нас захист своїх інтересів" [1, арк.8].

Довіреною особою Є.Петрушевича у налагодженні відносин із більшовицькими делегатами був Е.Брайтер. Голова радянської делегації А.Іоффе у донесенні в наркомат закордонних справ РСФРР характеризував його так: "Це більш чи менш своя людина, соціал-патріот, не дуже поганого зразку... особа, на яку можна тут вплинути" [13, л.1-2].

Однак на конфіденційній зустрічі з Е.Брайтером А.Іоффе, виконуючи вказівку В.Леніна давати Польщі "максимальні поступки аж до лінії по р.Шара, Огінського каналу, річках Ясельда і Стир і далі по державному кордону між Росією і Східною Галичиною" [33, с.255], заявив: "Хто знає, чи ми й половини України не відступили б Польщі за мир, бо не можемо воювати з цілим світом" [23, с.85].

Аналізуючи позицію радянської делегації у східногалицькому питанні на Ризькій конференції, О.Назарук у звіті зазначав: “Большевики домагаються плебісциту для Галичини по заключенню мира для себе” [32, с.488]. За таких умов контакти між радянськими й зунрівськими делегатами тривали. Так, 27 вересня, на зустрічі галицьких парламентаріїв із представником радянської України Д.Мануїльським останній заявив, що “ми розходимось принципово, але тактично можна йти разом” [23, с.87]. Радянські делегати намагалися використати галицьких послів для компрометації делегації УНР. Зокрема, Д.Мануїльський пропонував галицьким делегатам опублікувати ноту, спрямовану проти С.Петлюри й проти Варшавської угоди [23, с.57]. Але, за свідченням О.Назарука, західноукраїнські делегати “рішуче відмовили” [23, с.57]. “Виходить, – коментував цю ситуацію К.Левицький, – що становище большевиків [на мировій конференції] таке слабе, що навіть нас потребують і хочуть виграти нас проти Петлюри” [23, с.91].

На зустрічах східногалицьких делегатів із радянськими представниками була досягнута угода про створення єдиного галицького представництва ГСРР і ЗУНР. Таку пропозицію А.Іоффе висловив ще 22 вересня 1920 р.: “Я вважаю, що потрібно спробувати перетягти цих панів на нашу сторону і з наших галичан спільно з цими створити нібито Галицьке представництво” [13, л.2-3]. Уряд РСФРР будував свій розрахунок на тому, що Східна Галичина, інтереси якої на загальноєвропейських форумах представляв уряд ЗУНР, була об’єктом міжнародної політики, тому вимога спільним галицьким представництвом самостійності цього краю набувала б законних підстав. При цьому під самостійністю Східної Галичини більшовицьке керівництво розуміло міжнародне визнання ГСРР. Але цей проект так і не був реалізований. Вирішальну роль тут відіграло те, що ГСРР проіснувала лише до 21 вересня 1920 р., коли наступ польських військ змусив Галревком та його місцеві органи разом із Червоною армією відступити до р. Збруч. Тобто делегація від ГСРР, очолювана М.Бараном, представляла державу, уряд якої не мав фактичної влади в краю.

Звісно, радянська сторона упереджено ставилася до зунрівських делегатів як до представників буржуазної держави, постійно представляла західноукраїнський уряд як вияв сторонньої інтриги. Так, у телеграмі до А.Іоффе Г.Чичерін зазначав, що “поява його (Є.Петрушевича. – Т.Г.-Д.) представників у Ризі налевно не пройшла без участі англійців. Ця делегація повинна виступати проти Польщі, хоча не має ніяких прав вважати себе виразниками галицького народу” [15, л.11]. Повноправним репрезентантом західноукраїнського населення радянське керівництво намагалося представити Галревком. Останній, у свою чергу, у ноті до урядів Польщі,

Галицька-Дідух Т.В. Зовнішньополітична концепція уряду РСФРР щодо Східної Галичини (вересень 1920 – березень 1921 рр.).

РСФРР і УСРР підкреслював: “Польща з дрібно-буржуазним урядом Галичини – ті льокаї париського капіталу довели Галичину до руїни” [9, арк.4].

Не відповідало інтересам радянської Росії й надмірне усамостійнення галицької делегації. Так, доповідаючи ЦК КПУ, Д.Мануїльський зазначав, що заяви західноукраїнських делегатів проїняті вимогою референдуму й створення самостійної Галицької держави, що не є в інтересах уряду УСРР [10, арк.55]. На думку Д.Мануїльського, “за виключенням Брайтера, що симпатизує до Росії і України, делегація складається із затятих політичних бандитів, тому ангажувати в будь-якій мірі з ними не маємо намірів” [10, арк.55]. Ці та подібні заяви дозволяють стверджувати, що контакти радянських делегатів із представниками ЗУНР були винятково дипломатичним маневром.

Важливо також ураховувати факт, що радянське керівництво побоювалося впливу національно-свідомих галичан на Наддніпрянську Україну. Так, Д.Мануїльський у розмові з представником ЗУНР Е.Брайтером зазначав: “Поляки мене запитали чи не боїмося ми, щоби Східна Галичина стала П’ємонтом революції, з іншого боку – контрреволюції? І я відповів, що боюся” [23, с.113-115]. Газета “Вісті” розцінювала перспективу “утворення галицької буржуазної держави як нового Кобеленцу, де гуртуватимуться сили української контрреволюції з тим, щоб у сприятливий момент... почати нову авантюру, зірвати знову нашу мирну працю” [34, с.128]. Насправді уряд РСФРР не відмовився від ідеї радянзації Східної Галичини, а лише відклав її на майбутнє, оскільки існувала загроза зриву мирних переговорів у Ризі.

Радянське керівництво успішно маніпулювало “галицькою картою” на переговорах із польською делегацією, щоб спонукати Варшаву до поступок. Це відверто визнав А.Іоффе у приватній розмові з головою польської делегації Я.Домбським [4, арк.119]. А у доповіді в ЦК КПУ Д.Мануїльський зазначав: “Так як питання Галичини заздалегідь вирішене і нам втрачати по суті нічого, ми використаємо друковані виступи цієї делегації, дискредитуючи польську точку зору і Петлюру” [10, арк.56].

2 жовтня 1920 р. на зустрічі Д.Мануїльського з О.Назаруком і Е.Брайтером перший радив надати “точки забезпечення нашого (західноукраїнського. – Т.Г.-Д.) населення під Польщею на випадок, якби прийшло до мирного прелімінара” [23, с.107]. За свідченням О.Назарука, такі умови галицькі делегати представили радянській стороні [23, с.107]. Під час розмови Д.Мануїльський цікавився, як би поставилося населення Західної України до комуністичної партії у випадку визнання незалежності ЗУНР [23, с.117]. Незважаючи на нереальність навіть припущення того, що

польський уряд погодиться на самостійність Східної Галичини, радянські представники плекали надію на розширення свого ідейно-політичного впливу.

Однак за умов, коли наполягання на розгляді східногалицького питання могло призвести до зриву переговорів, радянське керівництво погодилося не обговорювати його на Ризькій конференції. У відповідь на заяву Я. Домбського на другому засіданні Головної комісії про те, що “Тимчасові умови” навіть не можуть слугувати підставою для обговорення, бо Східна Галичина ніколи не входила до складу Росії [27, с. 100], голова радянської делегації А. Іоффе зазначив: “Небажання польської делегації включити до порядку денного питання про Східну Галичину береться до уваги... Залишаючи це питання осторонь, російсько-українська мирна делегація, проте, не може не звернути увагу польської делегації на те, що питання про незалежність Східної Галичини є волею всього галицького населення” [33, с. 253; 29]. Таким чином, уряд РСФФР на Ризькій конференції відмовився від обговорення східногалицької проблеми. В інтерв’ю газеті “Rigasche Rundschau” голова делегації ГСРР М. Баран підкреслив: “Відкинення поляками плебісциту на демократичній засаді є ясным доказом їх імперіалістичних тенденцій та їх змагання прилучити до Польщі чужі простори проти волі їх населення” [30].

З приводу домовленостей латвійська преса писала: “Все стало цілком зрозумілим: Польща забере Східну Галичину, більшовицька Росія – Україну” [8, арк. 24]. Водночас, в “Українському Прапорі” вказувалося: “І один, і другий партнер висував нашу справу як атут в політичній грі, на ділі одначе – ні першому, ні другому наша справа не лежала, бо не могла лежати на серці. Там говорили і пактували зі собою два наші вороги – москалі і поляки” [29].

Якщо 3 жовтня Д. Мануїльський заявив східногалицьким представникам, що більшовицький уряд буде “домагатися участі галицької делегації на мирній конференції” [23, с. 119], то на зустрічі 5 жовтня він уже підкреслював, що “справа повністю не врегульована” [23, с. 131]. А на запитання О. Назарука: “Що з нашою Україною?”, Д. Мануїльський зауважив, що радянські республіки перебувають у складному становищі і “мир є важким не тільки для Галичини, але і для України” [23, с. 145]. М. Баран – делегат від Галревкому – доповідав у ЦК КП(б)У: “Ми змушені були відмовитися від подальшої боротьби за плебісцит у Галичині, вказавши в заяві, що претензії Польщі на Східну Галичину відображають її “імперіалістичні й анексіоністські тенденції” [10, арк. 15]. Делегаціям від ЗУНР і від ГСРР не вдалося вплинути на процес переговорів і, за визнанням заступника голови західноукраїнської делегації О. Назарука, вони відігравали роль “безсильних інвілігентів важкої історичної події” [23, с. 78].

12 жовтня 1920 р. о 7 год. 30 хв. вечора в залі палацу Чорноголових відбулася церемонія підписання договору про перемир’я й прелімінарні умови миру між РСФФР і УСРР, з одного боку, і Польщею – з іншого. За статтею І лінія кордону перетинала етнічну українську територію таким чином, що Східна Галичина, Холмщина, Полісся з Підляшшям і Західна Волинь залишалися на захід від лінії кордону. Ця лінія майже співпадала з тією, на яку погодився уряд УНР восени 1919 р. і у квітні 1920 р. Кордон також фактично збігався з лінією фронту, якої сягнули польські війська на час перемир’я.

За статтею IV договірні сторони зобов’язувалися включити в мирний договір постанови, які б гарантували всі права, що забезпечують вільний розвиток культури, мови й виконання релігійних обрядів [22, с. 248]. Тобто українське населення в Польщі отримувало обмежену культурно-релігійну автономію.

Політичне керівництво РСФФР назагал розцінювало досягнуті в Ризі домовленості як перемогу радянської зовнішньої політики, хоч окреслена в умовах прелімінарного миру лінія кордону в радянській Росії була сприйнята неоднозначно. “Правда” у статті “Мир на швидку руку” зазначала, що договір “надто дорого коштував Росії і вона прийняла заважкі територіальні умови” [35, с. 71]. На засіданні 2-ї Надзвичайної сесії ВУЦВК із питання ратифікації прелімінарного договору Г. Чичерін зауважив, що “на Україні ми втратили половину, однак Польща обіцяє не втручатись у внутрішні справи України і Білорусії”. “Ми цим компромісом купуємо мир” [20, л. 14], – підсумував нарком закордонних справ РСФФР. Аналізуючи позицію радянської делегації на Ризькій конференції у східногалицькому питанні, “Латвіес Саргс” писала: “На Ризькій конференції росіяни почали з вимоги самовизначення і плебісциту для Східної Галичини і закінчили віддачею Польщі без будь-якого плебісциту української і білоруської території” [6, арк. 164].

Як і західні уряди, радянське керівництво Росії вважало встановлені кордони тимчасовими, надіючись на розгортання комуністичної революції в Європі. Східну Галичину воно розглядало в контексті комуністичного руху Польщі. Безпосереднім наслідком договору про перемир’я й прелімінарні умови миру було рішення Виконавчого комітету Комінтерну в грудні 1920 р. про підпорядкування КПСГ, яка раніше входила в КП(б)У, керівництву Комуністичної партії Польщі. Ця думка була підтримана й більшістю Раднаркому УСРР. Так, відразу ж після підписання попереднього миру Д. Мануїльський підкреслював, що історичний досвід показав – немає кордонів, які не можна було б переглянути [9, арк. 18]. А на зустрічі з О. Назаруком він переконував: “З Галичини зробимо питання Ельзасу і Лотарингії” [23, с. 141].

Одночасно погодившись не обговорювати східногалицьке питання на Ризькій конференції, радянське керівництво проблему радянзації Східної Галичини перенесло на майбутнє. 23 листопада 1920 р. ЦК КП (б)У вирішив: “Вважаючи збройний виступ в Галичині зараз несвоєчасним, звернути увагу на укріплення партійної роботи... Визнати необхідним формування надійних галицьких воєнних кадрів” [21, с.778].

17 листопада 1920 р. уже на першому після перерви засіданні Ризької конференції делегати Польщі зачитували інсценізовані листи польського населення з вимогами приєднання до Польщі західноукраїнських населених пунктів [11, к.61-63]. Виступаючи на засіданні конференції, голова польської делегації Я.Домбський заявив: “Польща, встановивши мирною угодою свій східний кордон, готова завжди захищати свої права” [14, л.117].

У свою чергу, радянська делегація на Ризькій конференції проводила політику на обмеження претензій польської сторони. “Польща на мирних переговорах демонструє такі непомірні апетити, які попри наше миролюбство ми не можемо задовольнити” [16, л.4], – зауважував радянський парламентарій Л.Оболєнський. У ноті відділу закордонних справ Галревкому до польського міністра Є.Сапєги від 9 листопада 1920 р. із неприкритою погрозою зазначалося: “Коли польські пани осміляться не визнати радянського уряду Галичини і його бажань, то він вимушений буде апелювати до працюючого класу польського пригнобленого селянства і вояцтва” [9, арк.4]. Подібні заяви радянське керівництво використовувало як засіб тиску на польську делегацію з метою найшвидшого підписання миру. Позиція радянського уряду Росії стосовно нових вимог польської сторони відображена в листі наркома Г.Чичеріна до голови радянської делегації А.Іоффе: “Воювати ми не хочемо і до перегляду взятих на себе зобов’язань не прагнемо, готові дати Польщі те, що можемо, але більше того, що в наших силах не дамо в жодному випадку, навіть якби це нам загрожувало війною” [16, л.4].

Радянські делегати також порушували питання про ліквідацію польського коридора, передбаченого статтею попереднього миру. Польська делегація погоджувалася на цю пропозицію, але тільки за умови передачі Польщі “багатого цукром району Волині” [18, л.2]. 22 листопада на зустрічі представника УСРР на Ризькій конференції Е.Квірінга з польським головою територіальної комісії Л.Василевським останній зауважив, що “питання істотних змін кордонів могли б бути порушеними за умов компенсацій” [3, арк.1; 2, арк.55; 19, л.2]. У депеші А.Іоффе Г.Чичерін стверджував: “Довелось б піти на територіальні жертви на Волині, щоб повернути коридор” [17, л.114].

Крім того, не маючи змоги сплатити Польщі борг Російської імперії золотом, уряд РСФРР запропонував як еквівалент лісові концесії у

прикордонних місцевостях, а також концесії на розробку криворізької руди, збільшення експорту зерна (звісно, українського) [13, л.21]. У телеграмі А.Іоффе до Г.Чичеріна зазначалося: “Домагайтеся зменшення суми боргу, погоджуючись на передачу полякам окремих територій по лінії кордону” [13, л.19]. Таким чином, і на цьому етапі переговорів етнічні українські землі розглядалися як предмет торгу між радянською й польською делегаціями.

Комісія з національних справ розробила проект положень, які мали увійти в текст мирного договору. Згідно з цим проектом національним меншинам у радянських республіках і Польщі гарантувалися вільний розвиток культури, мови, виконання релігійних обрядів. Договірні сторони зобов’язувалися відкривати й підтримувати державними коштами достатню кількість шкіл, не обмежувати національне виховання, не створювати привілеїв або обмежень для громадян на підставі їхньої національної, расової чи релігійної приналежності [14, л.207].

На початок 1921 р. уряди РСФРР і Польщі надалі вважали укладення мирного договору своїм першочерговим завданням. Радянський посол у Ризі Я.Ганецький заявив зарубіжним кореспондентам: “Уряд радянської Росії прагне до миру з усіма народами, тим більше з сусідами. Немає жодних перешкод для зближення між Польщею і радянською Росією” [35, с.70].

18 березня 1921 р. о 8 год. 30 хв. у залі палацу Чорноголових відкрилося заключне засідання Ризької мирної конференції. Після обміну промовами голів делегацій відбулася церемонія підписання мирного договору між Польщею, з одного боку, РСФРР (вона представляла інтереси й Білоруської СРР) та Української СРР, з іншого. В основу остаточного варіанта Ризького мирного договору були покладені договір про прелімінарні умови миру й перемир’я від 12 жовтня 1920 р. та положення, вироблені територіальною, фінансово-економічною й іншими комісіями.

За статтею II Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Західне Полісся опинилися на захід від лінії кордону, Східна Волинь – на схід.

Таким чином, у склад Другої Речі Посполитої увійшли 162 тисячі км² українських земель і 11 млн. чол. населення [26, с.16-17]. Це становило 1/3 всієї території цієї держави.

За статтею VII Польща зобов’язувалася надати українській меншині всі права, які б забезпечували вільний розвиток культури, мови й виконання релігійних обрядів. Факт, що під окупацією Польщі залишалася компактна територія, населена українцями, ніяк не був урахований; про необхідність надання їм територіальної автономії навіть не згадувалося, оскільки східногалицька проблема у Ризькому мирі не піднімалася.

За цією ж статтею договірні сторони зобов’язувалися не втручатись у справи укладу й життя церкви та релігійних товариств, які перебували

на території іншої сторони [22, с.627]. Це, з одного боку, давало можливість для існування греко-католицької й православної церков, але, з іншого боку, ще не давало достатніх гарантій захисту від переслідувань і втручання у їх внутрішні справи. Непокоїть із цього приводу змушувала багатовікова традиція покатоличення українського народу. За сприяння польської влади, зокрема, більшість земель православної церкви в Східній Галичині була конфіскована й передана польським костелам і польським колоністам, а самі церкви або передавалися іншим релігійним громадам, або просто нищилися.

Після підписання Ризького миру східногалицька проблема продовжувала залишатись об'єктом зовнішньополітичних концепцій радянського керівництва. Зокрема, в газеті "Вісті" стверджувалося, що "з боку Радянської України визнання Збручу своїм західним кордоном, як і ціла ризька умова, було лише визнанням об'єктивного факту співвідношення сил у боротьбі між капіталом і працюючими, але ніяк не санкціонуванням зажерливих апетитів тієї чи іншої групи капіталів та їх насильницької політики" [34, с.171]. Більше того, радянська преса стверджувала: "Росія не сходить із засад революції, яка буде і надалі розвиватись і послужить зразком для поширення революційного руху в Польщі" [35, с.71].

Таким чином, Ризький мирний договір не врегулював питання державно-правового статусу Східної Галичини, територія якої залишилася на захід від окресленої лінії кордону. Українське населення за умовами миру отримувало право на вільний розвиток мови, культури й виконання релігійних обрядів. Однак це було значно меншим здобутком порівняно з прагненням східногалицького населення до незалежності й самостійності, а до того ж і не було виконане урядом Польщі.

Неоднозначною була оцінка Ризького договору й у радянській Україні. Українська громадськість і деякі політичні сили розцінили його умови як зраду інтересів галицького населення, яке потрапило під окупаційну владу Польщі. Однак у політичних колах УСРР домінувало все ж ставлення до Ризького миру як тимчасового з огляду на поширення найближчим часом світової революції.

В основі зовнішньополітичної концепції уряду РСФРР щодо Східної Галичини на Ризькій конференції залишалася ідея поширення комуністичної революції на Захід через територію краю. Виходячи з цього, радянська делегація виступала з вимогою самостійності Східної Галичини. Однак із зміною воєнно-політичної ситуації восени 1920 р. більшовицьке керівництво Росії погодилося не порушувати на переговорах у Ризі питання державно-правового статусу Східної Галичини. Отже, Ризький мир не вирішив питання державно-правового статусу Східної Галичини, територія

Галицька-Дідух Т.В. Зовнішньополітична концепція уряду РСФРР щодо Східної Галичини (вересень 1920 – березень 1921 рр.).

якої залишилася на захід від проведеної в договорі лінії кордону. Однак потрібно підкреслити, що на Ризькій конференції Польща не отримала санкції на анексію Східної Галичини, яка надалі залишалася об'єктом міжнародної політики.

Питання державно-правового статусу Східної Галичини залишалося неврегульованим до 1923 р., коли польський уряд домогся визнання Найвищою Радою Антанти інкорпорації східногалицьких земель до складу Польщі.

1. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф.1, оп.2, спр.29.
2. Там само, ф.2, оп.1, спр.772.
3. Там само, ф.4, оп.1, спр.14.
4. Там само, ф.1065, оп.4, спр.10.
5. Там само, ф.1075, оп.2, спр.88.
6. Там само, ф.3696, оп.1, спр.146.
7. Там само, оп.2, СПР.625.
8. Там само, спр.626.
9. Там само, спр.633.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.20, спр.130.
11. Archiwum Akt Nowych (AAN), Ambasada RP w Widniu, sygn.6665.
12. Ibid, Kancelaria Cywilna, sygn.6737.
13. Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории, ф. 2, оп.1, д.14673.
14. Там же, оп.1, д.15492.
15. Там же, д.2000.
16. Там же, ф.5, оп.1, д.2002.
17. Там же, д.2033.
18. Там же, д.2054.
19. Там же, д.2055.
20. Там же, ф.17, оп. 84, д.93.
21. Гражданская война на Украине (1918–1920). Сборник документов и материалов в трёх томах, четырёх книгах. – К., 1967. – Т.3. – 910 с.
22. Документы внешней политики СССР. – М., 1959. – Т.3. – 732 с.
23. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника. – Львів, 1930. – 170 с.
24. Галицька делегація в Ризі. – Львів, 1930.
25. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Видання 2-е. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – 228 с.
26. Назарук О. В українській дипломатичній службі в роках 1915–1923 // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч.10. – С.16-17.
27. Dąbski J. Pokój Ryski. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układy z Joffem, listy. – Warszawa, 1931. – 225 s.
28. Український Прапор. – 1920. – 18 вересня.
29. Український Прапор. – 1920. – 9 жовтня.
30. Український Прапор. – 1920. – 16 жовтня.
31. Гетьманчук М. Українське питання в радянсько-польських відносинах (1920–1939 рр.). – Львів: Світ, 1998. – 428 с.
32. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / Відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – 627 с.

33. Симоненко Р.Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (2-а половина 1919 - березень 1921). – К.: Наукова думка, 1965. – 302 с.
34. Сливка Ю.Ю. Борьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К.: Наукова думка, 1973. – 255 с.
35. Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe. – Warszawa, 1991. – 235 s.

The external political conception of the Soviet Russia concerning Eastern Haliychyna is researched in this article. The change of the strategy and tactics of the Soviet leadership at that period was caused by the international reasons. The indeterminate political legal status of Eastern Haliychyna intensified the interest of the Soviet Russia to this question.

І.В. Пендзей

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ (1988 – 1990 рр.)*

В умовах радикальних процесів, що відбувались у країні, переоцінка цінностей, вироблення нових уявлень і орієнтирів не обходилися без перегинів – проста зміна знаків “+” на “-”, схематизм в оцінці важливих історичних подій, суспільних явищ і цілих епох були звичними.

Стали неможливими неупереджені офіційні оцінки соціалістичного етапу угорської історії. Мало не всі проблеми, що переживала країна, пояснювались прорадянською політичною орієнтацією “режиму Кадара”, “радянською орієнтацією” угорської економіки, “ревівськими принципами” [Угорщина була членом замкнутого економічного угруповання країн “радянського блоку” – Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ)]. Не бралось до уваги, зокрема, те що завдяки їх експлуатації Угорщина десятиліттями отримувала радянську сировину, енергоносії нижче світових цін [5].

У цьому зв'язку поспішно перекреслювалась “епоха Кадара”: нібито за минулі сорок п'ять років так нічого й не було зроблено для Угорщини, в тому числі за допомогою Радянського Союзу. Газета “Непсабдашаг” (у минулому орган ЦК УСРП, а нині акціонерне товариство), в одній із статей, порівнюючи Хорти й Кадара, твердила, що обидва вони “найманці”, прийшли до влади на багнетах іноземних військ (Антанти – перший, а другий – Радянської Армії) і залишили країну в катастрофічному становищі [3]. Але як тоді пояснити те, що на могилі Кадара, за свідченнями очевидців, довго не в'янули живі квіти [9; 10]. Тільки ностальгією частини угорців за так званим (використовуючи західну термінологію) “гуляшним соціалізмом”, коли завдяки реформам Кадара (“кадаризму”), здійснених

Пендзей І.В. Соціально-економічні і політичні перетворення в Угорщині (1988 – 1990 рр.).

із 1968 р., будувались дешеві квартири, магазини були заповнені вітчизняними товарами й т. п.”, тобто схильністю певних прошарків населення в умовах економічної кризи й соціальної диференціації до ідеалізації недавнього минулого? Чи це вияв вдячності й високої оцінки його ролі в новітній угорській історії?*

В умовах тотального заперечення комуністичного минулого “національне відродження” правоконсервативної коаліції набуло деяких явно архаїчних рис. Еліта УДФ, переповнена ностальгічними почуттями, звернулася до періоду перед Другою світовою війною (в тому числі й до режиму Хорти), користуючись такою архаїчною політичною мовою, яка після ліберального “держсоціалізму” Кадара виявилась цілком чужою угорському населенню. Урядова верхівка всіляко виражала свій жаль із приводу, на її думку, “несправедливої історії Угорщини” – в тому числі втрати великих територій після Першої світової війни на користь Румунії й Словаччини. Хоч не виставлялись ніякі територіальні претензії, це все ж “викликало негативне ставлення сусідніх держав і призвело до погіршення відносин з ними” [16].

Настороженість Заходу, передусім сусідніх країн, викликали необережні заяви Й.Анталла, в одній з яких він проголосив себе “прем'єром 15 млн. угорців” [18], тобто представником і угорської національної меншини, що проживає за кордоном (тільки в трансільванських землях Румунії компактно мешкає, як мінімум, 1,5 млн. угорців) [15].

Внутрішня мотивація подібного роду заяв Й.Анталла, правдоподібно, досить складна, суперечлива й, до певної міри, загадкова. Можливо, віртуальні амбіції прем'єра обумовлювались частково емоційним сприйняттям “несправедливостей” історії рідної країни, старорежимним менталітетом, виплеканим на прерогативах і невдачах внутрішньої й особливо зовнішньої політики хортизму. Природа цього феномена Й.Анталла не до кінця з'ясована навіть в угорській історіографії.

* Держава поступово відпускала ціни, планово і виважено слідкуючи за тим, щоб не вимивались дешеві продукти харчування. Гості з сусідньої Австрії скуповували м'ясо, сир, сальми, шинку, шампанське й угорську горілку – палінку. Угорське кооперативне село вважалось одним із кращих у світі [10].

** У 1992 р., коли сподівання на швидкий успіх у реформуванні економіки розвіялись, мов дим, коли стало ясно, що в програмах і діяльності урядової коаліції надто багато попугайства, ставлення до Кадара, його реформ змінилось навіть серед його колишніх недоброзичливців. Так, відомий письменник і публіцист Дьйордь Молдова, який у свій час різко критично відносився до “гуляш – соціалізму” і через те з трудом знаходив видавців своєї літературно-публіцистичної продукції (часто зі скандалами), назвав Кадара “великим політиком” [10]. А керівник депутатської парламентської групи СВД Мартон Гардаш заявив, що “реформи Яноша Кадара допомогли пристосуватись до ринкових вимог” [10]. Утім дискусії навколо життя й діяльності цієї непересічної постаті в угорській історії, спадщини “кадаризму” не вичухають.

* Продовження, початок див. у вип. II, IV, V, VI, VII, VIII.

Відомий в Угорщині економіст, соціолог і письменник, плідний науковець Ласло Лендел у дослідженні “Видатні фігури угорської політики” пише, “що з Йожефом Анталлом його зв’язувало почуття закадичного друга-противника”, але він як людина й політик завжди був і надовго ще залишиться для нього загадкою. Автор книги, який завжди високо цінував інтелектуальні здібності прем’єр-міністра, не розумів його повернення до минулого, що, на його думку, “визначало спосіб мислення Й.Анталла” [17, с. 32].

“Замилування минулим”, напевне, перешкодило прем’єр-міністру зайняти виважену позицію й на сесії парламенту, де мала місце спроба прямої реабілітації хортизму.

Виступаючи на сесії Держзборів (початок серпня 1990 р.), депутат від правлячого УДФ генерал у відставці Кальман Кері заявив, що “армія хортистської Угорщини брала участь у справедливій боротьбі проти Радянського Союзу, проти комунізму” [12]. Отже, й походить на Україну, Дон, Воронеж угорської хортистської армії в складі військ гітлерівської Німеччини, згідно з цією логікою, були справедливі й героїчні.

Ні голова парламенту, ні прем’єр-міністр, присутні на засіданні, ніяк не відреагували на висловлювання депутата. Схоже, що на боці генерала була вся фракція УДФ [12].

Звичайно, це не могло пройти непоміченим громадськістю. Лист протесту голові парламенту був відправлений від імені Робітничої партії (УСРП) її головою Д. Тюрмером. “Ця заява генерала є викривленням фактів, образливою по відношенню до Радянського Союзу і до найчистіших почуттів тих, хто брав участь у антифашистській боротьбі”, – говорилось у листі [12].

Президія УСРП, як було оголошено журналістам на прес-конференції, назвала висловлювання депутата від УДФ “неприйнятним”. “Вартий жалю той факт, що депутатам не дали відгукнутись на цю заяву”, – констатувалося на прес-конференції [12].

На засіданні парламенту депутат від ліберального СВД також засудив виступ К.Кері й поставив вимогу перед парламентом зайняти ясну позицію з цього питання, проте у відповідь представник УДФ і головуєчий зробили все, щоб уникнути обговорення.

Деякі угорські газети, посилаючись на немолоді роки генерала, взяли його під захист. Навіщо, мовляв, чіплятись до старої людини, вона висловила, що думала. Але справа, звичайно, не в роках генерала, який “із парламентської трибуни кинув бомбу із ще не зарослих, виявляється, німецько-угорських гітлерівських окопів”, його здібностей сприймати факти історії [12].

Реабілітація хортизму в будь-якій формі, реанімація його так званих “національних основ”, неблаговидна сама по собі з точки зору сучасних

Ленделей І.В. Соціально-економічні і політичні перетворення в Угорщині (1988 – 1990 рр.).

цивілізаційних орієнтирів, об’єктивно сприяла пробудженню й активізації надзвичайно небезпечних крайньоправих, радикальних за своєю суттю, шовіністично налаштованих націоналістичних елементів, які заявили про себе якраз під його зовнішньополітичними гаслами.*

Вони, спекулюючи на антитоталітарній боротьбі 1956 р., звинуватили демократів у спробі “присвоїти собі 1956 рік”. 23 жовтня 1990 р., тобто в день офіційно визнаний “початком революції і народно-визвольної боротьби 56-го року”, праворадикальні націоналістичні елементи провели мітинг: 250–300 демонстрантів на площі навпроти парламенту під смолоскипними вогнями злягоджено й у такт скандували: “Рускік хаза!” – “Рускі (росіяни) додому!” [11]. Традиційна для антикомуністичних виступів, що хвилями накочувались Угорщиною, ця вимога мала тепер й більш небезпечний – провокативний характер. Адже вже була узгоджена остаточна дата виведення радянських військ із території Угорщини – 30 червня 1991 р., а часткове виведення розпочалося ще в квітні 1989 р. (про це детальніше – далі).

Серйозну тривогу угорської й зарубіжної демократичної громадськості (насамперед сусідніх країн) викликали інші не в міру радикальні ідеї, висловлені на мітингу, на кшталт тих, що виражались у гаслі “Геть Тріанон!”.

Тріанонський мирний договір (1920 р.), переглянувши кордони, відділив ряд національних меншин, які знаходились під угорським пануванням, від Угорщини, але водночас “відрубав” від своєї батьківщини декілька мільйонів угорців. Гасло “Відрубана Угорщина – не країна” протягом тривалого часу було натхненником шовіністичних настроїв і, покладене в основу зовнішньої політики хортизму, штовхнуло свого часу Угорщину на бік Гітлера.

Насторожував націоналістичний підтекст висловлювань “космополітизм”, “лібералізм”, що звучали серед мітингуєчих, “трансільванський синдром” відображений на транспарантах, який боляче ранив пам’ять угорців та румун і не сприяв справі поліпшення румуно-угорських взаємин.

* Рецидиви хортизму, а значить і великодержавного шовінізму в правлячому УДФ – не випадкові. УДФ, створений 27 вересня 1987 р. представниками так званої народної опозиції, яка за соціальним складом була дуже неоднорідною й уособлювала союз трьох ідеологічних орієнтацій: популістської, націонал-ліберальної і християнсько-демократичної.

Під час передвиборчої кампанії 1990 р. УДФ зробив ставку на націоналізм, зворотним боком якого, звичайно, були антикомунізм і антирадянщина. А у виступі по радіо в програмі “Недільні новини” одного з впливових діячів УДФ письменника Іштвана Чурки зазвучали нотки, які дали підстави запідозрити його і в антисемітизмі. СВД, що об’єднував у своїх рядах більшу частину угорської єврейської інтелігенції, засудив промову представника УДФ як “антисемітську” [19, с. 27].

Деякі представники угорської популістсько-націоналістичної традиції, послідовники якої стали фундаторами УДФ, у 30-х рр. наблизились до фашистських поглядів [16, с. 95].

Політичне кредо мітингуючих рельєфно виражалось у висловлюваннях: “Уряд Антала – бездарний маріонетковий”, “До влади повинні прийти істинні угорці!”, “Вернути інститути системи, яка була до Другої світової війни!” [11].

Цей, один із перших виступів правих екстремістів, засвідчив, що в умовах соціально-економічної кризи, пауперизації й зубожіння населення, популізму властей можливі рецидиви й націонал-соціалізму, який, щоправда, мав спорадичний і політично неорганізований характер.

Прихована чи явна реабілітація збанкрутілих доктрин і цінностей хортизму та, зокрема, його зовнішньополітичних гасел затьмарювала імідж демократичної Угорщини, її відданість європейському вибору – “входження в Європу” під факельними вогнями екстремістських сил було, зрозуміло, неможливим.

Відродження хортизму означало б практичну реалізацію політичної установки НПДГ, сформульованої ще напередодні парламентських виборів: “Усе назад!”, викликало б питання в колах політичної опозиції й серед простих громадян, зокрема питання про відповідність зовнішньополітичного курсу правлячої коаліції національним інтересам країни.

На ґрунті незрозумілого для багатьох угорців повороту урядової коаліції до консерватизму, архаїки частина симпатиків відвернула від неї. “Жалібний націоналізм” [20, с.228] правлячої верхівки не мав підтримки населення, яке злякалось можливості військового конфлікту з прикордонними країнами [16, с.98].

Різко негативно сприйняла демократична громадськість вилазку ультраправих елементів проти УСРП (Робітничої партії), хоч вона й мала яскраво виражений антикомуністичний характер. Так, в ХІ районі Будапешта однієї ночі “стіни і вікна були розписані, вимазані. Слова “червоні щурі” в екстремістському наборі виявились найделікатнішими”. І правлячі УДФ і НПДГ, і опозиційні вільні й молоді демократи, й соціалісти, й соціал-демократи в один голос засудили її “як грубу і небезпечну провокацію проти демократії” [11].

Серйозну стурбованість уряду, парламентських партій, громадськості викликали вимоги націоналістичних сил відновити пам’ятник, поставлений на знак протесту проти Тріанонського мирного договору 1920 р. Відновлення пам’ятника, та ще й зі словами Муссоліні, викарбуваними в граніті, могло б викликати негативну реакцію сусідніх країн і бути розцінено ними як недружній акт – підбурювання до перегляду міждержавних кордонів, що склались у результаті мирних договорів, укладених після Другої світової війни.

Водночас, на початку грудня 1991 р. на засіданні асамблеї (органу місцевого самоврядування угорської столиці) було прийнято рішення

демонтувати встановлені в Будапешті політичні пам’ятники попередньої системи [1; 8]. Навіть монумент Свободи: бронзова жінка в спадаючих одягах підняла пальмову гілку миру, який увійшов у абрис Будапешта, став його “візиткою”, опинився під загрозою знесення. Справа в тому, що на його пілоні були викарбовані прізвища загиблих радянських солдатів і офіцерів. Голоси “крайніх”, що вимагали прибрати монумент, виявились у меншості. Професіональні мистецтвознавці відмічали його оригінальність, художню цінність. Було вирішено знести солдата з прапором, збити надпис “Вдячний угорський народ – радянським воїнам-визволителям”, стерти прізвища загиблих [2].

Однак, символи хортистської доби, як-от пам’ятник, поставлений на знак протесту проти Тріанонського мирного договору, незважаючи на прохортистські уподобання частини урядової еліти, так і не були відновлені – не сприймались більшістю суспільства, загрожували дестабілізацією стосунків з сусідніми країнами, західноєвропейською спільнотою, яка боляче реагувала на прояви націонал-соціалізму.

Безперешкодно був відновлений монумент графу Іштвану Тісе, при якому Угорщина була втягнута в Першу світову війну і який здобув недобру славу тим, що вилучав опозиційних депутатів із парламенту за допомогою поліції (за деякими оцінками – реакціонеру й експансіоністу) [11]. У всякому випадку його роль в угорській історії може трактуватись неоднозначно.

Поряд із цим, глибоко гуманний, по-людськи зворушливий характер мав факт відновлення угорськими властями в місті Дебрецені пам’ятника російським солдатам – військовополоненим, померлим від хвороб у 1915 р. [5]. Він не тільки додав клопоту радянському генконсульству, розміщеному в місті, але й нагадав про необхідність пошанування загальнолюдських цінностей, виваженості в трактуванні фактів історії, зокрема й російсько-угорських взаємин, ролі Росії в угорській історії.

Однак з’ясування історичної істини наштовхувалось на кон’юнктурні перепони, супроводжувалось у ряді випадків невинуватими натяжками, відходом від об’єктивізму, роз’ятрюванням, здається, невиліковних ран історичної пам’яті угорців. Так, унаслідок спрощеного “лінійного” підходу до розуміння минулого в одну ідеологему втискувались як реакційні дії царизму середини ХІХ ст., який, захищаючи інтереси Габсбургів, Австрії (єдиного союзника в боротьбі з Туреччиною), розгромив угорську революцію 1848 р., так і вторгнення (“на запрошення”) радянських військ і придушення народної революції 1956 р.

Ці та інші факти двосторонніх відносин використовувались виключно з метою розпалювання антирадянщини, русофобії. Усе радянське, або пов’язане з радянським чи російським впливом було піддане нищівній

критиці, осудові, анафемі: від сучасного заводу мікроелектроніки, знищеного пожежею, якого не жаль, бо його побудували радянці й він все одно випускав би неконкурентоспроможну продукцію, й до духовного, суспільного, культурного життя Радянського Союзу, яке й раніше подавалось вузько й незацікавлено, а тепер і в глумливому, зневажливому, злорадному тонах. Заговорили про провал “перебудови, безуспішність, безвихідність становища в СРСР” [5], який справді переживав кризовий етап у своїй історії.

Потоком лились звинувачення “радянської імперії” в нав’язуванні Угорщині чужої їй системи. Як у справжній психологічній війні упередження, чутки, неправдива інформація, провокаційні домисли набрали таких масштабів, що загрожували руйнуванням самих підвалин взаєморозуміння в найрізноманітніших сферах двосторонніх взаємин. Непоодинокими стали антирадянські випадки у центральній і місцевій пресі [5]. Антирадянські висловлювання траплялись і у виступах вищих посадових осіб, хоч офіційно угорське керівництво виступало на підтримку добросусідських відносин із СРСР. Прем’єр-міністр Й. Анталл, аналізуючи характер відносин між двома державами, все частіше вживав слово “коректні”, рельєфно відображаючи зміни в двосторонніх стосунках. Було розпущено товариство угорсько-радянської дружби, останній голова якого академік Бруно Ф. Штрауб, звертаючи увагу на необхідність підтримання дружби між людьми, підкреслив: “Ми хотіли б примножити знання простих людей один про одного. Природно угорсько-радянська дружба – в наших національних інтересах ...” [5].

Ще мали місце поодинокі прояви взаємної уваги, як наприклад, літературно-музичний вечір у затишній залі радянського генконсульства в місті Дебрецені, присвячений Анні Ахматовій, проведений на початку жовтня 1990 р. [5], але не вони, а зростаюча проблематичність визначали характер нового етапу двосторонніх відносин.

Значний вплив на посилення антирадянських настроїв і виступів мав зовнішній фактор – революційні потрясіння 1989–1990 рр. у країнах “реального соціалізму”, крах тоталітарних режимів. Об’єктивно в основі погіршення угорсько-радянських відносин і нагнітання антирадянщини залишались атавізми минулого, позначеного диктатом тоталітаризму, і, в першу чергу, тривале перебування на угорській землі частин Південної групи радянських військ, їх роль у подіях 1956 р.

Ніякі аргументи, які хоч би частково пом’якшували різко негативне (вороже) сприйняття угорцями збройного втручання СРСР (“на запрошення”) у 1956 р., не брались до уваги: ні живучість тоталітаризму, до системи якого належала країна, ні те, що крім антикомуністичного,

анти тоталітарного спрямування події 1956 р. мали фактично братовбивчий характер громадянської війни з численними людськими жертвами; ні непослідовність і навіть слабкість політичного керівництва революції й самого Імре Надя; ні волонтаризм Хрущова; ні тоталітарний спосіб мислення керівників країн “соціалістичного табору”, які заради увіковічення системи замість мирного діалогу в налагодженні внутрішніх конфліктів завжди перевагу віддавали силі зброї; ні умови “холодної війни”, конкретна тодішня міжнародна ситуація, коли Англія й Франція разом з Ізраїлем вчинили неспровоковану агресію проти Єгипту, а СРСР виступив на його захист; ні, зрештою, пасивність західних держав, зокрема США.

Сдине, що могло сприяти зняттю наростаючої напруженості в угорсько-радянських відносинах, – це безумовне виконання досягнутих домовленостей про остаточне й безповоротне виведення радянських військ із території країни, визнання СРСР протиправності факту втручання в угорські події 1956 р.

Як уже згадувалось, 25 квітня 1989 р. відповідно до рішень радянського уряду й домовленості з країнами – учасницями Організації Варшавського Договору (ОВД) розпочався перший етап виведення радянських військових підрозділів із території Угорщини. На початку березня 1990 р. уряд М.Немета провів у Москві переговори, спостерігачами на яких були представники опозиційних УДФ, СВД, СМД, де було досягнуто домовленості про повне (до 30 червня 1991 р.) виведення радянських військ з Угорщини. 10 березня 1990 р. відповідну угоду в Москві підписали міністр закордонних справ Едуард Шеварднадзе й Дюла Хорн, а наступного дня розпочалась її реалізація [14, с.20, 21].

Необхідно було переправити на батьківщину майже 50 тис. військовослужбовців і 50 тис. членів сімей, а також 860 танків, 600 самохідок і 1,5 тис. бойових машин піхоти, 560 тис. тонн спорядження (боєприпаси, пальне й т.д.). Для цього передбачалось задіяти 950 вантажних поїздів, 300 ешелонів із контейнерами й 100 пасажирських поїздів. Кожного дня протягом 15 місяців треба було завантажувати й подавати для завантаження 20–26 поїздів, що виявилось неймовірно важким завданням [6].

На 20 квітня 1990 р. було відправлено в Радянський Союз 35 ешелонів, у кожному 40 платформ і вагонів: 400 танків і 500 БМП, артилерійських систем, 2,5 тис. солдатів і офіцерів, 40 тис. тонн спорядження, матеріалів [7]. На середину липня в результаті нарощення ритму відправлень відбули 417 армійських поїздів із солдатами й офіцерами, технікою й боєприпасами. Це означало, що з Південної групи військ була виведена майже чверть складу й техніки [13].

У червні 1990 р. парламент республіки доручив уряду почати переговори з усіма державами – учасницями ОВД про вихід Угорщини з

Варшавського Договору. Угорщина домогалася спочатку припинення участі у військовій організації ОВД, щоб угорська армія не брала участі у спільних маневрах і щоб війська ОВД не проводили навчання на території УР [4].

25 лютого 1991 р. на позачерговому засіданні Політичного консультивативного комітету Варшавського Договору було прийнято й підписано протокол про припинення дії військових угод, укладених у рамках договору, й ліквідацію з 31 березня 1991 р. його військових органів. 1 червня 1991 р. у Празі одностайним рішенням повноважних представників країн – учасниць договору було розпущено ОВД. Це різко змінило всю стратегічну й політичну ситуацію в Європі. Виникла потреба в укладенні двосторонніх угод, виробленні самостійної військової політики.

16 червня 1991 р., раніше визначеного терміну, останній ешелон Південної групи радянських військ покинув територію Угорщини. Тим самим було завершено остаточне виведення радянських військових частин і з'єднань, а також військової техніки з УР. Уперше з 19 березня 1944 р., із дня гітлерівської окупації, Угорщина знову стала державою, на території якої не залишилось іноземних солдатів.

(Далі буде).

1. Венгрия // Правда. – 1991. – 7 декабря.
2. Герасимов В. Венгрия. Имена стереть легко. А память? // Правда. – 1991. – 11 марта.
3. Его же. Алые ленты на пилотках // Правда. – 1990. – 4 апреля.
4. Его же. Выходят из ОВД? // Правда. – 1990. – 16 июня.
5. Его же. Как раздувается антисоветизм. Кто и почему раздувает это пламя // Правда. – 1990. – 5 октября.
6. Его же. Согласуется "механизм" вывода войск // Правда. – 1990. – 11 марта.
7. Его же. Советские войска отправляются на родину // Правда. – 1990. – 5 мая.
8. Его же. Люди помнят // Правда. – 1991. – 2 апреля.
9. Его же. Между "плюсом" и "минусом" бывает "молния" // Правда. – 1991. – 13 июня.
10. Его же. Осенний туман и неосенний озноб. Круговерть политических и экономических проблем Венгрии // Правда. – 1992. – 16 октября.
11. Его же. Под факельными огнями. Венгрия: вылазка правых // Правда. – 1990. – 29 октября.
12. Его же. Реабилитируют хортистов? // Правда. – 1990. – 4 августа.
13. Его же. Эшелоны идут по графику // Правда. – 1990. – 19 июля.
14. Гербен А. Долгие проводы // Новое время. – 1992. – № 31.
15. Лукьянов Ф. Права нацменьшинств следует защищать // Известия. – 1992. – 6 апреля.
16. Махош Ч. Партийная система в посткоммунистической Венгрии (1990 – 1994 гг.) // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 1998. – №1.
17. Т.З. Выдающиеся фигуры венгерской политики. Рецензия на книгу Ласло Ленцела // Венгерское обозрение. – 1995. – №1.

18. Усиевич М.А. Десятилетие реформ в Венгрии. 90-е годы XX в. // Новая и новейшая история. – 2002. – №5.
19. Шакина М. Впечатления о будущем. Что принесут стране первые за последние сорок лет многопартийные выборы? // Новое время. – 1990. – №12.
20. Szaby M. A nemzeti serelmek szerepe a rendszervalds folymátaban // Magyarország politikai évkönyve. – Budapest, 1991.

Peculiarities of social and political life of Hungary in the period of transition are characterized by: total criticism of the Communist past, attempts of Khorityzm rehabilitation, activation of nationalistic elements, struggle against the Soviet influence, for calling off Soviet troops from the territory of the country.

А.М. Соловей

ИНТЕГРАЦІЯ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КУЛЬТУР В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Проблема співвідношення диференціації та інтеграції в культурі є однією з найбільш актуальних у сучасному суспільствознавстві, зокрема культурології, соціології культури, антропології. Це обумовлено тим, що, по-перше, в ХХ – на початку ХХІ ст. зароджується та здійснюється міжнародна культурна інтеграція, яка розпочалась з уніфікації соціальних структур, у яких організується людство, таких, як держава, нація, економічної інтеграції країн світу, в значенні культури для будь-якого суспільства як сенсового інтегратора всіх сфер і багатоманітних явищ та подій і, по-друге, кожне конкретне співтовариство (цивілізація, держава, нація й т.п.) протягом багатьох століть створило свою власну культуру, яка супроводжує індивіда впродовж усього його життя й передається з покоління в покоління шляхом соціалізації. У результаті цього в історичному процесі виникає множинність різних культур. У ХХ столітті завдяки посиленню спілкування між народами й таким інформаційним системам, як радіо, телебачення, інтернет, з'явилися спільні для всіх країн культурні одиниці, висловлюючись науковою мовою культурні універсалиї – мода, спорт, туризм, масова культура й т.п. Це дозволило окремим досягненням народів у галузі культури перейти національні кордони й стати надбанням людства.

Поряд із цим, багато культурних особливостей одних народів не тільки не подібні на ті, що є в інших, але й вступають із ними у протиріччя. Слід зауважити, що особливі відмінності між культурами відзначаються на рівні цінностей повсякденного життя: у відношенні до Бога, смерті, до дітей і т.п. Таким чином, тенденції до специфічності, партикуляризації не

менш очевидні, ніж тенденції до інтеграції. Разом вони утворюють свого роду діалектичне протиріччя, яке виступає як рушійна сила зміни культури з одночасним збереженням її базових основ. У соціокультурному відношенні це відповідає двом підходам, думкам людей з приводу оцінки іншої культури: етноцентризму та культурному релятивізму. Як відзначав Т.І.Ойзерман, “історія людства давно засвідчила, що здатність одного народу засвоювати досягнення іншого – один із головних показників життєздатності його культури, очевидний індикатор прогресу культури. Саме на цьому шляху взаємодії культур і складається загальнолюдська культура, єдина і разом з тим багатоманітна” [1, с.54].

Історичний та соціокультурний досвід людства засвідчує, що в загальному плані діалектика інтеграції й диференціації в культурі є постійною закономірністю культури, завжди їй властивим протиріччям. Спочатку багато культур мали замкнутий, ізольований характер, але вже в стародавні часи культури вступали у взаємодію, в результаті чого поглиблювались їх протиріччя і, разом із тим, посилювалась їх інтеграція. Про античних греків Ф.Ніцше говорив, що вони зуміли кинути спис, замішений іншими народами, набагато далі [2, с.195]. Досягнення одних народів ставали надбанням інших або всього людства. Так, на думку відомого російського історика М.Я.Данилевського, існує механізм включення певної культури в світову – утворення культурно-історичних типів. Культурно-історичним типом може бути названа така історична спільність, яка в час свого розквіту створила культурні досягнення, які надалі були засвоєні людством, навіть не зважаючи на подальший занепад і втрату життєвої сили цієї спільності. Але для того, щоб інтеграція в світову культуру відбулась, культурно-історичний тип повинен сформуватись: “Начала цивілізації одного культурно-історичного типу не передаються народам іншого типу. Кожний тип виробляє її для себе при більшому або меншому впливі чужих, його попередніх або сучасних цивілізацій” [3, с.91]. Це означає, що інтеграційні процеси, процеси культурного впливу й проникнення елементів певної культури в іншу можливі лише при визріванні культурно-цивілізаційних особливостей або культурно-історичних типів всередині себе. Інакше кажучи, інтеграції завжди передують диференціація, яка дозволяє сформуватись певним самостійним і не залежним один від одного культурним цінностям. Так, ніде, крім Єгипту, не з’явилась єгипетська цивілізація й ніде, крім античної Греції, цивілізація грецька. Перша залишилась унікальною й замкнутою. Друга через Ренесанс була осмислена Європою й разом із Реформацією і Просвітництвом – цими трьома великими революціями – сприяла формуванню Заходу як особливої цивілізації.

Аналіз показує, що культура ніколи не залишається нерухомою: вона виникає, розвивається, розповсюджується від однієї країни до іншої. Що ж служить основою взаємодії різних культур і які механізми такої взаємодії? Елементами культурної взаємодії виступають відкриття й винаходи. Відкриття – отримання нових знань про світ. Яскравий приклад – відкриття нових островів і континентів, зокрема Америки. Відкриття передбачає, що факт, нині відомий, раніше був невідомий. Винаходи включають новий спосіб виготовлення речей, тобто технологію, й мають у собі не тільки технологічні й наукові новації, але й соціальні, наприклад створення нових форм державного управління. Винаходи та відкриття розповсюджуються на інші культури трьома основними способами: цілеспрямованим запозиченням, стихійним проникненням (дифузійою) і належними відкриттями. Останнє означає, що одне й те ж відкриття зробили незалежно один від одного в різних країнах. Дифузія – це взаємне проникнення культурних рис і комплексів з одного суспільства в інше при їх інтеграції. Воно може не залишити ніякого сліду в обох культурах, а може мати наслідком рівний і сильний вплив їх одна на одну або мати не менш сильний, однак однобічний вплив. Так, проникнення американської культури на європейський континент у другій половині ХХ століття виявилось настільки сильним, що породило особливий феномен, названий “вестернізацією”. У свою чергу, й американська культура, яка дала світу величезну кількість відкриттів і винаходів, раніше формувалась завдяки цілеспрямованим запозиченням, стихійним проникненням.

Важливо відзначити, що інтеграційні процеси в культурі описуються певним набором понять, у яких переважає риса універсалізму. Культурні універсалії являють собою те спільне, що є в людській культурі, спільність норм, яких притримуються суспільство, конкретні індивіди. Універсалії культури мають різну розмірність та масштабність. Це можуть бути універсалії певної конкретної культури, які представляють те, що прийнято в даному суспільстві вважати самоочевидним. Таку універсальність можна визначити як локальну. Друга розмірність – це ті з універсалій культури певного суспільства, які набувають загальнолюдського значення й джерело походження яких може навіть не усвідомлюватися людьми іншої культури. І, нарешті, універсалії в найширшому сенсі – це те, що розділяється усім людством. Таким чином, загальнозначимі досягнення конкретних культур, світова культура, загальнолюдське в культурі, глобальна культура – поняття та категорії, в яких відображений принцип універсальності.

Вивчаючи дану проблему, американський соціолог Дж.Мердок виділив більше 70 культурних універсалій, властивих усім людським суспільствам, а саме: мову, закон, релігію, символи, виготовлення зразків

праці, приготування їжі, сексуальні обмеження, ігри, спорт, звичай дарувати подарунки, натільні прикраси та ін. [4, с.45-46]. Ці універсалії існують остільки, оскільки вони покликані задовольнити найбільш важливі біологічні, психологічні, соціальні, духовні та інші потреби людей.

Слід підкреслити, що ступінь інтегрованості культури, який виражається такими поняттями, як світові досягнення окремих культур, світова культура, загальнолюдське в культурі, глобальна культура, різний. Про світові досягнення окремих культур можна сказати те, що вони цікаві світу як конкретно-національне явище, що знаходить відгук людей інших культур. Наприклад, російська література ХІХ століття ввійшла в скарбницю світової літератури, не втративши національного змісту. Вона цікава західному читачу перш за все постатями Л.М.Толстого, Ф.М.Достоевського, розкриттям російського світу й одночасним показом подібності почуттів людей, виявленням загальнолюдського.

Про світову культуру говорять, передбачаючи певну єдність, значимість для сучасної культури попередніх культурних процесів, але, разом із тим, підкреслюючи неминучість виділення культурних парадигм і культурних систем, що мають своєрідність, яку не можна звести ні до чого іншого. При аналізі світової культури використовують регіонально-історичну типологію, коли культури описуються в спадковості й відмінностях, що формуються простором і часом їх виникнення: стародавня, антична, середньовічна, нового часу, новітнього часу, Європи, Азії, Америки, Росії, Японії йі т.п. світова культура не співпадає із загальнолюдською, оскільки вона ще не виділяє того внутрішнього зв'язку культур, який виникає при характеристиці загальнолюдського в культурі. Останнє формується, згідно з К.Ясперсом, із вісьовим часом – часом початку створення культурних зразків, виникнення духовно відкритої світу людини [5, с.195].

Коли ми говоримо про глобальну культуру, то маємо на увазі наслідки процесу глобалізації, який почався в останні три десятиліття ХХ ст. Суть його полягає у транснаціоналізації економіки та інформатизації, тобто в їх виході з-під державного контролю. Сьогодні капітал та інформація прагнуть туди, де вигідно, й держава не в змозі зупинити та заборонити цей процес. Передбачається, що результатом глобалізації може стати глобальна культура й глобальне співтовариство, яке формується з міжнародного співтовариства. При цьому мова не йде про суцільну уніфікацію, а про новий, більш високий рівень культурної інтеграції, простором якої стає весь світ. Слід особливо підкреслити, що найбільш глибокий процес культурної інтеграції – глобалізація не відміняє диференціації культур, яка виступає таким же об'єктивним процесом, як і інтеграція.

Поняття, які виражають диференціацію культур, відрізняються різним рівнем партикуляризму: цивілізацією, регіональною культурою,

національною культурою, локальною культурою. Цивілізація, згідно з С.Хантінгтоном, – це об'єднання груп споріднених народів на основі розуміння базових цінностей повсякденного життя й світоглядних та моральних цінностей. Він виділяє такі цивілізації – західнохристиянську, православну, ісламську, конфуціанську, японську, індуїстську, латиноамериканську і, можливо, африканську [6]. Регіональна культура може бути визначеною по-різному – від співпадіння з цивілізаційним блоком до локальної культури. Наприклад, уся область проживання слов'ян може бути розглянута як простір їх регіональної культури. Національні культури партикулярні не стільки в територіальному плані, скільки в плані своєї культурної специфіки, яка впливає на всі сфери життя. При цьому існують етнонаціональні й державно-національні утворення, які створюють різні традиції визначення національних культур. Локальна культура може бути не ізольованою від інших і виступати як частина національної, регіональної або цивілізації, але може мати замкнений, дуже специфічний характер.

Таким чином ми розглянули неподільність тенденції до інтеграції та диференціації культур, присутність понять і категорій, у яких виражаються властива інтеграційним процесам універсальність і характерний для диференціації партикуляризм. Важливим є те, що ступінь універсальності або партикуляризму, який виражається цими поняттями, різний. Це наводить на думку, що тенденції інтеграції та диференціації історично нерівномірні. Можна відзначити, що на певних історичних етапах існує перевага однієї з тенденцій або пріоритет людей у відношенні до однієї з них. Це можна спостерігати і в теорії.

Так, марксизм безумовно опирається на інтеграційну тенденцію, універсальність культур, що впливає зі становлення всесвітньої історії. Процес культурної диференціації розглядається як емпіричний факт, але факт, безумовно менш значимий, ніж всесвітня історія й властивий їй культурний універсалізм. У багатьох трактуваннях глобалізації її інтеграційне начало визнається визначальним.

Навпаки, постмодернізм підкреслює перевагу й значимість локальних культур. Критика глобалізації також базується на цьому. Як указував німецький соціолог і культуролог Й.Вайс, глобалізація має кордони в тому розумінні, що окремі регіони досягли універсальності у втіленні деяких принципів. Так, на його думку, сучасна європейська культура постає як носій універсального принципу раціональності. Передбачити, що в ході глобалізації вона зазнає інтеграційних процесів, які послаблять цей принцип, значить втратити важливіший універсальний принцип культури. Автор підкреслює, що європейський культурний універсалізм переважає потенціал універсалізму незахідних країн, які існують більш локально і

які сповідують більш партикулярні принципи. Так, японський традиціоналізм призначений тільки для японців, зберігає партикулярне культурне значення, хоч Японія – активний агент глобального світу й глобальної економіки [7, с.168].

Німецький дослідник К.О.Аппель вважає, що втрата горизонту універсальності, загальних норм та цінностей, культурних завоювань людства є небезпечною. Диференціація веде до партикуляризму, в якому можуть вирости як позитивні, так і негативні тенденції. Він вважає, наприклад, що фіміністська культура як партикулярна не відповідає інтересам жінок, у рівній мірі як їм не відповідає поневолення жінок у деяких країнах третього світу [8].

Відома дослідниця М.Мід, яка була й соціологом, і етнографом, і соціальним психологом, і істориком, займалася вивченням культурного відбору при зіткненні (переважно примітивних і сучасних) культур. Аналізуючи процеси асиміляції (культурного поглинання), акомодатії (вимушеного засвоєння мови іншої культури) й культурного відбору (добровільного засвоєння цінностей другої культури), вона виявила, що сприйняття нової культури відбувається тільки в тому випадку, якщо в обох існував загальний прототип. Інакше ніякої асиміляції або культурного відбору не відбудеться.

Виходячи з вищевисловленого, можна зробити висновок, що в постіндустріальному світі ціннісні зрушення повинні відбуватися всюди – як у незахідних країнах, так і на Заході, а глобалізація як новий етап людства має бути заснована на усвідомленні кінцевості людства, ризику для людства й вимагає гуманістичних орієнтирів. Таким чином, майбутнє людства формується з об'єктивних передумов, але вони залежать від людей, від того, чому вони віддають перевагу. Т.Ойзерман у зв'язку з цим відзначав: “Підводячи підсумки, я можу сказати, що універсалії культури є частиною факту, частиною імперативу, який також слід розглядати як феномен культури. Перетворення історії людства у всесвітню історію означає становлення універсалій культури в масштабах людства. Сучасні глобальні проблеми, проблеми виживання людства, перш за все, стимулюють становлення нових культурних універсалій. Вони необхідні для того, щоб корінне історичне питання нашої епохи – “бути чи не бути” – було вирішено в інтересах усього людства” [9, с.62].

Аналізуючи досліджувану проблему, спробуємо глибше розкрити зміст поняття глобалізація. Справа в тому, що термін “глобалізація” вживається не тільки вченими, але й політиками, журналістами, літераторами в повсякденній мові. Тому він вийшов за межі свого наукового значення й потребує уточнення. З одного боку, в широкому сенсі це – процес станов-

лення єдності людства, який починається з вісвого часу і набирає силу після становлення капіталізму на Заході й перетворення його в новий тип цивілізації. З іншого боку, поняття глобалізації застосовується для характеристики процесів транснаціоналізації економіки, інформації й частково культури. Офшорні зони, інтернет, діяльність транснаціональних компаній, культурні комунікації сьогодні вийшли з-під державної опіки і в значній мірі стали транснаціональними.

Разом із тим глобалізація несе в собі протиріччя, сприяє розшаруванню людства на багатих і бідних. У процесі глобалізації провідна роль належить Заходу як лідеру світового розвитку. Захід винайшов для себе форму культури, придатну для повсякденного споживання мас – масову культуру. Хоч технічні засоби здатні глобалізувати науку, мистецтво, спорт, моду, туризм, найбільше розповсюдження отримала масова культура. Вона стає глобальною й універсальною, але її універсальність досягається шляхом спрощення й звернення до базових інстинктів, до потреб релаксації, відпочинку та розваг. Слід відзначити, що масова культура виникла як відповідь на масове виробництво, оскільки давала можливість втомленим від праці людям розслабитися, розважитися й відпочити. Але транслювавшись в незахідні країни, вона часто сприймається, особливо молоддю, не в тому значенні, яке має на Заході для більшості населення, а в значенні, яке там надають їй маргінальні верстви. Цей приклад показує, що навіть при існуванні спільних структур глобальної культури відбувається партикуляризація, локалізація їх змісту й функціонування в місцевих культурах. Їх називають також локальними культурами.

Частіше всього конкретність місця, партикулярність та специфічність виступають як загальна характеристика локального. Локальні культурні процеси називаються не тільки партикуляризацією або локалізацією, але також контекстуалізацією. Це обумовлено тим, що ні один феномен не існує поза контекстом, а глобальні феномени так само мають локалізуючий їх контекст. Більшість культурологів вважають, що глобалізація включає локалізацію не тільки як явище, яке чинить глобалізації певний опір, але й як внутрішню іманентну їй властивість. Історичний досвід підтверджує, що будь-який глобальний прояв культури наповнюється локальним змістом.

Глобалізація змінює локальні культури, а локальний процес, у свою чергу, впливає на глобальний. Світ чутливо реагує на культурні потреби певних країн і буде програми культурних комунікацій для їх задоволення. Наприклад, перевага „мільних опер” на українському телебаченні в денний час, коли телебачення дивляться переважно домогосподарки, є політикою телекомпаній і, одночасно, соціальним замовленням, яке успішно викону-

ється навіть у США (“Санта Барбара”, “Даллас”), не говорячи про Латинську Америку, в якій “мильна опера” – основний продукт масової культури.

Швидкі культурні зміни впливають на культурну ідентичність людей. Під останньою розуміють здатність людей до ясного усвідомлення своєї культурної приналежності. Процеси трансформації культур, їх взаємодія, переміщення людей, створення культурних гібридів, взаємний вплив культур сьогодні роблять визначення ідентичності досить складним процесом. Процес глобалізації сприяє змісту ідентичності і така зміна може бути болісною і навіть небезпечною. Небезпечними є втрата ідентичності, яка веде до ціннісної деструкції або втрати цінностей (аномії), а також спроби конструювати штучну ідентичність. Слід відзначити, що особливо небезпечна аномія у масштабах суспільства, коли відсутність цінностей призводить до соціальних деструкцій.

Найбільше місце в культурній комунікації в глобальному світі мають нині спрощені варіанти культури. Таке спрощення проходить за схемою макдональдизації. Справа в тому, що система ресторанів “Макдональдс” розповсюдила по світу не тільки певний спосіб і механізм пропонування їжі, але й принципи ефективності, калькування, передбачуваності й технічного контролю. Така спрощена схема розповсюджується легше, ніж сенси високої культури. Макдональдизація торжествує не тільки в комерційній культурі (яскрава упаковка, реклама, швидкість), але й, наприклад, в освіті. Форматизація освіти, модні спеціальності, для вивчення яких вистачило б курсів і не потрібний університет, формалізована система звітності студентів характеризуються турботою не стільки про зміст освіти і її високий творчий рівень, скільки про створення освітнього макдональда. Оскільки суть культури характеризується ціннісно-сеновим змістом, макдональдизація культури виробляє кодування цінностей і сенсів. Через засоби масової інформації отримуються знання певного набору поведінкових дій, за яким стоїть набір престижних цінностей. Універсальні цінності партикуляризуються, доводяться до локальних, групових, індивідуальних в якості готового набору продуктів.

Аналіз показує, що тут порушуються основні принципи утворення цінностей. На думку відомого німецького дослідника К.О.Аппеля, культурні зразки складаються із загальнозначимих цінностей і тих цінностей, які обґрунтовані локальною традицією [10, с.75-122]. У випадку втрати однієї із складових відбувається деформація цінностей і культури. Люди, які живуть у певній культурі, не здатні опиратись на ті цінності, які мають статус загальнозначимих, глобальних, якщо не знаходять їм підтвердження у своїй традиції, своєму досвіді. Ті ж, хто віддає перевагу тільки локальним ціннісним основам, переходять на позицію родової,

групової моралі (тільки для своїх) й обмеження можливостей своєї власної культури. Як указував К.О.Аппель, забуття власної культури чи її придушення збіднює людину або порушує її права на культурну приналежність. Але без універсальних параметрів, вкладу в глобальну культуру власна культура втрачає значимість для інших. Культура зв’язана з етикою, а в умовах утворення нових ідентичностей необхідна етика відповідальності, яка обмежує небезпечні прояви аномії й штучного конструювання ідентичностей.

1. Ойзерман Т.И. Существуют ли универсалии в сфере культуры? // Вопросы философии. – 1989. – №2.
2. Ницше Ф. Философия в трагическую эпоху. – М., 1994.
3. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. – М., 1991.
4. Смелзер Н. Социология / Пер. с англ. – М., 1994.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1994.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – № 1.
7. Weiss J. Die moderne europäische Kultur und die Grenzen der Globalisierung. – In: Weiss J. / Vernunft und Vernichtung. Zur Philosophie und Soziologie der Moderne. – Opladen, 1993.
8. Аппель К.О. Этноэтика и универсалистская макроэтика: противоречие или дополнительность // Gjkbnbxterfz vsckm / Rbtd /. – 1994. – № 4.
9. Ойзерман Т.И. Существуют ли универсалии в сфере культуры? // Вопросы философии. – 1989. – № 2.
10. Appel K.O., Hosle V., Simon-Schaefer R. Globalisierung. Yherausforderung für die Philisophie. – Bamberg, 1998

In the article there are analyzing problems of international cultural integration and differentiation, particulation of cultures in the globalization conditions. These processes form the dialectical anti-word which is taken as a motive power of the cultures change with the same saving of its basic principles. The historical and social-cultural experience proves that the most detailed process of cultural integration is globalization. This doesn't avoid the cultures differentiation which is presented as the same objective process as integration. The article concludes that even when common structures of the global culture are existing particularization, localization of their sense and functioning are taking place in local cultures.

П. Сіреджук **З ІСТОРІЇ ТОРГІВЛІ НІМЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ (XVI – XX ст.)**

Тема участі німців у торгівлі Східної Галичини давно привертала увагу зарубіжної і вітчизняної історіографії. У тій чи іншій мірі її торкалися у своїх дослідженнях А.Куропатницький, В.Лозинський, М.Недзвеський, С.Шмюр-Пепловський, а останнім часом М.Мазур та І.Монолатій. Вони достатньою мірою розробили проблему участі німців краю у зовнішній торгівлі. Слабше ними висвітлено питання їх внеску у внутрішню

торгівлю. Окрім М.Мазура, який висвітлив торгівлю в німецькій колонії Нойдорф біля Дрогобича, ніхто більше не торкався аспекту становлення постійної торгівлі у самих німецьких колоніях [15; 17; 18; 19; 20; 21; 22]. Мета даної розвідки в загальних рисах показати участь німців краю у зовнішній і внутрішній торгівлі Східної Галичини й насамперед складання постійної роздрібною торгівлі в самих німецьких колоніях досліджуваного регіону.

Необхідно відзначити, що у господарському житті німці завжди були дуже активними. Крім землеробства й ремесла, деякі з них займалися й торгівлею. Звісно, що першими торговцями, як правило, були не сільські, а міські німці. Оскільки вони в містах Східної Галичини жили ще з княжих часів, то й з тих пір, вірогідно, й займалися торгівлею.

Торгували східногалицькі німці й протягом усього середньовіччя. Найкраще досліджено роль німців Львова у внутрішній і зовнішній торгівлі шляхетської Польщі. У XVI – XVII ст. у м. Львові сформувалися цілі династії торговців. Кожна з них мала свою спеціалізацію. Рибою і м'ясом торгували Гебальд Ворцель, Петер Гелар, Йозеф Крайзер, Йоганн Фукс та Мартин Шарфенбергер, який займався гуртовою торгівлею соленої й сушеної риби, був дуже заможним купцем, його знали не тільки в цілій королівській Польщі, але й далеко за її межами. У 1617–1655 рр. славнозвісним купцем, що торгував у місті різними видами сукна, був Мат'яс Гаудер. Серед львівських купців першої половини XVII ст. був і Йоганн Аттелмаєр, капітал якого становив 120.000 польських злотих [19, s.161, 169].

Львівські купці німецького походження в добу Першої Речі Посполитої вели постійну торгівлю з Німеччиною, Молдавією та Туреччиною. Найбільший внесок у міжнародну торгівлю зробили купці Львова та Самбора. Відомими купцями у Львові були Ярош Віттенбергер, Сімон Ганель, Міхаель Ганель, Станіслав Ганель, Йоганн Цандлч. Сімон Ганель 1550 р. торгував із Молдавським князівством. З Туреччиною торгівлі контакти мав Станіслав Ганель, який помер 1577 р. Ярош Віттенбергер, Міхаель Ганель та Йоганн Цандлч вели торгівлю з Краковом. Останній у краківського міщанина Станіслава Ельгорна закупив товарів на 3000 гульденів. Зі самбірських купців, які підтримували торговельні зв'язки з Швабією, найбільш впливовими були Пеутух (1447), Вільгельм Фабрінґер (1596), Вільгельм Грім, Балтазар Чомер (1598)[16, s.139,140; 17, s.162,165,167,169]. Як бачимо, деякі німці Львова як у внутрішній, так і зовнішній торгівлі досягли значних успіхів.

У перших десятиліттях XIX ст. у руках львівських німців була зосереджена торгівля з Росією й Німеччиною, яка приносила їм великі прибутки. Тогочасна львівська преса, зокрема “Gazeta Lwowska”, 11 травня 1816 року писала, що “багато львівських німців розбагатіли на торгівлі

з Росією і Німеччиною і поставили собі в місті добротні кам'яниці” [8, s.368].

Пізніше німці Східної Галичини в основному займалися внутрішньою торгівлею. Вони мали магазини в містах і містечках краю. У Львові близько 1812 р. магазини відкрили німці Кобервайн і Клотц, а Георг Гофманн відкрив чи не перший у місті ресторан, який відвідували не тільки німці, але й поляки. На той час у Львові діяло казино Гьохта. У містечку Тартакові на Львівщині 1858 р. німці-купці також мали магазини. Адольф Прютцнер мав у Львові торговий дім з продажу хімічно-технічних товарів на вулиці Коперніка, 32, який він заснував на початку XX ст. У ньому можна було придбати товари й іноземних фірм: бельгійських, німецьких та французьких. У Парижі цей торговець мав свого представника. У магазині покупці могли подивитися каталог цін на товари фабрик і фірм Європи. Він провадив не тільки роздрібну, але й гуртову торгівлю, причому при гуртовому збуті вдавався до системи знижок. Гуртом збував велику кількість різних видів скла, гуми, порцеляни, фільтрованого паперу, інструментів і приладів для фабрик і лабораторій. У Львові другим великим спеціалізованим магазином був торговий дім Г.Даттнера, який реалізовував кам'яне вугілля, кокс, торф і обладнання для парових млинів та броварень. У Коломиї 1896 р. місцевими німцями відкрито німецький ресторан. У м. Станіславі Генрик Келлер у 1909 р. торгував бакалійними товарами [18, s.53; 22, s.102; 9, s.3; 12, s.3].

Серед торгового люду німецької спільноти краю неординарною постаттю був Йосип Бреуер. Народився 1808 р. у Польщі. Прибув до Львова 1826 р. із великим капіталом. Тут заснував транспортну компанію, яка не тільки налагодила в місті перевезення пасажирів, але й сама добре розвивалася. У 1850 р. заснував “Торговельно-промисловий дім”. Спочатку в ньому він відповідав за транспортну й експедиторну справу. Через три роки його обрали президентом “Торговельно-промислового дому”. На цій посаді перебував 25 років. За його президентства в “Торговельно-промисловому домі” найкраще розвивалася економіка краю. Завдяки успішній роботі його інституції через Буковину велась жвава торгівля з Росією й Придунайськими краями. Чи не найбільшим економічним досягненням “Торговельно-промислового дому” була участь у будові трьох залізничних віток: Львів – Перемишль, Львів – Чернівці та Львів – Підволочиська. Був меценатом і протягом кількох років опікувався у Львові “Музичним товариством” і “Галицьким господарським товариством”. Його заслуги перед австрійською державою відзначені орденом Залізної корони III ступеня й наданням шляхетського титулу. Помер у Львові 9 вересня 1877 р. [23, s.428-429].

Торговцями німці були не тільки в містах, але й у селах. Постійна торгівля в німецьких поселеннях розпочалася одночасно з їх виникненням. Щоправда, в середніх і великих німецьких колоніях першими торговими точками були корчми. У хронологічному порядку їх виникнення виглядає приблизно так: у Бригідау й Фалькенштайні (1785), Ушковичах (1796), Унтербергені (1797), Гельзендофі (1798), Дойчбасі (1818), Кьонігсау (1847), Йосипсберзі (1865), Летні (1862), Аннаберзі, Бекерсдофі, Броніславівці, Гартфельді, Енгельсберзі, Йозефінендорфі, Карлсбергу, Константинівці, Кранцберзі, Маленісках, Мервиці, Феліціенталі, Фрайфельді (1900)[1]. До появи в колоніях “Німецьких Домів” корчми були основним місцем відпочинку німців, як молоді, так і статечних бауерів. Згодом з’являються магазини рільничих гуртків, “Спільки німців-християн Галичини” (СНХГ) та приватних осіб.

Через брак архівних джерел неможливо повною мірою висвітлити розвиток стаціонарної торгівлі серед німецької спільноти в сільській місцевості краю. Відомо, що перед Першою світовою війною питома вага спілчанських магазинів була невеликою. СНХГ мала тоді тільки одинадцять торгових точок: одне казино (Мюнхенталь), три універмаги (Багінсберг, Кайзердорф та Станіслав) і сім магазинів (Борислав, Бредгайм, Корости біля Дрогобича, Левандівка, Мюнхенталь, Сапіжанка й Феліціенталь) [7].

Багінсберзький універмаг “Aniikheit” засновано 23 грудня 1909 р. Ним від початку опікувалися його засновники Філіпп Коль, Хрестіан Месснер (учитель місцевої школи), Йоганн (Іван) Павлишин і Філіпп Шмаленберг. Щорічно обирався новий склад дирекції універмагу, яка працювала на громадських засадах. Сьогодні складно оцінювати ефективність його роботи. З інформації дирекції універмагу з’ясовано лише те, що 9 березня 1913 р. він припинив своє існування. Більше пощастило станіславському універмагу. Він був заснований 1908 р. і проіснував до вересня 1939 р. У 1936 р. у Стрию німці відкрили свій магазин під назвою “Mida” [2; 14, s.4].

Магазинів “Towarzystwa Kółek Rolniczych” теж було мало. Зі звіту управи цього товариства за 1913 р. довідуємося, що його магазини діяли лише в чотирьох німецьких колоніях: Махлинці, Нових Бурчицях, Новому Тичині й Феліціенталі. Найбільш успішно з них розвивалися магазини в Махлинці та Феліціенталі. Махлинецький магазин приніс осередку за 1913 р. чистого прибутку на суму 506 корон. Вартість товарів магазину оцінювалася в 650 корон. Магазин рільничого гуртка колонії Феліціенталь мав товару на 1.000 корон [5, s.108].

У міжвоєнному періоді непогано працював магазин “Towarzystwa Kółek Rolniczych” у Бекерсдорфі на Підгаєччині. Його обіг у 1932 р. становив 12.965 злотих. Жителям колонії магазин реалізував товарів на суму 6.783 злотих, чистого прибутку ця торговельна точка 20 членам осередку дала 132 злотих [3].

Приватна торгівля товарами повсякденного вжитку в німецьких колоніях зародилася не пізніше 90-х років XIX ст., адже 1900 р. у німецьких колоніях ще було дуже мало приватних магазинів. Нам відомі магазини Йоганна Бізанца в Айнзіделі (тютюнових виробів), Йоганна Канда в Мервиці, Марії Гааб у Розенберзі, Терези Бізанц у Фалькенштайні (торгували молоком і молочними продуктами) [4, s.842, 1092, 1195]. Надалі мережа торгових точок постійно зростала. У Багінсберзі в 1913 р. магазин продовольчих товарів мав Йоганн (Ян) Легнер [11, s.3].

Багато німців відкривали в містах і селах Східної Галичини свої магазини й цим долучилися до розширення торговельної мережі. У великих містах краю: Львові, Перемишлі, Станіславі, Стрию й Тернополі німці мали не тільки малі, але й великі магазини роздрібної й гуртової торгівлі, товари яких рекламувалися рекламними агентствами краю. Зокрема, немало рекламної інформації про них можна було почерпнути з щорічника “Алфавітна книжка промислово-торгівельна Королівства Галичина”. Наприклад, у цьому рекламному виданні на 1913 р. зазначається, що Ян (Йоганн) Кюест у 1876 р. у Львові заснував магазин і склад гуртової торгівлі й збував споживачам різну порцеляну, фаянс, майоліку, а також столові, чайні сервізи, лампи, велосипеди, машинки до прання. Його співвітчизник Фрідріх Кнауер продавав мешканцям міста й околиць постіль, ковдри, коци й матраци [13, s.31, 154].

У Станіславі на початку XX ст. славився магазин Кароля Гаусвальда, який єдиний у Покутському регіоні провадив торгівлю мисливською зброєю й спорядженням. Крім того, мав склад гуртової торгівлі, звідки споживачам реалізовували велосипеди, швейні машинки й сейфи. У цьому місті Й.Вальтер торгував квітами й квітковим насінням. У Перемишлі першокласними винами торгував Домінік Траулер, у Тернополі Олександр Вагнер реалізовував будівельні матеріали. У нього купували асфальт, дахівку, ізоляційні труби, ванни, парові котли, різні залізні конструкції тощо [13, s.51, 81, 154, 183].

Оскільки їх магазини в місцевому єврейському торговельному світі були чи не єдиними винятками, то німців-конкурентів намагалися позбутися всілякими засобами, в тому числі й злочинними. Так, у містечку Бурштині на Опіллі німець Шуберт мав свій магазин, що серед інших був єдиним

магазином, власником якого був християнин. Недоброзичливі конкуренти Шуберта влітку 1901 р. підпалили його торговельну точку [6, с.3].

У міжвоєнному періоді стаціонарна торгівля в німецьких колоніях сільської місцевості мала здебільшого приватний характер і була достатньо розвинутою. Торгові точки належали як німцям, так і полякам, українцям й, звісно, євреям. Наприклад, у Нойдорфі на Дрогобищині напередодні німецько-польської війни було п'ять магазинів: чотири з них приватні й один кооперативний. Цікаво, що тільки один належав польській родині, а решта перебували в руках українців. Кооперативний магазин, відкритий у 1937 р., належав українському кооперативу "Згода". М.Мазур зазначає, що на нього любо було глянути з точки зору оформлення й реклами. У магазині можна було придбати продовольчі й промислові товари найкращої якості. Тут купували товари не тільки українці, але й німці й поляки [20, s.124]. Купувати святковий одяг, взуття й постільну білизну в міжвоєнному часі колоністи їздили до найближчих міст. Саме так поступали й мешканці німецької колонії Нойдорф [20, s.124].

Німці були причетні й до ринкової торгівлі. На ринках вони з вигодою збували продукти землеробства й тваринництва, зокрема, зерно, картоплю, сир, молоко, масло. Продавали коней, корів і свиней. На торгах купували все, що необхідне вдома для господарства, а також поросят, іноді телят і корів чи коня. Так, колоністи Кам'янки-Буської у Львові продавали яловичину й лій. Мешканці Бекерсдорфа у м. Підгайцях продавали картоплю, а на ринку в Коломиї молочні продукти збували німецькі господині Багінсберга, Маріягільфа й Флеберга. Господині німецької громади села Грабівця сільськогосподарську продукцію збували у Стрию, а бауери Нойдорфа на торгах у Дрогобичі – велику рогату худобу, коней і свиней [10, s.4; 20, s.124; 21, s.58].

Отже, підсумовуючи, можна стверджувати, що торгівлею галицькі німці у Східній Галичині займалися з княжих часів. У середньовіччі багато з них, особливо львівські й самбірські купці, у своїх руках зосередили не тільки внутрішню, але й міжнародну торгівлю.

Із заснуванням німецьких колоній у них виникають постійні точки торгівлі спиртними напоями – корчми. Наприкінці ХІХ ст. у зв'язку з діяльністю "Towarzystwa Kółek Rolniczych", "Спілки німців-християн Галичини" та кредитних кооперативів у колоніях зароджується стаціонарна торгівля товарами щоденного вжитку. Розгалужена сітка торгових точок у німецьких колоніях почала складатися лише на початку ХХ ст. Більшість приватних торгових точок знаходилася здебільшого в руках осіб єврейської національності. Магазины в німецьких колоніях належали громадським економічним товариствам, торговельним кооперативам і

приватним особам. Найбільшого розвитку стаціонарна торгівля в німецьких колоніях досягнула лише в міжвоєнному часі, тоді вона набрала цивілізованого вигляду, і, що цікаво, власники торгових точок вдавались до реклами товарів, що, безперечно, було новацією в тодішній сільській торгівлі. Свої магазини східногалицькі німці мали й у містах та містечках краю. У деяких із них був широкий вибір не тільки крайових, але й закордонних товарів. Відомі власники магазинів, які підтримували сталі контакти з іноземними фірмами.

Одночасно галицькі німці сприяли розширенню сітки торгових точок у містах і селах Східної Галичини. Відкриття німцями нових магазинів у національних поселеннях і містах краю мало велике значення для німецького, українського, польського населення, адже підривало монополію єврейських торговців та лихварів.

Фактичний матеріал цієї розвідки може послужити базою для подальших досліджень з історії торгівлі у Галичині й Україні, а також при написанні узагальнюючих праць із цієї проблематики.

1. ЦДА України у Львові, ф. 134, оп. 2, спр. 838, арк. 6 зв.; ф. 453, оп. 1, спр. 81, арк. 25; спр. 1129, арк. 48; спр. 1133, арк. 26 зв.; спр. 1153, арк. 70; спр. 1277, арк. 6 зв., 7 зв.
2. Там само, ф. 146, оп. 25, спр. 3669, арк.1-24.
3. Державний архів Тернопільської області, ф. 231, оп. 1, спр. 2016, арк. 18.
4. Österreichischer Zentralkataster. – Wien, 1903. – Т. Х.
5. Sprawozdanie z czynności Towarzystwa "Kółek Rolniczych" za rok 1913. – Lwów, 1914.
6. Галичанин. – 1901. – 10 авр.
7. Deutsche Volksblatt für Galizien. – 1908. – 13. März. – S. 8; 1910. – 11. März. – S. 8; 13. März. – S. 8; 22. Apr. – S. 5; 6. Mai. – S. 7; 12. Aug. – S. 7; 23. Sep. – S. 6; 1911. – 28. Apr. – S. 5; 29. Now. – S. 5; 1912. – 28. Apr. – S. 4.
8. Gazeta Lwowska. – 1816. – 11 maja.
9. Gazeta Kołomyjska. – 1896. – 9 wrześ.
10. Gонец Pokucki. – 1907. – 18 lip.
11. Kurjer Kołomyjski. – 1913. – 1 czerw.
12. Kurjer Stanislawowski. – 1909. – 28 lut.
13. Ogłoszenia // Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicyi. – Lwów, 1912.
14. Ostdeutsche Volksblatt. – 1936. – 6. Oktob.
15. Монолатій І. Українсько-німецькі етнокультурні взаємини в Галичині // Галичина. – 2002. – №. 8.
16. Kaindl R Die Deutschen in Galizien und in der Bukowina. – Frankfurt, 1916.
17. Kuczera A. Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii Samborskiej. – Sambor, 1935. – Т. І.
18. Kuropatnicki A. Geografia albo dokładne opisanie Królestwa Galicyi i Lodomeryi. – Lwów, 1859.
19. Łoziński W. Patrycyat i mieszaństwo lwowskie w XV-XVI wieku. – Lwów, 1902.
20. Mazur M. Neudorf-Poimnowice. Współzycie narodowości na ziemi drohobyckiej.– Warszawa-Poznań, 1998.

21. Niedzwiecki M. Powiat Podhajecki pod względem geograficznym, statystycznym i historycznym. – Stanisławów, 1896.
22. Schmür-Peplowski S. Galiciana. 1778-1812. – Lwów, 1896.
23. Tyrowicz M. Breuer Józef (1808-1877) // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1936. – Т. 2.

The article deals with a role of the German population of East Halychyna in formation of a stationary trade network in the cities and countryside of the region, in the establishment and development of the international economic connections.

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

В.С. Генік

СВЯТО КУПАЛА В ІСТОРИЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Свято Купала, не зважаючи на сучасне християнське забарвлення, своїми витокami сягає у дохристиянську епоху. Тому метою даного дослідження є висвітлення дохристиянських вірувань слов'ян у світлі купальської обрядовості. При цьому передбачається вирішення таких завдань: визначити ступінь розробки теми в історіографії; з'ясувати суть дохристиянського свята Купала; встановити значення дохристиянської купальської обрядовості; прослідкувати на підставі аналізу купальського ритуалу генезу дохристиянських вірувань слов'ян, а також довести, що свято Купала в давнину посвячувалося єдиному божеству й наділялося сонячною семантикою. Це дозволить розширити уявлення про дохристиянські вірування наших предків, дасть змогу чіткіше структурувати їх і сприятиме розробці більш точної їх періодизації.

У християнські часи Купальське свято календарно злилося із святом Івана Хрестителя та урочисто відзначалося в ніч на 24 червня (за старим стилем). Згадки про такі святкування знаходимо ще в давньоруських писемних пам'ятках. Зокрема, в Іпатському списку під 1262 роком збереглася сентенція “Накануне Івана дня, на самая Купалья...” [13, с.293]; втім, під назвою русалій (що передували йому й з якими, певно, відбулося часткове злиття в християнську епоху) воно фігурує ще раніше. Християнська обрядовість протягом століть запекло боролася з купальськими ритуалами, проте викоренити їх так і не змогла. Засвідчують це пристрасні послання священнослужителів до віруючих чи скарги на них, урядові заборони, а також численні згадки у літописах, що хронологічно охоплюють проміжок часу від XVI до XVIII ст. (“Послання ігумена Єлезарового монастиря Памфіла...” (1505), “Стоглав”, питання 24 (1551), “Житіє Володимира” (XVI ст.), послання І.Вишенського (XVII ст.), універсал гетьмана Скоропадського (1719), скарга священників білгородської єпархії Й.Горленка (1750) та м.Охтирки М.Зеньковського (1769), розпорядження мало-російського генерального суду (1769) тощо [13, с.296, 297, 298; 3, с.542-543; 17, с.3; 36, с.101; 25, с.557-558]). Чимало згадок про святкування Купала стосуються й XIX – початку XX ст. [26, с.380-381; 10, с.300; 7, с.410-418; 35, с.99-100; 18, с.169; 14, с.78].

Суть купальських містерій намагалися пояснити неодноразово, й напрацьовань з цього приводу чимало. Ще І.Гізель у “Синописі” (1674), ґрунтуючись на свідченні “Житія Володимира”, вважав, що “Идолъ

Купало, его же бога плодовъ земныхъ быти мняху и ему прелестью бьсовскою омраченіи благодараніе и жертву въ началъ жнивъ приношаху" [7, с.410].

Очевидно, тим самим джерелом користувався й автор Густинського літопису, котрий зазначав, що *"Купало бляше бог обилія, якоже у Еллін Церез, ему же безумній за обиліє благодареніє приношаху в то время, егда імяша настати жатва"* [13, с.297-298].

Указані припущення беззастережно були прийняті М.М.Карамзінін [15, с.81]. Утім, уже з середини ХІХ ст. у науці утвердилася думка, що загальноєвропейське свято Іванового дня в язичницькі часи посвячувалося сонцю, адже святкували його в день літнього сонцестояння [34, с.418]. Зокрема, ототожнюючи Купало з сонячним святом, професор Ф.І.Буслаєв зробив спробу розшифрувати дану назву. Корінь "куп" він суміщав із поняттями коренів "яр" і "буй", зазначаючи, що, по-перше, "куп" має значення білого, ярого, а також буйного (в значенні розкішно виростаючого: купавий – білий, купава – біла квітка й т.д.), і, по-друге, "ярий" і "буйний" вміщують у собі поняття кипучого, неприборкуваного, скаженого, роздратованого; характерно, що "cup" у санскриті має значення "яритися", "злитися", але водночас і "виблискувати" [6, с.10, 160]. На підставі цих вибудов О.М.Афанасьєв вбачав у іменах Купало та Ярило одне й те ж запліднююче божество літа, аргументуючи це тим, що в Ярославській, Тверській і Рязанській губерніях ще на початку ХІХ ст. свято Купала називали Ярилом. Також він звертав увагу на те, що купальські запалені колеса та багаття – символи сонця. "емблеми небесного вогню Дажбога" [4, с.164, 191, 455, 456].

Інший дослідник, С.М.Соловійов, припускав, що Купало відноситься до трьох стихійних божеств-Сварожичів – сонця, вогню та води, однак можна відносити його й до самого сонця, яке в цей день досягає найвищої сили, освячуючи всю природу; багаття й перескакування через вогонь учений трактує як жертвоприношення й очищення; звертається увага, що для слов'ян та інших народів характерна спільна купальська жертва – спалення білого півня (як відомо, птаха, посвяченого сонцю) [30, с.111-112].

Науковець О.Ф.Міллер ототожнював Купала з німецьким сонячним божеством Бальдуrom, також пов'язаним з Івановою ніччю, тоді як Г.Фамінцин порівнював із Купалом слов'янських Ярила, Ладу, проводячи паралель із давньоіталійськими богами Picus, Faunus та Liber [16, с.462: 32, с.421].

Утім, деякі дослідники висловлювали сумнів щодо сакрального змісту купальських містерій. Так, О.М.Веселовський, не відкидаючи цілком міфологічного елемента купальської обрядовості, схильний був

вважати, що в основі своєї свято Купала було в давнину общинно-родовим і знаменувалося шлюбами й прийняттям до роду. А М.І.Костомаров взагалі не визнавав язичницьких коренів свята Купала, припускаючи, що слово "Купало" є заміною слова "Хреститель", бо, мовляв, Іван Хреститель охрещував, купаючи. Подібно до нього заперечував давнє божественне походження Купала й М.Ф.Сумцов, аргументуючи це тим, що його ім'я зустрічається лише в українців та білорусів [16, с.480; 32, с.421, 425] (у наш час до подібної точки зору схилився С.А.Токарев [37, с.207]). О.Брюкнер, визнаючи за днем Купала язичницьку сутність, не визнавав, однак, жодного божественного персонажа з таким іменем, а назву свята виводив з обрядового купання [40, с.310].

На думку М.С.Грушевського, Купала слід пов'язувати з античним вмираючо-воскресаючим Адонісом; із смертю Купала вчений схильний також ототожнювати обряд похорону Коструба на великоднім тижні, з яким пов'язували заворожування зерна, та аналогічного російського Костроми; вказані образи дослідник пов'язував з уособленнями згасання літнього життя [8, с.338, 339; 9, с.198].

І.Нечуй-Левицький вважав, ніби Купало – це свято на честь богині Сонце й богині Хмари, німфи дощу; емблемою сонця чи блискавки він мислив цвіт папороті, яка в хорватів зветься перуновим цвітом, а у хорутан – сонцем [23, с.34, 36].

Вбачали в купальських ритуалах відгомони матріархального культу й інші дослідники. Так, С.Маланюк трактував його певною модифікацією давнього культу Великої матері – Кібели [29, с.24]. Радянські вчені продовжили розглядувану проблематику. Б.О.Рибаков, зважаючи на польську й чеську назви Купала – Собутка (від "со-бытие"), припускав, що це загальнослов'янське свято етимологічно пов'язане з коренем "куп", що утворює ряд слів для позначення сукупності людей: "вкупі", "купно-житіє" і т.п. [28, с.294]. Власне ж Купалою як міфологічним персонажем науковець називає богиню Мокош, котру зображали стовпом, оббитим соломомою, який запалювався в купальську ніч. Зі святом Купала він пов'язує також жіночі зображення з опущеними руками на вишивках, де "Мокош ніби вказує на землю, яка вже виростила рослини". Проте одночасно дослідник вбачає в купальській обрядовості й чоловіче запліднююче начало в поєднанні з жіночим-народжуючим (похорон Івана (Ярила) та Костроми (Купали); розшифровуючи ім'я "Кострома" як "Матір колосся", науковець припускає, що, як і Купала, то було не божество (про таких богинь уявлення не було), а заміна людської жертви, що приносилася в дяку богу підводно-підземного світу Ящеру, котрий опікувався врожаєм (Аїду, Посейдону) [27, с.126, 128, 154]. Я.Є.Боровський висловив здогад,

наче свято Купала присвячене богині Купалі, яку представляло дерево (верба), й одночасно Купало – бог літнього сонцестояння та земних плодів (Ярило) [5, с.8, 20, 24]. Зазначимо, що в даних гіпотезах логіку прослідкувати доволі складно: незрозуміло, чи вчені вважали Купала двостатевим персонажем, чи змішували обидва образи.

Побутують також версії, згідно з якими Купало не є святом якогось певного божества. М.Москаленко зазначає, що в основі купальського обряду лежав ритуал очищення двох близнят – брата й сестри – вогнем і водою. Пов'язуючи Мар'ю купальських пісень з уособленням смерті й води – Марою, а Івана – з прототипом, пов'язаним із життям і вогнем, дослідник на основі паралелізму їх обрядового знищення (спалення Марени й утоплення Івана) вбачає в них більш давню пару Купала-та-Мару (життя-і-смерть) й на цій основі відчитує мотив шлюбного поєдинку вогню й води [21, с.15-16]. Л.Іванникова та Я.Музиченко, втім, воліють вбачати в купальських містеріях не двобій Вогню й Води, а шлюб між ними (чи між Сонцем і Місяцем) [12, с.33; 11, с.108; 22, с.52].

Одна з найновіших точок зору про Купала належить Ю.Шилову, котрий споріднює його з арійським Гопаланом (Крішною) і грецьким Аполлоном (Таргелієм), розшифровуючи ім'я як “Коров'ячий захисник” (Ку-пало=Го-палан, споріднене з “го-пліт”) [39, с.284]. Дана гіпотеза дещо перегукується з версією польського дослідника О.Гейштора, що пояснює Купалу як “опікуна землі” (від ku – “земля” і pala – “оборонець”) [41, с.207].

При уважному аналізі вищенаведених припущень можна переконатися, що жодне з них не дає однозначної відповіді ані на суть купальських святкувань, ані на персонажів, яким вони присвячувалися. Можна погодитися хіба що з загальноприйнятою точкою зору: саме ім'я Купала слід, певно, виводити від поширеного серед слов'ян уявлення, що сонце в Іванів день “купається у воді” [10, с.300; 20, с.66]. На наш погляд, свято Купала могло мати іншу, більш стародавню назву – “Коломия”, котра нині збереглася в Україні хіба що у назвах урочища Коломийщина на Київщині (де, до речі, було виявлено трипільське поселення) [24, с.126] та міста на Івано-Франківщині; певно, колись у тих місцевостях практикувалися щорічні регіональні святкування повороту сонця на зиму. “Коломия” – це буквально позначення сонця-кола, що купається (“миється”) у воді, синонім до слова “Купала”. Дане припущення підтверджують, зокрема, поширені в Галичині співанки, відомі під загальною назвою “коломинок”. Точка зору про походження їх від назви міста Коломиї не витримує жодної критики. На думку Ю.В.Поповича, так називалися пісні, виконувані людьми, об'єднаними спільною працею, назва ж їх походить від стародавнього позначення колективної праці (пор. лат. collosco, серб. “глака”,

укр. “голока” тощо), в основі якого лежить “коло”-круг [26, с.247-248]. Ми ж припускаємо, що коломиїками в дохристиянську епоху називалися купальські обрядові пісні, головно присвячені темам кохання та родючості взагалі (пережитки їх – імовірно, сороміцькі коломийки), виконувані, до речі, під час обрядових хороводів навколо вогню чи купальського дерева або опудала.

Що стосується власне свята Купала, то, очевидно, в ньому варто розрізняти елементи кількох релігійних пластів, що нашаровувалися один на другий протягом тисячоліть. У найдавнішу епоху в цей день могло відзначатися свято померлих родичів-берегинь, уособленням яких вважалося обов'язкове деревце. Пізніше, в час формування монотеїстичного матріархального культу, акценти змістилися від берегинь-русалок до Богині-Матері – Марени, а в часи патріархату з'явився ще й Ярило-Купало. Цим, зокрема, можна пояснити наявність у різних регіонах то Купала (Івана), то Купайлиці чи Мари-Марени, а то й обох персонажів разом [16, с.460; 7, с.411-418; 33, с.76], а також прослідковану в деяких слов'янських народів головуючу роль дівчат у купальських обрядах (запалювали багаття, обходили поля із смолоскипами тощо) [28, с.317]. Хронологічно вказані нашарування прослідковуються, на наш погляд, за способами знищення дерева чи антропоморфних ляльок: у матріархальні часи померлих ховали в межах господи чи пускали на воду (ламання дерева й зберігання як оберегу чи потоплення його; потоплення опудала Мари), в патріархальний же період їх уже головним чином спалювали (спалення ляльки Купала).

Слід відзначити, що свято Купала наділене стійкою солярною семантикою. Можливо, корені її треба шукати ще в родовому ладі, коли предків пов'язували спочатку з родинним вогнищем, потім із вогнем узагалі й сонцем зокрема. Сліди сонячного культу проступають у звичаях запалення тертям “живого вогню” для багать, очищувального перескакування через вогонь, пускання з гір до води палаючих коліс і т.д. [34, с.418]. Одночасно сонце мислилося не власне божеством, а радше його вогняним уособленням. У цьому контексті вважаємо за потрібне навести цілком вірну, але незаслужено забуту точку зору на розглядуване свято Г.Кониського, висловлену в “Історії Русів”: “*Перед хрещенням же всі слов'яни визнавали єдиного Бога Вседержителя, вважали символом і житлом його сонце, а знаряддям гніву – його грим, або перун. Тому і вшановували сонце розпалюванням вогню як його образу, викидаючи туди початки від всього ростучого, а празник сей називаючи Купалою*” [2, с.39].

Дуже цінною для розуміння суті свята Купала є зафіксована в 1963 р. у Галичині купальська співанка-“коломийка” цілком дохристиянського характеру:

*“Гей, око Лада, Леле Ладове,
Гей, око Ладове, ніч пропадає,
Бо око Лада з води виходить,
Ладове свято нам приносить.
Гей, Ладо! А ти, Перуне,
Отче над Ладом, гей, Перуне,
Дай дочекати Ладе Купала.
Гей, Купала! А кум і кума -
У нашу хату. Гей, кум і кумо,
Солод ситити, медок хмелити.
Гей, кум і кумо, щоби і внукам
То пам'ятати, гей кум і кумо!”* [1, с.144].

Даний текст наочно доводить, що, по-перше, сонце мислилося нашими предками лише оком Лада (себто Всесвіту-бога), яке в час Купала – світового свята – виходить із води, по-друге, характеризує Перуна як божество всього суцього й, по-третє, свідчить, що Купала – не міфологічний персонаж, а лише назва свята, похідна від “купання” сонця. Стосовно ж загадкових “кума й куми”, то ми схильні вбачати в цьому образі дволикого ідола, ймовірно, ще архаїчних берегинь, котрому продовжували поклонятися на Купала й приносили жертву медом та ситою. Вочевидь, саме про нього згадував О.Кольберг, описуючи дволику кам'яну бабу з Галицького Покуття, в котрої селяни прохали погоди чи дощу й котру називали “куми” (пізня легенда вбачала в них кума й куму, що за перелюб закам'яніли) [33, с.69].

Про вшанування в час купальського свята єдиного язичницького бога світу свідчить також двовірна хорватська купальська пісня, зафіксована в кінці XVIII ст.:

*Lepi Ive terga roze
Tebi, Lado, sweti boze.
Lado! Shusaj nas, Lado!
Pewke, Lado, pewomo ti,
Sedca nase wkloniamo ti.
Lado! Shusaj nas, Lado!* [28, с.395].

З Перуном як уособленням громового вогню легко ототожнити також дохристиянське уособлення небесного вогню-сонця – Хорса (вони, до речі, згадуються поряд у літописах, а ще – у написі з Бушського святилища [26, с.439; 31, с.69-70; 19, с.128]). Цілком очевидно, що саме його в патріархальну епоху розуміли під лялькою-ідолом Купала-Ярила-Івана, котру нерідко спалювали на вогнищі, вважаючи дані дії актом освячення полум'я, через яке потім перескакували, очищуючись від усього злого. Про шанування в час купальських містерій Хорса-вогню (літописні варіан-

ти його імені: Хърсь, Хръсь, Хръсь, Хърось, Хорсь тощо [38, с.208]) може свідчити також ще одна давня назва свята Купала: в одному з “Прологів” сонячний поворот названо “кръсь”, “кръсинь” (“крес” – вогонь; споріднен. з інд. *haga, hagas* – “вогонь” [41, с.138]). Кресом Купала звать також у словенців та сербів. Очевидно, назва червня – “кресник” походить безпосередньо від свята сонцевороту, що припадає на той час [40, с.309; 6, с.84, 139].

Отже, під святом Купала можна вбачати складний конгломерат різночасових вірувань та ритуалів (шанування предків-берегинь – Богині-Матері – Бога Рода-Перуна-Хорса), наділених солярною семантикою. У передхристиянські часи воно вважалося одним із найважливіших річних свят, у ході яких шанувався єдиний бог усього суцього, наділений численними характеристичними епітетами, та здійснювалися різноманітні сакральні дії за участю волхвів-“вовкулаків” (недарма у Польщі в день літнього сонцестояння, як і зимою, проводилися “вовчі карнавали” [28, с.584]). Назва “Купала” позначає сонце, що з'являється в цей день з води, освячуючи її, вона могла замінитися й синонімічними назвами “Коломия”, “Крес”, “Собутки” і т.п.

1. Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / Упорядник М.Москаленко. – К.: Дніпро, 1988. – 296 с.
2. Історія Русів / Переклад І.Драча. – К.: Радянський письменник, 1991. – 320 с.
3. Универсаль гетмана Скоропадського о вечерницахъ, кулачныхъ бояхъ, сборищахъ подъ Ивана Купала и проч. 1719 года (Сообщилъ Ф.Николайчикъ) // Киевская старина. – 1884. – Т.XLV, июнь. – С.541-543.
4. Афанасьев А.Н. Живая вода и веще слово. – М.: Советская Россия, 1988. – 512 с.
5. Боровский Я.Е. Мифологический мир древних киевлян. – К.: Наукова думка, 1982. – 104 с.
6. Буслаев Ф. Исторические очерки русской народной словесности и искусства. – Т.1. Народная поэзия. – С-Пб.: Общественная польза, 1861. – 644 с.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу. – К.: Оберіг, 1993. – 592 с.
8. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11-ти т., 12-ти кн. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1991. – 650 с.
9. Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6-ти т., 9-ти кн. – Т.1. – К.: Либідь, 1993. – 392 с.
10. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / Відпов. редактор Ю.Г.Гошко. – К.: Наукова думка, 1987. – 472 с.
11. Іванникова Л. Місяць // Українські символи. – К.: Редакція часопису “Народознавство”, 1994. – С.105-109.
12. Іванникова Л. Символіка світотворення // Українські символи. – К.: Редакція часопису “Народознавство”, 1994. – С.31-41.
13. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: АТ “Обереги”, 1992. – 424 с.
14. Каминський В. Етнографічні матеріали, записанні в с. Будкахъ, Винницького уезда // Киевская старина. – 1903. – Т.XXXVI. – Сентябрь. – С.77-85.
15. Карамзин Н.М. История государства Российского в 12-ти томах. – Т.1. – М.: Наука, 1989. – 640 с.
16. Килимник С.І. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3-х кн., 6-и т. – Кн.2. – Т.3-4. – К.: АТ “Обереги”, 1994. – 528 с.

17. Лебедев А. О борьбе духовных властей въ бывшей епархіи бѣлгородской съ суевѣріями // Кіевская старина. – 1890. – Т. XXVI-II, январь. – С.1-21.
18. Л.К. Купальскіе обряды въ сквирскомъ уездѣ // Кіевская старина. – 1903. – Т.LXXXI, июнь. – С.163-169.
19. Лозко Г. Релігійна святково-обрядова культура давніх українців // Історія релігії в Україні: У 10-ти т. – Т.1. Дохристиянські вірування; Прийняття християнства. – К.: Український Центр духовної культури, 1996. – С.126-150.
20. Максимов С.В. Нечистая, неведомая и крестная сила. – М.: Книга, 1989. – 176 с.
21. Москаленко М. Фольклорний алфавіт давньоруського космосу // Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі. – К.: Дніпро, 1988. – С.5-46.
22. Музиченко Я. Вода // Українські символи. – К.: Редакція часопису "Народознавство", 1994. – С.50-58.
23. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу (Ескіз української міфології). – К.: АТ "Обереги", 1993. – 88 с.
24. Пастернак Я. Археологія України: Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. – Торонто, 1961. – 792 с.
25. П.Е. Запрещеніе купальских огней // Кіевская старина. – 1885. – Т.XIII, ноябрь. – С.556-558.
26. Поділля. Історико-етнографічне дослідження / Відпов. редактор А.П.Пономарьов. – К.: Видавництво НЦК "Доля", 1994. – 504 с.
27. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1988. – 784 с.
28. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М.: Наука, 1981. – 608 с.
29. Симчишин М. Тисяча років української культури. – К.: АТ "Друга рука", МП "Фенікс", 1993. – 550 с.
30. Соловьев С.М. История России с древнейших времён: В 15-ти книгах. – Кн.1. – Т.1-2. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1959. – 812 с.
31. Сумцов Н.Ф. Культурныя переживанія // Кіевская старина. – 1889. – Т.XXIV, январь. – С.64-89.
32. Сумцов Н.Ф. Культурныя переживанія // Кіевская старина. – 1889. – Т.XXVI, август. – С.402-427.
33. Сумцов Н.Ф. Культурныя переживанія // Кіевская старина. – 1890. – Т.XXX, июль. – С.59-87.
34. Тайлор Э.Б. Первобытная культура. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.
35. Танковъ А.А. Вечеръ въ день Ивана Купала // Кіевская старина. – 1897. – Т.LVII, июнь. – С.98-100.
36. Танковъ А.А. Идолъ Купалы въ г.Ахтыркѣ // Кіевская старина. – 1897. – Т.LVII, июнь. – С.100-102.
37. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. – М.: Политиздат, 1976. – 576 с.
38. Топоров В.Н. Боги // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах. – М.: Международные отношения, 1995. – Т.1. – С.204-215.
39. Шилов Ю.А. Пути ариев. – К.: Полиграфкнига, 1996. – 426 с.
40. Bruckner A. Mitologia slowianska i polska. – Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. – 384 s.
41. Gieysztor Aleksander. Mitologia Slowian. – Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1982. – 272 s. (Mitologia swiata).

An evolution pre-Christian believes of Slavic people is explored on the basis of becoming a rite of ancient Kupala's holidays. The author does an effort to clear up the sources and essence of celebration of European Ivan's Day on the basis of different type of hisnorica sources, and also points following by thesis about the onli Goddes of ancient Slavic religion, as with the change of world views of ancient population of Ukraine Kupalian ritual changed.

ЧИН СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Паралельно з розвитком соціуму України відбувається посилення впливу релігійних установ на різні складові громадського життя. Окрім збереження й піднесення рівня моралі та духовності, церква та її інституції, зокрема чернечі Чини, беруть участь у розвитку національної культури, благодійництві, опіці над потребуючими. Виходячи з цього, актуальним видається прослідкувати розвиток подібних напрямів праці Чину св. Василя Великого (далі – ЧСВВ) з метою узагальнення позитивного досвіду та його застосування на сучасному етапі.

Більшість праць з історії Української греко-католицької церкви оглядово висвітлюють дану проблему [14; 17; 19]. У роботах таких дослідників, як Я.Стоцький [26], М.Швед [31], П.Шкраб'юк [32] розкривається роль окремих чернечих осередків Галичини в справі розвитку різних сфер національного життя українського населення. Водночас ступінь розробки даної теми не є достатнім. Тому доцільною видається участь зацікавлених науковців у її дослідженні. Джерельною базою при написанні роботи слугували фонди Центрального державного історичного архіву у Львові (ЦДАУЛ). Метою статті є висвітлення участі ченців ЧСВВ у культурно-освітньому та господарському житті українського населення Східної Галичини у 80-х рр. ХІХ ст. – на початку ХХ ст. (до 1914 р.).

Кінець ХІХ ст. позначився намаганням греко-католицького духовенства, й василіян у тому числі, віднайти свою нішу й способи впливу на суспільство в умовах розвитку світської інтелігенції; зростанні її впливу на події суспільного характеру. Доктрина, яка толерувалася керівництвом Чину наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., передбачала підтримку Габсбургів; несприйняття москвофільства та засудження польської політики в Галичині разом із процесами латинізації в церковному житті при беззастережній відданості засадам католицизму загалом. У справах національного розвитку василіяни прагнули до піднесення свідомості українського населення через застосування законних методів [11, с.325]. Слід відзначити, що в даній царині чи не найяскравіше прослідковувалася їхня конфронтація з діячами польських духовних та суспільно-політичних сил.

Працю представників світського духовенства, спрямовану на поширення культури та освіти, піднесення моралі, подолання алкоголізму, зміцнення господарського та фінансового життя українців у Галичині, дослідники характеризують як подвижницьку й надзвичайно важливу.

Водночас, захоплення проблемами суспільного життя зумовило поступовий відхід на задній план духовних складових діяльності церкви. Безпосередніми наслідками даного процесу були поступове перетворення церкви в “інструмент світського руху” та значний занепад релігійної свідомості серед населення [25, с.25; 28, с.28]. Особливо гостро дані процеси почали відчуватися на зламі ХІХ та ХХ ст.

Василіяни, констатуючи подібну ситуацію, намагалися витворити власний, виражений підхід її трактування. Вважаючи, що “наші святиї мають багато праці іншої по читальнях, по касах, по склепах громадських, по вічах” і не заперечуючи важливості й потрібності даної діяльності, ченці ЧСВВ закликали перш за все до духовного відродження [15, с.67]. Така концепція розвитку підтримувалася з боку вищої церковної ієрархії. Особливо яскраво це проявилось в діяльності митрополита Андрея Шептицького [28, с.25; 29, с.83; 27, с.110].

Оновлений в ході Добромильської реформи василіянський Чин виступив одним із найбільш активних втілювачів у житті ідеї духовного відродження українців. На відміну від “просвітителів” – представників соціалістичної та радикальної доктрини, які часто обстоювали атеїстичні погляди, ченці відносили себе, а також духовних і світських осіб, близьких по духу, до категорії тих, що “навіть не називають себе просвітителями, а кажуть, що оден просвітитель то Христос” [23, с.139-140]. Свідченням дієвості позиції є розгорнута василіянами місія, реколекційна, освітньо-виховна праця.

Водночас представники Чину не цурались впливати на інші царини громадського життя Галичини. Передумови до участі ченців у господарському житті можна знайти в тексті нормативних документів ЧСВВ. Пункти №111 та №112 “Витягу з уставів...” визначають бездіяльність “вельми згубною” для василіян. Тому їх закликали до постійного практикування певних добрих справ, зокрема ручних робіт. У даному питанні передбачався індивідуальний підхід до визначення виду діяльності. Серед переліку занять виокремлювалося малювання, різьбярство, садово-городні роботи, бджільництво тощо. Ченці не мали права займатися медичною практикою. Представники Чину зобов’язувалися до харитативної діяльності. У правилах вказувалося на необхідність приймати убогих і подорожніх та допомагати їм у міру власних можливостей [7, с.40, 41, 38].

Здебільшого виконання вищезгаданих приписів стосувалося внутрішнього життя монастирів. Проте наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. василіяни часто прилучалися до налагодження господарсько-економічного життя українських громад у Галичині. Подібна практика підтримувалась єпископатом Греко-католицької церкви. Пункт №8 6-го розділу постанов

Дрогобицький І.І. Чин св. Василя Великого у суспільному житті українців Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).

Собору у Львові (1891 р.) закликає єпископів сприяти впровадженню в життя принципів взаємокооперації; створенню на базі окремих парохій товариств “рукодільників і хліборобів” [30, с.84-85].

Василіяни не залишалися осторонь таких рекомендацій. В їхньому періодичному виданні – “Місіонарі” зустрічаються приклади бачення представниками Чину рівня й складових громадського життя українців. До його невід’ємних атрибутів належали крамниця (склеп), читальня, школа [22, с.19]. Виявом активності у даній сфері може слугувати діяльність о.Йосафата Мальчинського. Перебуваючи в Крехові у 1892–1893 рр., він виступив ініціатором створення читальні “Просвіти”. В 1898 р. у цьому ж населеному пункті о. Мальчинський Євген розпочав організовувати громадський склад для потреб місцевих жителів. На жаль, про завершення роботи даних немає, бо 30 вересня 1898 р. його перевели до осередку в Дрогобичі. На початку ХХ ст. в акціях, метою яких було домогтися збільшення оплати для сільських працівників, брав участь один із найвідоміших проповідників Чину – о. Сотер Ортинський [4, арк.128, 129; 13, с.679]. З 1893 р. розпочав свою священничу діяльність о. Кирило Симків. Спершу він працював на базі монастиря в Жовкві. У передмістях – Волі Висоцькій та Опліській завдяки його старанням було засновано читальні “Просвіти”. Свою культурно-освітню діяльність о. Кирило згодом продовжував в Улашківцях, Михайлівці, Дрогобичі [2, арк.54].

Траплялися випадки, коли заклади культурно-освітнього характеру зводились селянами під впливом місійних наук на місцях корчм. Факт співпраці в питанні такого характеру зафіксовано у договорі між керівництвом осередку “Просвіти” та ігуменом монастиря ЧСВВ у Михайлівці. Василіяни віддавали для організації читальні одне з власних приміщень. Видатки на його утримання й податкові платежі здійснювалися осередком “Просвіти”. За ігуменом зберігалось право контролю над способом використання приміщення. Крім цього, ті з василіян, які записалися до осередку, мали право участі у різноманітних його заходах [22, с.19; 6, арк.10].

Представники Чину, як бачимо, активно співпрацювали з культурницькими організаціями у краї, дбаючи про національно-культурне та економічне відродження. Вістря цієї діяльності зосереджувалося на українцях, які мешкали в сільській місцевості. Тому, на думку дослідників, саме селяни найшвидше оцінили позитиви громадського служіння василіян як у ході місій, так і при монастирських центрах. Активними учасниками культурно-освітнього та економічного відродження українського населення Жовківщини виступали о. Несгор Веселий, о. Марко Галушинський, о.Аристарх Крижанівський, о. Єронім Малицький, о. Кирило Симків, о. Яким Фецак [10, с.77; 1, арк.19].

Громадська складова була притаманна діяльності тих василіян, які займали провідні посади в церковній ієрархії. У пастирському листі з нагоди рукоположення на єпископа станіславського Андрей Шептицький акцентував на намаганні зі свого боку подолати “ті невідрадні обставини в вашім теперішнім житті котрі загрожують дочасному вашому щастю, вашому здоровю, добробитові, просвіті і нашим спільним, народним інтересам” [8, с.311]. Складові, спрямовані на поліпшення культурно-освітнього та економічного життя українського населення, прослідковувалися в діяльності єпископа Йосафата Коциловського, який після завершення богословських студій вступив до ЧСВВ, а у 1916 р. був висвячений на єпископа перемишльського [12, с.1153].

Із збільшенням фактів участі ченців у заходах суспільно-політичного, культурно-освітнього та економічного характеру робилися спроби їхнього обліку. Звернення з проханням надсилати інформацію про проходження місій, реколекцій, свят тощо друкувалися на сторінках “Місіонаря” [24, с.28].

Громадська активність ченців регламентувалася з боку керівництва Чину. Свідченням цьому може слугувати лист протоігумена Платоніда Філяса від 21 лютого 1908 р. із рекомендаціями щодо участі в різноманітних суспільно-політичних акціях. У питаннях, пов’язаних із задіяністю василіян у “читальнях ... на зборах чи вічах, які в парохіях наших мали б місце”, наголошувалося на необхідності дозволу настоятеля. У ході політичних акцій заборонялося виконувати обов’язки головуєчого. Представники Чину не могли “обов’язку виборців в посередних виборах ... на себе приймати”. Тільки з дозволу протоігумена й у випадку нагальної потреби їм дозволялося “брати уділ в зборах, вічах і зїздах по чужих місцевостях”. Назагал при витворенні політичних поглядів рекомендувалося виходити з правила поваги, толерування та любові до ближнього [3, арк. 10 зв.].

Окремі пункти листа стосувалися культурно-освітньої та економічної праці василіян. Протоігумен давав дозвіл на участь священників Чину в “русі просвітнім, економічним а навіть деколи політичним”. Водночас ним визначалися й певні застереження. Вказувалося, що передумовою до задіяності у відповідних сферах є дозвіл і благословення з боку настоятеля. Ігуменам рекомендувалося призначати до такого роду праці тих осіб, які “не лиш суть підготовані умово, але і монашою чеснотою і повагою” підтверджують сподівання на успішне виконання доручень. Без цих характеристик заборонялося брати участь у громадському житті не тільки звичайним ченцям, але й настоятелям монастирів [3, арк. 10 зв.].

Василіяни послідовно дотримувалися принципів домінування духовно-релігійного над політичним у суспільному житті краю. Характеризуючи

політичну діяльність, представники Чину на сторінках “Місіонаря” акцентували на “грішності” її природи. Це аргументувалося тим, що політика ніколи “не йде за заповідями Божими, ні заповідями церковними, а лиш одну знає заповідь: земске і тілесне самолюбство і гордість житейська” [21, с.167; 16, с.173]. Подібні твердження все ж не були покликані завуальовувати аполітичність василіян. Характерним для них було неухильне обстоювання національних інтересів українського народу. При цьому різко засуджувалися пропольська та москвофільська орієнтації. Виявляючи вірність католицизму та династії Габсбургів, представники Чину, в умовах ситуації, яка склалася під час виборів до парламенту Австро-Угорської імперії в 1911 р., зазначали, що “кождий, що не є хрунем і зрадником свого народу, голосує на свого народного кандидата, а не за того, котрий є ворогом его народу”. Саме в часі проведення цієї виборчої кампанії керівні польські політичні кола, маючи на меті розколоти український рух, виступили з допомогою москвофільським діячам. Це викликало заяви з боку представників ЧСВВ на кшталт того, що “тверді русини” (москвофіли) “ідуть враз з поляками проти свого народу...”. Подібно василіяни трактували бачення москвофілами розвитку релігійного життя українців Галичини. Слід зазначити, що ці висновки не були суб’єктивними [16, с.161, 174].

Характерним для національного світобачення в середовищі василіян було твердження про окремішність українців. У пресовому виданні ЧСВВ зазначалося: “... як не хочемо бути поляками, не хочем бути і москалями. Як тоті, що хотять з нас поробити поляків, то вороги наші, так само не приятелі, а вороги пишуть такі книжки, що хотять перекабалити нас на москалів...”. Така позиція ченців підтримувалася з боку вищої ієрархії. Проти ополячення й латинізації греко-католицького населення, а також проти поширення москвофільських ідей виступав, наприклад, митрополит Сильвестр Сембратович (1882–1898 рр.) [20, обкл; 13, с.523]. Тверезий національний підхід визнавався за ЧСВВ з боку ідейних противників. Іван Франко наголошував на тому факті, що “щирий католицизм” не став приводом для втрати представниками Чину “почуття своєї національності”. Протоігумена Ордену – Платоніда Філяса та о. Сотера Ортинського він характеризував “завзятими народовцями” [18, с.421].

Характерним для василіян у питаннях національного спрямування було розуміння соборності української нації. У періодиці ними наголошувалося на єдиному корінні галичан і “русинів-українців” із-за Збруча. Водночас, гостро критикуючи зазіхання представників польської чи єврейської національності на політичні, релігійні та економічні права українського населення, василіяни не розпалювали почуття національної ворожнечі. Одним з прикладів такої позиції може стати факт охрещення 20

серпня 1900 р. єврея Йосифа Парилле з Мікулинець у львівському монастирі ЧСВВ [9, с.128; 5, арк.62 зв., 63].

Таким чином, акцентуючи на першочерговому значенні духовного розвитку, представники ЧСВВ наприкінці XIX – на початку XX ст. не усувались від впливу на інші складові національного відродження українців Галичини. Свідченням цьому є їхня участь у різноманітних акціях суспільно-політичного, культурно-освітнього та економічного характеру. В основі соціально спрямованої активності василіян було усвідомлення необхідності відстоювання національних прав та інтересів, піднесення рівня освіченості населення, розвитку інфраструктури господарського життя. При цьому не заперечувалася взаємовигідна співпраця з представниками інших національностей. Формування доктринальних передумов праці громадського характеру, роль окремих постатей ЧСВВ у розгортанні її напрямів, вплив ідей, витворених василіянами, на суспільну позицію Греко-католицької Церкви у тодішній період, співпраця ченців із представниками світської інтелігенції та організаціями в досягненні подібних завдань – ці аспекти теми потребують належного подальшого висвітлення у науковій літературі з історії церкви.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.364, оп.1, спр.22.
2. Там само, ф.364, оп.1, спр.83.
3. Там само, ф.408, оп.1, спр.203.
4. Там само, ф.684, оп.1, спр.1845.
5. Там само, ф.684, оп.1, спр.2195.
6. Там само, ф.684, оп.1, спр.2621.
7. Витяг з уставів Руського Згромадження Чина св. Василя В. Зреформованого по мысли о. П. Льва XIII. – Жовква: Печатня ОО. Василян, 1900. – 42 с.
8. Децо про пастирський листь // Місіонар. – 1899. – Ч.20. – С.309-312.
9. Із світа і Церкви // Місіонар. – 1904. – Ч.5. – С.128.
10. Каровець М. Велика реформа Чина св. Василя В. 1882 року. В 4 ч. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1933. – Ч.2. – 204 с.
11. Каровець М., о., ЧСВВ. Велика реформа Чина св. Василя В. 1882 р. В 4 ч. – Львів: Видавництво ЧСВВ, 1938. – Ч.4. – 499 с.
12. Коциловський Йосафат, Йосип (1876–1947) // Енциклопедія українознавства: Словникова частина: В 12-ти т. / За ред. В.Кубійовича. – Paris – N-Y.: НТШ, Молоде життя, 1959. – Т.3. – С.1153.
13. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви. – Філадельфія: Накладом союзу українців-католиків "Провидіння", 1954. – 723 с.
14. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква: Історичний нарис. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 164 с.
15. Місіонар. – 1911. – Ч.3. – С.65-68.
16. Місіонар. – 1914. – Ч.6. – С.161-176.
17. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – Івано-Франківськ: Видавництво Івано-Франківського Теолого-катехитичного духовного інституту, 1999. – 526 с.
18. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зібрання творів: В 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. Літературно-критичні праці (1890–1910). – С.194-470.

19. Начерк історії Унії рускои Церкви зь Римомь. – Львов: Накладомь Комитету ювілейного, 1896. – 155 с.
20. Розмовний листок // Місіонар. – 1905. – Л.9. – обкл.
21. Скрутець Й., о., ЧСВВ. Доктор І. Франко і Василяни // Записки ЧСВВ. – Жовква: Видавництво Чина св. Василя В. – 1926. – Т.2. – Вип.1-2. – С.167-172.
22. Слідна поправа // Місіонар. – 1907. – Л.1. – С.18-19.
23. Сльпи и просвѣтитель // Місіонар. – 1900. – Л.9-10. – С.138-140.
24. Статистичні відомості // Місіонар. – 1902. – Л.2. – С.28.
25. Стоколос Н.Г. Трансформація греко-католицизму в Австро-Угорській імперії // Людина і світ. – 2002. – №4. – С.21-29.
26. Стоцький Я. Монастир Отців Василян Чесного Хреста Господнього в Бучачі (1712–1996 рр.). – Львів: Місіонер, 1997. – 151 с.
27. Торжецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // Ковчег: Збірник статей з церковної історії / За ред. Я.Грицака, Б.Гудзяка та ін. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І.Франка, Інститут історії церкви, 1993. – Число 1. – С.101-112.
28. Турій О. Греко-католицька Церква та українська національна ідентичність у Галичині // Людина і світ. – 2001. – №10. – С.21-26.
29. Химка Іван-Павло. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині (1772–1918) // Ковчег: Збірник статей з церковної історії / За ред. Я.Грицака, Б.Гудзяка та ін. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І.Франка, Інститут історії церкви, 1993. – Число 1. – С.67-99.
30. Чинности и рьшеня руского провинціального Собора въ Галичинѣ отбувшого ся во Львовѣ въ роць 1891. – Львовъ: Изъ типографіи Ставропігійского Института, 1896. – 272 с.
31. Швед М. Спаський та Лаврівський монастирі – осередок духовності і культури в Галичині. – Львів: Місіонер, 2000. – 115 с.
32. Шкраб'юк П. Крехів: Дороги земні і небесні. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Видавництво Отців Василян "Місіонер", 2002. – 413 с.

At the center of this article is the activity of the monk's from the Order st. Basil Magnum (OSBM) at the spheres of culture, economics and politics. The members of OSBM attached great importance to the development of spiritual life of the masses at that period. They participated in other directions of the social work. Basilians strived for reinforcement positions of Ukrainians in the resisting wish Polish politics. The author laes stress on the importance of their activity for the national revival of Ukrainian people at South Galicia.

І.Ф. Гурак

ВИНИКНЕННЯ ПЕРШИХ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТСЬКИХ ТОВАРИСТВ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (1870–1871 рр.)

Однією з провідних верств українського галицького суспільства в другій половині XIX ст. було студентство. Ця група, починаючи від часу конституційних реформ, які мали місце в Австрійській імперії, розгорнула досить активну та різнопланову діяльність. Так, зокрема, представники української студентської молоді першими виступили проти зростаючого в

Східній Галичині впливу русофілів, а також у складі громади “Молода Русь”, фактично репрезентували на початку 60-х рр. народовський напрям. Важливу роль також відіграло студентство в процесі заснування товариства “Просвіта” й інших суспільно значущих заходах. У ході цієї діяльності зростає національна свідомість українського студентства, а з часом і його чисельність та організованість. З’явилися необхідні передумови для створення власного, виключно студентського товариства. Правда, в ході підготовки до утворення такої організації в студентському середовищі відбувся розкол, який призвів до утворення одразу двох українських студентських товариств: “Академічного кружка” та “Дружнього лихваря”. Події, які супроводжували цей процес, були надзвичайно цікавими й до того ж мали далекосяжні наслідки. Річ у тому, що ці дві організації відіграли досить важливу роль у житті Галичини, оскільки їх членами, у свій час, була значна кількість відомих галицьких діячів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Вони стали центрами, в яких формувалися світогляди українських політиків, культурно-освітніх та громадських діячів.

Єдиною серйозною працею про українське студентство Східної Галичини у другій половині ХІХ ст., на даний час, є монографія Р.Т.Ковалюка *Український студентський рух на західних землях. ХІХ–ХХ ст.* Автор, у певній мірі, зачепив досліджувану проблему, хоч досить значні хронологічні рамки не дозволили йому охопити всі аспекти достатньо глибоко та всебічно [31, с.43–45]. Можна згадати також працю І.Андрухівця *“Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр. (Короткий історичний нарис)”*. У ній також йде мова про заснування перших українських товариств Східної Галичини, проте відомості подані ще більш загальноно ніж у попередній праці [28, с.37].

У цій статті ми поставили перед собою такі завдання: окреслити чинники, які призвели до появи на початку 70-х рр. у Східній Галичині українських студентських товариств; розглянути причини, що не дозволили створити єдину організацію; проаналізувати перебіг процесу формування цих товариств; висвітлити початки їхньої діяльності.

Ідея створення української студентської організації, яка знайшла підтримку серед української молоді, у 1870 р. була далеко не нова. Ще на межі 1861–1862 рр. студенти Львівського університету В.Бучацький, Р.Ямінський, В.Шашкевич, Ф.Заревич, слухач технічної академії В.Качала та інші організували гурток [5, арк. 7], який в історичній науці утвердився під назвою “безстатутне товариство “Січ” [31, с.36; 30, с.178; 33, с.2845]. Члени цієї групи, як видно з нечисленних джерел, зводили діяльність до демонстрації своєї національної приналежності. З цією метою вони ходили одягнені в український національний одяг та, де тільки було можливо,

співали українські пісні й танцювали українські танці [5, арк.6]. Якоїсь ширшої діяльності, принаймні, під егідою “Січі”, не проводилося. Тож не дивно, що вже в 1863 р. ця організація розпалася [5, арк.7]. Зовсім іншою ситуація була на початку 70-х рр. Річ у тому, що під кінець 60-х рр. з’явився ряд чинників, які підштовхнули українське студентство до творення власного, до того ж легального, товариства. Перш за все – це прийняття 15 листопада 1867 р. закону про товариства [3, арк.8], який дозволяв законну діяльність студентських організацій. Крім того, наочним прикладом були українські студенти Віденського університету, які ще 13 березня 1868 р. заснували товариство “Січ” [32, с.5]. Ну і, звичайно, давалася в знаки необхідність власної організації у стінах Львівського університету, де на той час уже діяло два польські товариства “Bratnia pomoc” та “Czytelnia akademicka” [32, с.5].

Першим реальним кроком на цьому шляху стало звернення у червні 1870 р. слухача правничого відділу К.Подляшецького зі сторінок часопису “Слово” до українських студентів [16, с.4]. У статті автор висунув пропозицію зібратися 4 жовтня для організації студентського товариства, яке мало б займатися виданням повістей і романів. Ще одне подібне звернення опублікував Подляшецький перед початком навчального року у вересні [15, с.4]. Як наслідок, 4 жовтня у стінах університету відбулися збори, на яких обговорювалася ця ідея. Правда, в процесі обговорення виявилось, що з виступаючих (Стебельський, Барвінський, Павликовський, Добрянський, Венцковський) тільки останній підтримав ідею Подляшецького стосовно напрямку товариства. Всі ж інші виступили за пропозицію, висловлену Павликовським, щоб створити “Читальню руських академіків”. Відбулося голосування й оскільки 20 із 40 присутніх студентів підтримали думку Павликовського, саме вона була прийнята за основу [16, с.4].

Варто зауважити, що вже в ході перших зборів з’ясувалося, що серед присутніх є прихильники як русофільської, так і народовської партій [17, с.4]. Це створювало певну загрозу і ставило під сумнів можливість утворення єдиного товариства. Щоб дана загроза не стала реальністю, представники народовського напрямку, які кількісно в декілька разів переважали своїх опонентів, пішли на значні поступки: керівником відділу та головою товариства, при їх підтримці, було обрано прихильника русофілів, студента правничого відділу О.Авдиківського, а назва товариства “Академічна бесіда” мала писатися етимологічним правописом. Проте в ході обговорення статуту розгорілися суперечки навколо 25 параграфа, в якому мова йшла про народний характер товариства. Більшість наполягала на формулюванні, що виділ товариства має відстоювати “малоруський” характер

“Академічної бесіди”. Щоб не допустити до прийняття такого положення, О.Авдиківський 25 жовтня розпустив засідання, а на наступному – 1 листопада відмовився поставити даний пункт на голосування і з 13 своїми однодумцями покинув збори. Це переповнило чашу терпіння 70 студентів, які залишилися, й вони вибрали нового голову [26, с.54]. На наступних зборах 7 листопада цей голова – В.Навроцький [10, с.84], поставив 25 параграф на голосування й він був прийнятий. Не бажаючи змиритися зі своєю поразкою, 16 противників цього пункту знову залишили засідання, цього разу вже остаточно [7, с.66].

На нашу думку, розкол, який мав місце серед студентів, був неминучий. З одного боку, українське студентство, у своїй більшості, знаходилося на народовських позиціях і не хотіло цілком зрадити свої ідеали заради невеликої групи прихильників єднання з Росією. З іншого боку, останні багато чим завдячували своїм опікунам та наставникам і, пішовши за більшістю, вони ризикували втратити фінансову підтримку з боку прорусофільських закладів. Нагадаємо, що саме в руках старорусинів у 60-70-ті рр. ХІХ ст. знаходилася більшість провідних українських установ Східної Галичини, саме їм належала більшість чиновницьких посад, які мали українці, й саме під їх впливом знаходилася значна кількість духовенства, особливо вищого [29, с.75]. Поряд із тим не варто відкидати й ідейний бік. Певний відсоток студентів-русофілів, очевидно, з ідейних міркувань не міг об'єднатися з народовцями, принаймні на основі такого статуту, який був прийнятий більшістю для “Академічної бесіди”. Адже старші русофіли, які ще в 60-ті рр. зазначали в “Слові”: “Вся надія Русі нашої ґрунтується на вихованні молоді нашої...”, вели в цьому напрямку досить продуману та активну діяльність. Не могли пройти безслідно агітація в “Слові”, “Галичанині”; проживання в кімнатах Народного дому [13, с.4]; стипендії, які надавали Ставропігійський інститут та Народний дім [14, с.4].

Отож, як бачимо, була досить значна кількість чинників, які робили неможливим існування єдиного товариства для всіх українських студентів.

Після розколу 13 із 16 студентів, які 7 листопада залишили засідання “Академічної бесіди”, вирішили заснувати своє окреме товариство під назвою “Академічний кружок” і вже 22 листопада подали до намісництва для затвердження проект статуту [17, с.4].

Що стосується членів “Академічної бесіди”, то вони після розриву активізувалися. Зразу ж після останнього спільного засідання подали до намісництва проект статуту, а протягом тижня домовилися з директором українського театру О.Бачинським про оренду сцени для виступу. Також у той час вони обговорили з керівництвом Народного дому справу про безкоштовне надання товариству двох кімнат. Студентам було обіцяно,

Гурак І.Ф. Виникнення перших українських студентських товариств у Східній Галичині (1870–1871 рр.).

що вони зможуть їх зайняти, як тільки буде затверджено статут “Академічної бесіди” [7, с.66].

Українська громадськість радо вітала ініціативу студентів до створення власного товариства й підтримувала їх як морально, так і матеріально. Зокрема, коли члени “Академічної бесіди” 28 листопада організували вечірку, сюди масово зійшлися найрізноманітніші прошарки української інтелігенції. Внаслідок цього, дохід із заходу сягнув більше 110 злр. Цікаво, що найбільші пожертвування надійшли від митрополита Йосифа та відомого своєю прихильністю до народовської молоді віце-маршалка галицького сейму Ю.Лаврівського. А директор театру О.Бачинський навіть узяв участь у студентському виступі [10, с.84].

Поряд із тим члени “Академічної бесіди” все ще не залишали надій об'єднати в одне товариство всіх українських студентів. З цією метою вони створили спеціальну комісію, яка займалася переговорами з організаторами “Академічного кружка”. На жаль, ця ініціатива не дала позитивних результатів. Сторони не змогли порозумітися. Більше того, русофіли зі сторінок часопису “Слово” розпочали кампанію проти “Академічної бесіди”.

За таких умов група студентів із 8 осіб (П.Ленінський, В.Гузар, К.Поддяшецький, М.Мальчевський, Д.Савчак, О.Мійський, Ю.Сельський, Р.Стебельський) вирішили заснувати ще одну студентську організацію під назвою “Дружній лихвар” [6, с.2]. Правда, з тією різницею, що метою товариства мало бути, виключно, надання матеріальної допомоги членам товариства* [1, арк.1]. Крім того, дана організація не повинна була сприяти розколу українського студентства, а скоріше навпаки вести до консолідації. Організатори закликали до участі в товаристві “всіх академіків-русинів без різниці політичних переконань” [6, с.3]. Поряд із тим “Дружній лихвар” не міг бути конкурентом двом іншим товариствам, оскільки його діяльність розгорталася у цілком іншій площині. До того ж передбачалося, що будь-який український студент міг одночасно бути членом “Дружнього лихваря” й “Академічної бесіди” або “Дружнього лихваря” та “Академічного кружка” [5, арк.14].

У той час обставини починають складатися не надто сприятливо для “Академічної бесіди”. Зокрема, в намісництві їм двічі відмовили у затвердженні статуту [11, с.188], Народний дім змінив своє рішення і в лютому 1871 р. віддав підготовлені для “Академічної бесіди” кімнати у користування “Академічному кружкові” [4, арк.134]. Ці факти, а також

* Ще під час обговорення статуту “Академічної бесіди” П.Ленінський пропонував додати до цілей товариства надання матеріальної допомоги, але тоді це внесення не було прийнято.

те, що “Академічна бесіда” не змогла об’єднати навколо себе все українське студентство, що було чи не основним її завданням, призвели до того, що в березні 1871 р. загальні збори студентів, вписаних до “Академічної бесіди”, прийняли рішення про розпуск товариства [11, с.188]. Таким чином, “Академічна бесіда” перестала існувати, так фактично й не ставши повноправним товариством.

По-іншому склалися справи у “Дружнього лихваря” та “Академічного кружка”. Останнє товариство, зокрема після затвердження 24 грудня 1870 р. статуту, репрезентувало себе на балі, який був організований його членами 14 січня 1871 р. Правда, цей захід виявився не зовсім вдалим, хоч “Слово” й зазначало, що було багато гостей [12, ч.5], у кінці з’ясувалося, що бал не тільки не дав прибутку, але ще й залишив дефіцит у 50 злр. [8, с.251]. Такі обставини підштовхнули членів “Академічного кружка” звернутися за допомогою до установ, які знаходилися під впливом русофілів. І така допомога була надана. “Рада руська” зібрала для “Академічного кружка” 128 злр., Ставропігійський інститут виділив на газети та меблі для кімнат товариства 100 злр. і, як уже згадувалося, Народний дім надав “Академічному кружкові” безкоштовно в користування кімнати в своєму будинку [8, с.251]. Крім того, на адресу товариства почала надходити допомога від приватних осіб [22, с.4; 23, с.4], у тому числі й із-за кордону [19, с.4], а також книги для його бібліотеки [23, с.4]. Закономірним наслідком усіх цих подій стали перші офіційні загальні збори “Академічного кружка” 1 березня 1871 р. та вибори виділу товариства [27, с.3]. Цією подією завершився процес організаційного становлення товариства.

Першим головою “Академічного кружка” було обрано О.Авдиковського, до виділу ввійшли: К.Павликовський, Ю.Добрянський, Р.Стебельський, Д.Венцковський, В.Заславський та інші. Як не парадоксально, але однією з перших справ цього виділу, голова якого очолив вихід студентів з “Академічної бесіди”, стало звернення до “Дружнього лихваря” з пропозицією про об’єднання [8, с.251]. Виділ “Академічного кружка” закликав “Дружній лихвар” приєднатися до їхньої організації, що мала ширший статут, і створити таким чином для всіх українських студентів єдине “русское” товариство [9, с.1]. Вагомим фактором для об’єднання була каса “Дружнього лихваря” [24, с.353]. Зрозуміло, що “Дружній лихвар” не міг піти на такий союз, оскільки він прагнув стати товариством усієї української молоді, а за умови об’єднання поза межами товариства залишилися б студенти-народовці, які становили більшість серед українських слухачів Львівського університету.

Невдоволення негативною відповіддю, частина “кружківців” вислала до редакції “Слова” протест, у котрому написала, що “Дружній лихвар” узагалі не є студентським товариством. Зміст цього протесту був настільки

абсурдний, що редакція, прихильність якої до “Академічного кружка” була безсумнівна, відмовилася його надрукувати. Щоправда, член редакції Площанський, натомість, написав статтю, в якій звинувачував організаторів “Дружнього лихваря” в тому, що вони обдурили редакцію “Слова”, коли просили надрукувати свій статут, представивши його за філію “Академічного кружка”. Крім того, в статті вказувалося, що “Дружній лихвар” створений на кошти поляків [25, с.357]. Останнє звинувачення, яке, як і перше, не мало ніякого реального підґрунтя, могло принести багато шкоди “Дружньому лихвареві”. Однак його спроби опублікувати в “Слові” спростування через супротив редакції не мали успіху. У подальшому редакція “Слова” не розміщувала на своїх сторінках матеріали, надіслані від “Дружнього лихваря”. Тому останній інформацію про свою діяльність оприлюднював виключно в часописі “Основа” [6, с.3, 4]. Це, в значній мірі, скорочувало кількість осіб, які були обізнані з його справами не через призму русофільської інтерпретації.

Ще одним кроком, із допомогою якого керівництво “Академічного кружка” намагалося, якщо не знищити, то принаймні завдати відчутної шкоди “Дружньому лихвареві”, була зміна статуту. Зокрема, 2 травня 1871 р. [20, с.4] виділ “Академічного кружка” скликав надзвичайні загальні збори [32, с.8] з метою розширення напрямків діяльності товариства. До цілей “Академічного кружка” було додано надання матеріальної допомоги [20, с.4]. Цим самим повністю дублювалася діяльність “Дружнього лихваря”. Останнім заходом, який провів “Академічний кружок” перед канікулами, стало святкування пам’яті слов’янських просвітителів Кирила й Мефодія [21, с.4].

Що стосується “Дружнього лихваря”, то він хоч і дещо пізніше від “Академічного кружка”, проте також розгорнув активну діяльність. До речі, в нього, як і в “Академічної бесіди”, спочатку були проблеми з намісництвом. Зокрема, в лютому 1871 р. “Дружньому лихвареві” було відмовлено у затвердженні статуту. Причиною відмови називалася невідповідність деяких його пунктів положенням закону про товариства від 15 листопада 1867 р. [3, арк.8]. Тільки після внесення коректив статут було затверджено. Сталося це 30 березня 1871 р., про що свідчать як матеріали тогочасної преси [12, с.232], так і документація “Дружнього лихваря” [2, арк.1; 1, арк.1]. Правда, надійшов він на адресу організаторів тільки 25 квітня [32, с.8; 31, с.44]. Дещо раніше – 21 квітня відбулися засідання так званого “провізоричного” виділу*, а 25 травня – перші офіційні загальні збори товариства [5, арк.14].

* Тобто такого, який був вибраний ще до офіційних загальних зборів.

Цього ж дня відбулися вибори виділу товариства. До нього, в основному, ввійшли організатори “Дружнього лихваря”. Так, зокрема, головою було обрано О.Мійського, заступником – В.Гузара, секретарем – К.Подляшецького [5, арк.15].

На перших порах керівництво товариства зосередило свою увагу на збільшенні кількості членів товариства та зростанні фондів [6, с.4]. З цією метою виділ розсилав по всій Галичині листи, в яких запрошував бажаючих до вступу в “Дружній лихвар”, а також роздавав своїм членам, які відправлялися в села, “вписові листи” [32, с.9]. Таким чином, кожен студент міг стати членом “Дружнього лихваря”, навіть не приїжджаючи до Львова. Крім того, при підтримці галицького митрополита товариство намаглося налагодити співпрацю з духовенством [32, с.9].

Після таких кроків результати не примусили себе довго чекати. Навіть не зважаючи на агітацію русофілів, спрямовану проти “Дружнього лихваря”, шляхетна мета товариства, аполітичний характер зробили його досить популярним у Галичині. Свідченням цього була матеріальна допомога, яка почала надходити на адресу товариства ще до його остаточного організаційного оформлення. Особливо вагомим кроком у цьому напрямку стало рішення, прийняте організаторами “Академічної бесіди” на останніх зборах у березні 1871 р. [11, с.188]. Тут, зокрема, було вирішено фонд “Академічної бесіди” в розмірі 110 злр. передати “Дружньому лихвареві” [5, арк.15]. Дещо пізніше на цілі товариства значні суми пожертвували Ю.Лаврівський, З.Тишкевич, митрополит Йосиф [6, с.7]. Останній навіть дав згоду стати опікуном “Дружнього лихваря” [1, арк.2], а також дозволив студентам-богословам записуватися у його члени [32, с.9]. Ще одним підтвердженням популярності “Дружнього лихваря” було швидке зростання кількості членів товариства. Так, уже 15 липня 1871 р. у ньому налічувалося понад 90 осіб, серед яких 6 студентів із Кракова. Більше того, біля 25 членів “Дружнього лихваря” були одночасно членами “Академічного кружка”, що зайвий раз підтверджувало прагнення виділу товариства об’єднати все українське студентство Галичини, не зважаючи на політичні уподобання та правописні розбіжності.

Маючи такий потенціал та підтримку, “Дружній лихвар” активно взявся за реалізацію визначених статуту цілей. Менше як за півроку, тобто до кінця жовтня 1871 р., товариством було надано біля 40 позик, деяким потребуючим студентам куплено необхідні для навчання книги, а також надано кілька матеріальних допомог, які не потребували повернення [32, с.9].

Таким чином, діяльність українського студентства Східної Галичини у 60-ті рр. ХІХ ст., активна участь у суспільному житті значно зміцнили

Гурак І.Ф. Виникнення перших українських студентських товариств у Східній Галичині (1870–1871 рр.).

його організаційний потенціал. Крім того, сприятливі у законодавчому плані обставини, приклади інших студентських груп на початку 70-х рр. підштовхнули українську студентську молодь на шлях творення власної організації.

Однак у процесі діяльності над заснуванням товариства “Академічна бесіда” на ґрунті політичних переконань відбувся розкол. У результаті цього студенти-русофіли відмовилися від співпраці з основною масою студентства та заснували окреме товариство під назвою “Академічний кружок”, яке активно співпрацювало з русофільськими інституціями. Всі інші студенти, після невдалої спроби відновити єдність української молоді, об’єдналися в організацію “Дружній лихвар”, котра на перших порах не носила чіткої політичної орієнтації.

Так само існували відмінності в напрямках діяльності товариств. У той час, коли члени “Дружнього лихваря” займалися виключно наданням матеріальної допомоги своїм членам, “кружківці” основну увагу зосереджували на організації різного роду виступів.

Поза увагою дослідника залишилися процеси, пов’язані із зародженням та діяльністю українських студентських товариств у Відні.

1. Наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. – Ф.166, спр.1.
2. Там само. – Спр.4.
3. Там само. – Спр.5.
4. ЦДДА України у Львові. – Ф.146, оп.7, спр.4233.
5. Там само. – Ф.834, оп.1, спр.126.
6. Справозданє Виділу Товариства “Дружеский Лихвар” з діяльності того ж Товариства... – Львів: Із типографії Ставропільського Інституту, 1872. – 12 с.
7. Дописи // Основа. – 1870. – 20 листопада (2 грудня).
8. Дописи // Основа. – 1871. – 7 (19) травня.
9. Дружній Лихвар // Основа. – 1872. – 2 лютого (26 січня).
10. Новинки // Основа. – 1870. – 4 (16) грудня.
11. Новинки // Основа. – 1871. – 9 (21) березня.
12. Новинки // Основа. – 1871. – 20 квітня (2 травня).
13. Новинки // Слово. – 1868. – 28 серпня (9 вересня).
14. Новинки // Слово. – 1868. – 20 листопада (2 грудня).
15. Новинки // Слово. – 1870. – 16 (28) вересня.
16. Новинки // Слово. – 1870. – 7 (19) жовтня.
17. Новинки // Слово. – 1870. – 28 листопада (10 грудня).
18. Новинки // Слово. – 1871. – 16 (28) січня.
19. Новинки // Слово. – 1871. – 20 січня (1 лютого).
20. Новинки // Слово. – 1871. – 5 (17) травня.
21. Новинки // Слово. – 1871. – 12 (24) травня.
22. Новинки // Слово. – 1871. – 23 червня (5 липня).
23. Новинки // Слово. – 1871. – 26 червня (8 липня).
24. О товариствах // Основа. – 1871. – 6 (18) серпня.

25. О товариствах академічних (продовження) // Основа. – 1871. – 10 (22) серпня.
26. Руська академічна бесіда // Основа. – 1870. – 10 (22) листопада.
27. Справоздане виділу “Академічного кружка” із його діяльності за рік 1871 // Слово. – 1871. – 24 листопада (6 грудня).
28. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр. (Короткий історичний нарис). – Івано-Франківськ, 1995. – 72 с.
29. Грицак Я.Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
30. Качкан В. Хай святиться ім'я твоє. Українознавство та пресонологія (XIX – I пол. XX ст.). – Кн.3. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
31. Ковалюк Р.Т. Український студентський рух на західних землях. XIX – XX ст. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с.
32. Історичний очерк розвою Товариства “Дружний Лихвар”, опісля “Академічне Братство”, 1871–1885, з передмовою д-ра І.Франка // Записки НТШ. – Т.LV. – 1903. – Кн.V.
33. Січ // Енциклопедія українознавства. – Т.8. – Львів: НТШ, 2000.

The author describe the activity of the Ukrainian students in seventies years of the 19th century. In the article the author analyses causes of appearance of the societies “Akademichny cruzhok”, “Druzhniy lyhvar”, and describes their idea bases, which were dominated there. Main purpose of the article is connected with the creation and with the starting of activity of the Ukrainian student's societies at the same time.

М.Д. Вітенко

БОРТЬБА ЗА СЕРВІТУТНІ ПРАВА В ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

На сучасному етапі історичного процесу українська держава переживає значні труднощі, пов'язані зі зміною характеру власності. Особливо болуче проходить приватизація землі. Вона супроводжується значними порушеннями чинного законодавства з боку селян та представників влади на місцях, а тому потребує негайного вирішення. Все це спонукає істориків до детального аналізу соціально-економічних факторів у минулому й розробки нових методів вивчення вітчизняної історії, що, до певної міри, могло б сприяти вирішенню проблем сьогодення.

Серед питань, які у зв'язку з цим почали привертати увагу українських дослідників, виділяються такі, як проблема трансформації менталітету селян Наддніпрянщини у 1861–1918 рр. (публікації Ю.Присяжнюка [28; 29]), вплив дефіциту землі на міжетнічні стосунки в Україні в другій половині XIX ст. (робота Д.Бовуа [26]). Нашу увагу зосереджено на соціально-правовому становищі українського селянства Галичини і його впливі на проблеми розв'язання сервітутних суперечок у кінці XIX – на початку XX ст.

Протягом досліджуваного періоду Галичина* як окрема провінція (край) входила до складу Австро-Угорщини. Її населення протягом 1880–1910 рр. стрімко зростало. Якщо в 1880 р. воно становило 5 958 907 осіб, то в 1910 р. – 8 025 675. Тобто природний приріст за 30 років склав 33,3 %, тоді як за попереднє 30-річчя він був трохи більшим 11 % [1, с.28-30; 23, s.10-13; 24, s.17-18].

Серед усіх національностей, що проживали в Галичині, найбільші темпи природного приросту були серед українців – 47 %, тоді як приріст поляків складав 21,8 %, а євреїв – 28,8 % [19, с.3-4]. Натомість соціальна структура українського населення не вирізнялася строкатістю. У 1900 р., за підрахунками польського науковця Ф.Буяка, 94,4% українців займалися сільським господарством, 1,4% – промислами, 0,4% – торгівлею, а біля 1% – жили з різноманітних пенсій та рент [30, s.129]. Коли ж навіть урахувати те, що частину українців, які займалися промислами та торгівлею, цей дослідник зарахував до поляків, то частка серед українських галичан тих, хто існував винятково із сільського господарства, складала біля 90%. Невідомий дописувач місячника “Економіст”, коментуючи соціальну структуру українців, зазначав: “Нас тут чотири мільйони в Австрії, а з чого складаємося? Маємо до 3000 духовної інтелігенції, до 6000 світської (лікарів, адвокатів, урядників, професорів і народних учителів), 4000–6000 дрібних ремісників або слуг при залізниці, пошті і урядах, а решта, тобто 3 985 000 припадає на дрібних хліборобів, наймитів і найнижчих денних робітників” [11, с.10].

В умовах повільного розвитку економіки краю зростання чисельності його жителів, поряд з іншими обставинами, зумовлювало погіршення соціально-економічного становища населення. Це можна прослідкувати, з'ясувавши правову ситуацію у середовищі українського селянства.

Основним джерелом прибутків для галицьких селян була експлуатація власного господарства, котре складалося із землі, великої рогатої худоби, коней, сільськогосподарського інвентаря. Польський дослідник Я.Борковський з'ясував, що за того рівня розвитку знарядь та технології праці, котрі панували в аграрному господарстві Галичини на зламі XIX – XX ст., середній селянській родині з 5 осіб (двоє батьків та троє дітей) для

* Галичина, чи “Королівство Галичини та Лодомерії,” було штучним утворенням з етнічних польських та українських земель. Назва провінції пов'язана з історією української державності. Власне українські землі у тогочасних галичан мали назву “Русь”, або Східної Галичини, а польські – “Мазурії”, або Західної Галичини. Нас цікавитиме в першу чергу Східна Галичина. Офіційний поділ краю на дві частини так і не відбувся. У 1848 р. було лише розділено судово-апеляційні округи, а в 1905 р. – управління поштою, телеграфом та залізницями.

самозабезпечення й прожиття було необхідно володіти не менше ніж 5 га землі [31, s.62]. Станом на 1902 р. 79,5 % селянських господарств краю мали у своєму користуванні наділи розміром до 5 га (тобто були за межею бідності). З них більше половини мали до 2 га й потерпали від малоземелля, котре з кожним роком зростало відповідно до збільшення чисельності населення. Решта господарств посідали дещо краще становище. Біля 15 % сімей володіли наділами розміром 5–10 га, а ще біля 4 % – 10–20 га [25, s.16].

У таких умовах важливе значення для селян краю мали сервітуті – особливого роду поземельні відносини, зміст яких полягав у збереженні селянами права на безкоштовне користування лісами, пасовищами та водоймами, котрі належали поміщикам. Сервітуті як явище виникли ще в кінці XIV – XV ст. і офіційно зникли в імперії Габсбургів зі скасуванням панщини й передачею більшості пасовищ та лісів до рук великих землевласників. Їх ліквідація породила численні судові процеси між селянськими громадами та панськими маєтками. Проте лише 2 тис. селянських позовів із 32 тис. було вирішено на користь українських селян.

Радянський дослідник М.Герасименко, який займався вивченням проблеми сервітутів, вважав, що вона остаточно була вирішена крайовою владою до 1894 р. [27, с.284]. Й справді, якщо розглядати кількість судових позовів селянських громад проти поміщиків щодо права на використання сервітутів, то вона у 90-х рр. XIX ст. різко зменшується. Однак це зовсім не означало зникнення проблеми власності та використання поміщицьких лісів, пасовищ і водойм. Проблема сервітутів лише набрала іншого, прихованого характеру. Так, за нашими підрахунками, протягом 1894–1914 рр. судові позови щодо порушення сервітутних прав було подано по кожному четвертому населеному пункту Східної Галичини (в архівних документах у зв'язку з цим згадується понад 900 сіл, тоді як усього їх тут нараховувалося трохи більше 3600) [6, арк. 36–78]. Проте на новому етапі позивачами виступали не сільські громади, а поміщики. Це було викликане трансформацією сприйняття сервітутного права у свідомості населення краю з поширенням нового розуміння приватної власності.

У 70–80-х рр. XIX ст. галицький сейм створив законодавчу базу для становлення приватної власності. Окрім того, в указаний період особливого поширення почали набувати ринкові відносини. Це зробило можливим економічне збагачення дітичів за рахунок інтенсивної експлуатації сервітутів і поступового відходу від морально-звичаєвих норм. Такі зміни були довготривалим процесом, а не одноразовим актом. У результаті його реалізації поміщики все частіше звертали увагу на “самовільний” випас селянами худоби на своїх землях, на вирубку деревини та збирання

хмизу у своїх лісах; намагалися відстояти своє майно використовуючи силу та сприяння влади.*

Великі землевласники, які намагалися утвердити своє право приватної власності на сервітуті, наштовхувалися на абсолютне неприйняття й ворожість селян. Натомість ті, які дозволяли громадам безкоштовно чи дешево користуватися сервітутами, одержували схвалення не лише звичайних селян, але й української періодики. Зокрема, власниця маєтків у селах Бутини та Пристань Жовківського повіту пані Людвіка Незабитовська не лише допомагала потерпілим від пожеж, виділяла кошти та будівельні матеріали на спорудження нових церков, але й дозволяла вільно використовувати сервітуті, як це було і до 1848 р. Чи не тому дописувач однієї з газет писав про неї: “... вона витирає слези вдовам і сиротам, є опорою для знедолених, потішає людей в горі... словом старається бути взірцевою матір'ю і опікункою для своїх дітей” [17, с.35]. На її похорон у Львові в травні 1887 р. у розпал сільськогосподарських робіт пішки прийшло більше 100 селян [18, с.132]. Власник маєтків у Баличах Підгірних і Баличах Подорожніх цього ж повіту Сімон подарував громадам землю та матеріал для будівництва шкіл і 100 золотих ринських, постійно позичав селянам сіно, надавав деревину для укріплення берега р. Свічі в рахунок сервітутів [16, с.196].

Однак таких випадків із кожним роком ставало менше. На початку XX ст. із позитивного боку в українській періодиці згадується лише кілька поміщиків. Це при тому, що всього в Східній Галичині налічувалося більше 4 тис. дітичів, з яких 82 % були поляки за національністю [16, s.XLVIII]. Найчастіше увагу громадськості привертала діяльність княгині Леонтини Сапіги. Влітку 1902 р., як тільки в краї розпочався загальний страйк поденних робітників та двірської прислуги, вона дозволила селянам усіх громад, де були розташовані її маєтки, безкоштовно користуватися угіддями. Фактично цим самим вона відновила той порядок використання сервітутів, що існував до 1848 р. Вдячні селяни у відповідь влаштували урочисте віче й піший похід із церковними хоругвами до маєтку княгині.

* Типовим був випадок, який стався в с.Гутиськах Олеських Золочівського повіту. Тамтешні селяни декілька років випасали свою худобу на панських угіддях. Дітич, князь де Лінь, нічого шкідникам не робив, а лише розпорядився, щоб орендар записував збитки. Весною 1881 р. суд на підставі цих записів зобов'язав сільську громаду сплатити 3000 золотих ринських відшкодування (фактично вартість 20 га орних земель). У село приїхала секвестраційна комісія, що мала зайнятися конфіскацією майна боржників. Селяни прогнали судових виконавців, але ті повернулися з військовими та жандармами й провели конфіскацію [5, арк. 187–191].

Вони подарували Л. Сапізі Біблію та грамоту як “захисниці знедолених” [1, арк.108].

Проте, в цілому по Східній Галичині ситуація із сервітутами суттєво відрізнялася. Поміщики все частіше набирали до свого двору велику групу лісників, побережників та гайових, які відповідали за охорону фільваркових лісів від селян. Так, у маєтку Баворовських у с. Баворові на утриманні перебувало 26 слуг, із них 3 були побережниками а 1 – гайовим. До їхніх функцій входила не лише охорона панських сервітутів, але й здійснення контролю за тим, щоб селяни, які мали панські дозволи на збір грибів, ягід та хмизу в обмін на поденні відробітки, не перевищували дозволених лімітів. У випадку порушень сервітутних прав селянами побережникам повинні були допомагати у наведенні порядку інші слуги – сторожі, “огородники” та “парубки” (разом 14 осіб) [7, арк.3]. У маєтку Дідушицьких у с. Пеняках за охорону поміщицького права на сервітуті відповідали 6 лісничих, 1 підлісничий і 37 гайових. Усі ці категорії слуг одержували високу платню, що поступалася у своїх розмірах лише платні управителя палацу, кухаря, лікаря та ключниці. Набиралися дані категорії слуг переважно з поляків. Це свідчить про привілейованість їхньої служби [8, арк. 41-42].

Згідно з існуючим у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. австрійським законодавством великі землевласники зберігали за собою право “твердої руки” лише щодо слуг – могли судити й карати їх на свій розсуд. Це право не поширювалося офіційно на жителів сільських громад, які перебували під юрисдикцією повітових судів, та на практиці його повсюдно реалізували й до них. Так, лісники й побережники карали різкими збирачів хмизу, грибів та ягід, рибалок. Самі селяни, йдучи до панського лісу, не вважали, що коять злочин. Найчастіше вони аргументували свої дії згідно із засадами звичаєвого права: “Ми пішли збирати хмиз, бо й наші батьки ходили...”. Виходячи з життєвих переконань селян та їхніх світоглядних позицій, дії з реалізації сервітутних прав не вважалися крадіжкою й завжди знаходили моральне виправдання з боку односельців, але не поміщика і його слуг. Водночас українські селяни не намагалися відстоювати себе в судах, побоюючись конфіскацій майна, а тому охочіше йшли під панські різки. Непоодинокими були випадки, коли після таких покарань селяни помирали [3, арк.3-8, 46].

Абсолютна більшість сервітутних прав була закріплена за поміщиками рядом постанов галицького сейму в 1893–1894 рр. Згідно з ними у повітах було створено спеціальні комісії, що займалися оформленням документів для великих землевласників на право користування лісами,

пасовищами та водоймами. Селянським громадам пропонувалися різноманітні компенсації, які, однак, не покривали завданих збитків. Очевидно ці законодавчі акти й дали підстави М.Герасименку вести мову про вирішення проблеми сервітутів. Реально ж одержання документів не означало їхню повну й негайну реалізацію. Поміщики справедливо побоювалися селянських заворушень на зразок тих, що в 1846 р. відбулися у Західній Галичині. Саме з цієї причини вони іноді ігнорували порушення селянами сервітутних прав. Намагання окремих великих землевласників остаточно закріпити за собою право власності на ліси, пасовища й водойми всюди наштовхувалися на відчайдушний опір селян, який придушували за допомогою військ та жандармерії.

Типовим прикладом таких процесів виступали події, що відбувалися в с.Трійця Бродського повіту. Тут орної землі було обмаль і єдиним джерелом до існування селян був вилов риби в річках Стир та Радославка. У 1895 р. повітова рада розпочала судовий процес стосовно заборони селянам користуватися рибальством, але сільська громада його виграла. У наступні 11 років селяни безперешкодно виловлювали рибу, але не домагалися юридичного закріплення за ними сервітутного права. Цим скористався новий поміщик. У листопаді 1906 р. 34 лісничі і побережники разом з уповноваженими дідича й 6 жандармами почали “виконувати акти посідання рибальства на Стирі”. У результаті зіткнення між селянами й представниками поміщика 7 селян було поранено, а 2 заарештовано. Надалі селяни були змушені сплачувати поміщику гроші за рибальство [20, с.5].

Прагнення поміщиків реалізувати свої сервітутні права суттєво вплинуло на погіршення соціально-економічного становища українських селян. Виразником добробуту селянства в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. була наявність великої рогатої худоби. У зв'язку з цим важливо проаналізувати її чисельність у Галичині протягом 1880–1910 рр. Даний історичний період можна умовно поділити на два етапи: 1) 1880–1900 рр.; 2) 1900–1910 рр. На першому етапі поголів'я худоби постійно зростало, а на другому – різко зменшувалося. Найбільший спад тваринництва в 1900–1910 рр. спостерігався у повітах, які належали до Станіславської судової округи. У них протягом указанного десятиріччя чисельність худоби впала нижче рівня 1880 р. Відносно кращою була ситуація у тваринництві Львівщини (детальніше див. таб. 1) [21, с.13]. Збільшення кількості населення протягом 1880–1910 рр. поряд зі зменшенням поголів'я худоби вело до зниження частки великої рогатої худоби на 100 мешканців краю.

Таблиця 1

Територія	Поголів'я великої рогатої худоби			
	1880	1890	1900	1910
Львівщина	606 567	686 159	740 117	680 485
Тернопільщина	371 490	390 422	448 530	425 743
Станіславщина	458 527	485 752	519 119	444 543
Вся Східна Галичина	1 436 584	1 562 333	1 707 766	1 550 771

Ця частка скоротилася з 38,8 у 1880 р. до 29,1 голів у 1910 р. (детальніше див. таб. 2) [21, с.19]. Найменша частка худоби на 100 осіб припадала на повіти Тернопільщини. Саме в значній мірі через дану обставину тут містився епіцентр селянського страйку 1902 р. Тогочасний оглядач із місячника “Економіст” зазначав, що селяни не мають тварин на продаж, а за винятком гірських районів, де є вдосталь пасовищ, “...селяни продають лише телята і то за пів-дармо...” [22, с.15].

Таблиця 2

Територія	Кількість голів великої рогатої худоби, що припадала на 100 мешканців			
	Роки			
	1880	1890	1900	1910
Львівщина	42,0	43,3	–	35,0
Тернопільщина	28,6	27,5	–	24,7
Станіславщина	45,2	42,0	–	30,2
Вся Сх. Галичина	38,8	38,0	35,5	29,1

Проблема забезпечення тварин кормом, у зв'язку з поступовою втратою селянами сервітутних прав, набувала все більшої гостроти. Вона штовхала їх до скорочення поголів'я тварин і до свідомих крадіжок та шкідництва на поміщицьких луках і пасовищах, що викликало опір дідачів і їх слуг. Наростанню антагонізму по лінії “панський масток – сільська громада” (фактично “польський поміщик – українські селяни”) також сприяв ряд додаткових обставин: 1) відсутність чіткого врегулювання меж між громадськими та панськими пасовищами; 2) наявність великої кількості малих селянських наділів, розташованих упереміжку з поміщицькими (т. зв. “черезсмужжя”); 3) існування анахронічних законодавчих актів на зразок Ловецького закону 1871 р., що згідно із середньовічною традицією зневажали селянське право на приватну власність, надаючи пріоритети дідачам. Все це було зумовлено непослідовністю розв'язання проблеми сервітутів.

Щодо першої обставини, то вона була спричинена позицією поміщиків під час роботи спеціальних повітових комісій з межування. Великі землевласники небезпідставно сподівалися використати її в майбутньому, коли стихнуть пристрасті, для перегляду меж на свою користь. Зокрема, власник маєтку в с. Павлова Сяноцького повіту Роман Уейський при розподілі сервітутних прав дозволив сільській громаді переганяти худобу на її пасовище через свій луг. Чітких меж чи дороги, по якій мав здійснюватися перегін, встановлено не було. Вже через рік – 25 червня 1889 р. – поміщик подав до повітового староства скаргу на селян, котрі випасали худобу на його лузі. Судовий процес завершився поразкою селян. Їх зобов'язали сплатити 700 золотих ринських, крім того в рахунок компенсації за дорогу поміщику передали частину громадського пасовища. Аналогічних випадків налічувалося десятки [4, арк. 3-9].

Черезсмужжя було породжене трьома чинниками: 1) роздачею наділів селянам у ході ліквідації панщини та вирішенням сервітутних суперечок; 2) дробленням селянських господарств через успадкування дітьми, подарунки, посаги тощо; 3) купівлею – продажем землі. У цілому воно становило значну проблему, яка полягала у парцеляції селянських господарств на окремі земельні ділянки, часто розташовані на значній віддалі одна від одної. До таких ділянок був ускладнений заїзд, а тому окремі селяни, щоб дістатися до своєї землі, були змушені переходити через ділянки сусідів. Черезсмужжя іноді доходило до абсурду, коли одне селянське господарство розміром 5 моргів (1 морг = 0,5749 га) складалося з 64 окремих частин (парцелей). За підрахунками українського економіста С.Онишкевича, на зламі ХІХ – ХХ ст. ділянка землі в 10 га могла мати більше 10% площі, зайнятої межами [15, с.9].

Проблема черезсмужжя вимагала укрупнення селянських наділів шляхом перерозподілу земель у рамках кожної окремої селянської громади – здійснення камасації. Втілення її в життя наштовхувалося на вороже ставлення українських селян, які вбачали в ній підступи влади й поміщиків. Камасація розпочалася в австрійській частині імперії Габсбургів 7 червня 1883 р. із видання законів про заокруглення лісових меж і очищення лісів від чужих анклавів. На Галичину дія цих законів поширилася лише в грудні 1899 р. На початок 1905 р. камасація проходила тільки у 2 селах краю – Хишиневичах (повіт Рудки) і Любінцях (повіт Цішанів), ще у 2 – велася підготовка до її здійснення. Окрім того, ще три громади звернулися до крайової влади за допомогою у проведенні камасації. Фактично укрупнення наділів необхідно було провести ще в 3600 сільських громадах. Камасація носила добровільний характер, що дозволяло владі уникати конфліктів із селянами, але вимагало проведення масової пропаганди.

Перерозподіл земельних ділянок на паритетній основі ставав реальністю лише за співпраці місцевих осередків “Просвіти”, що вели агітацію на його користь, та поміщиків, котрі надавали свої угіддя для обміну зі селянами, однак таких було мало [15, с.7].

Сервітутне право включало в себе, поряд з іншими, можливість полювання на диких тварин. Загальним явищем у Галичині на кінець ХІХ – початок ХХ ст. було зосередження цього права в руках великих земле-власників. Його закріпив уже згадуваний Ловецький закон, який носив репресивний характер стосовно селянського майна. Згідно з цим законодавчим актом селянам заборонялося володіти вогнепальною зброєю, полювати чи навіть відлякувати диких тварин. Натомість закон “гарантував” селянам виплату компенсації за збитки, завдані мисливцями та звірами. Проте визначення розмірів компенсацій покладалося на власників фільварків чи їхніх орендарів – тобто власників права на полювання [10, с.54]. Якщо до 1871 р. селяни могли вбити диких тварин, що чинили шкоду, то даний закон це категорично забороняв. Він створював умови, за яких викуп селянами права на полювання унеможливувався. Проведення аукціонів із продажу цього сервітутного привілею зафіксувало цілий ряд випадків, коли дозвіл на полювання одержували поміщики, хоч і пропонували за нього нижчу ціну ніж селяни (іноді в 10–12 разів!) [10, с. 55].

Наявність Ловецького закону призвела до ряду локальних виступів селян. Найбільше загострення одержали події в селах Хоросткові та Увисла Гусятинського повіту в листопаді 1880 р. Тамтешній дідич – граф Семінський-Левицький – не лише відібрав у селян так звані “пустки”, на які поширювалися сервітути, але й шоосені зі своєю прислугою та собаками здійснював полювання на селянських наділах, котрі розташовувалися впереміжку з його землею. Надані селянам компенсації не покривали й чверті завданих збитків. Під час одного з таких полювань у с. Увисла мисливіц затоптали кіньми селянську дівчинку. 20 листопада 1880 р. граф разом із генералом Козебродським і бароном Коливратом планували про-вести полювання, але при в'їзді до с. Хоросткова їх зустрів натовп селян. Вони спробували зупинити кавалькаду вершників, а потім, коли слова не допомогли, закидали мисливців камінням. Наступного дня жандарми заарештували 7 селян, та невдоволення селян було настільки великим, що полювання в Хоросткові й Увислі більше не проводилося [9, с.48-49].

Конфлікти між сільськими громадами та поміщиками ускладнювалися відмінними світоглядними засадами. Українські селяни перебували у своєму власному світі з особливими моральними й правовими рамками. Серед них закономірністю сприймався самосуд односельців над паліями та конокрадами. Лише в незначній кількості випадків були спроби показати смерть злодія чи палія як наслідок нещасного випадку або

самогубства. У більшості випадків селяни навіть не приховували вчиненого, вважаючи, що суд їх виправдає. Іноді жандарми були змушені захищати паліїв та конокрадів від розгніваного натовпу [13, с.183].

Еволюція австрійського законодавства у сфері врегулювання сервітутних прав породила прагнення селян захистити свою приватну й громадську власність не лише від злочинців, але й від посягань поміщиків та їх слуг. Незнання законів і невміння українських селян відстояти свої права в суді призводили до систематичних зіткнень з фільварками. Часто при захисті своїх прав селяни доходили до вбивств. Так, у с. Лозівці біля Тернополя вони забили до смерті палицями панського економа М.Твардіевича, котрий не дозволяв їм користуватися пасовищем, яке раніше належало громаді, але після численних судових процесів перейшло до двору. Аналогічні випадки мали місце в ряді інших сільських громад [14, с.160].

Отже, відмінності у розумінні соціально-правових основ приватної власності, зокрема права на використання сервітутів, що складалися у жителів сільських громад та поміщицьких маєтків, породжували численні локальні конфлікти й протистояння по лінії “українські селяни – польський поміщик”. Протягом 1880–1914 рр. спостерігалось загострення відносин між цими двома полюсами галицького суспільства, що було зумовлено утвердженням правових засад на володіння знаряддями та засобами виробництва. Дотримування селянами своєї особливої системи моральних цінностей, а також їхнє прагнення до реалізації своїх приватновласницьких потреб, обґрунтованих на звичаєвому праві, сприяли виникненню та загостренню польсько-українського антагонізму на соціально-економічній основі.

Боротьба за сервітутні права в Галичині між окремими соціальними верствами та представниками різних національностей у 1880–1914 рр. проходила з різною динамікою, що було до певної міри зумовлено особистісним фактором, оскільки кожен новий губернатор краю (“царський намісник”) по-своєму підходив до розв'язання цих суперечностей. Однак цей аспект проблеми ще потребує додаткового вивчення.

1. Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3788.
2. Там само, ф. 146, оп. 4, спр. 5071.
3. Там само, ф. 146, оп. 64, спр. 131.
4. Там само, ф. 146, оп. 64, спр. 356.
5. Там само, ф. 146, оп. 64, спр. 4093.
6. Там само, ф. 146, оп. 64, спр. 12105.
7. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, Відділ рукописів (далі – ЛНБВС, ВР), фонд Баворовських, спр. 1606.
8. Там само, фонд Дідушицьких, спр. 1086.
9. Бунт хлопській вь Хоросткові // Батьківщина. – 1881. – 18 марця. – № 6. – С.48-49.
10. Вьсти зь краю // Батьківщина. – 1896. – 1 цвітня. – № 7. – С.54-55.

11. Де що про "Руску Бурсу ремісничу і промислову" у Львові // Економіст. – 1905. – № 9. – С.9-10.
12. Доля хлопська // Батьковщина. – 1896. – 16 лютого. – № 4. – С. 28-30.
13. Новинки и всячина // Батьковщина. – 1893. – 1 грудня. – № 23. – С.183.
14. Новинки и всячина // Батьковщина. – 1894. – 16 жовтня. – № 21. – С.160.
15. Онишкевич С. Про камасацію ґрунтів // Економіст. – 1905. – № 4. – С.6-10.
16. Письмо зъ Жидачвського повѣту // Батьковщина. – 1887. – 19 серпня. – № 33. – С.196-197.
17. Польській дьдичь, якихъ мало // Батьковщина. – 1880. – 1 марця. – № 5. – С.35-36.
18. Польській дьдичь, якихъ мало // Батьковщина. – 1887. – 3 червня. – № 22. – С.132.
19. Томашівський С. Тимчасовий звіт про кількість населення Східної Галичини різних національностей // Діло. – 1916. – 23 квітня. – С.3-4.
20. Хлопська кривда // Гайдамаки. – 1906. – 22 грудня. – Ч. 213. – С.5-6.
21. Храпливий Є. Плекання рогатої худоби у Східній Галичині, нарис за час від 1880 до 1930 р. – Львів, 1933. – 40 с.
22. Чи мають наші селяни що продавати ? // Економіст. – 1907. – № 10. – С.15.
23. Podrecznik statystyki Galicyi. Wydany przez krajowe biuro statystyczne / Pod redakcyą T. Pilata. – Т. ІХ. – Lwow, 1913. – Cz. 1-2. – 160 s.
24. Rocznik statystyki Galicyi. Wydany przez krajowe biuro statystyczne / Pod kierunkiem T. Rutowskiego. – Rok I. – Lwow, 1887. – 294 s.
25. Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. Pod redakcyą T. Pilata. – Lwow, 1902. – Т. XXIV. – Cz. III. – S.1-43.
26. Бовуа Д. Битва за землю в Україні, 1863-1914: Поляки в соцієтнічних конфліктах. – К.: Критика, 1998. – 334 с.
27. Герасименко М. П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. – К.: Вид-во АН України, 1959. – 303 с.
28. Присяжнюк Ю. Вплив ментальності українського селянства на рівень його освіченості у II пол. XIX ст. // Історія в школах України. – 2000. – № 3. – С.9-10.
29. Присяжнюк Ю. П., Горенко Л. М. Ринкова сволоція аграрних відносин в Україні (II пол. XIX ст. – 1905 р) // Український історичний журнал. – 2000. – № 5. – С.88-96.
30. Bujak F. Galicya. – Т. I. Kraj. Ludnosc. Spoleczenstwo. Rolnictwo. – Lwów, 1908. – 562 s.
31. Borkowski J. Chlopi Polscy w dobie kapitalizmu. – Warszawa, 1981. – 236 s.

The author analyses the social – legal aspect of the Polish-Ukrainian relations. The article throws light upon the problem of "servituts" – the common use of pastures and forest by landowners and peasant communities. The transfer of legal rights on servituts to landowners was intensified the international antagonism in Galicia

Г.В. Бурдуланюк

УКРАЇНСЬКЕ МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ ПРИКАРПАТТЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Музичне життя Прикарпаття другої половини XIX – початку XX століть є недостатньо вивченою проблемою вітчизняної історичної науки.

У радянський період в узагальнюючих працях з історії української музики [12; 22], публікаціях, присвячених історії музичного життя Галичини [19] та окремим діячам української музичної культури [14; 16; 17; 20;

Бурдуланюк Г.В. Українське музичне життя Прикарпаття другої половини XIX – початку XX століть.

26; 31; 33], знайшли своє відображення лише окремі аспекти досліджуваної проблеми.

В означеній проблематиці відчутних успіхів досягли у своїх дослідженнях сучасні українські вчені [23; 28; 29; 32; 35]. Окремі аспекти обраної теми висвітлюються в працях дослідників української діаспори [11; 18; 21; 30]. Однак порушена тема ще не знайшла цілісного розкриття у сучасній вітчизняній історіографії.

Метою статті є висвітлення розвитку українського музичного життя на Прикарпатті в другій половині XIX – на початку XX століть.

Початок розвою професійної музики на Прикарпатті припадає на першу половину XIX століття, що пояснюється пробудженням національної свідомості галицьких українців. Музична культура Прикарпаття зазнала тоді певного впливу австрійських композиторів Л.Бетховена, Й.Гайдна й В.Моцарта. У ті роки син останнього Франц Ксавер Моцарт деякий час викладав музику в Бурштині, а пізніше заснував у Львові й протягом певного періоду очолював музичне товариство св. Цецилії, хор та інститут співу. Він написав ряд симфоній, вокально-симфонічних, камерно-інструментальних і вокальних творів [19, с.9].

Водночас слід відмітити й ту обставину, що у зв'язку з посиленням культурних взаємин між українськими землями в музичне життя Прикарпаття, починаючи з кінця XIX століття, все ширше проникають твори наддніпрянських композиторів М.Лисенка, С.Гулака-Артемівського, П.Ніщинського та інших. Вони сприяють засвоєнню демократичних художньо-естетичних принципів у музиці. Та все ж вирішальну роль у розвитку музичного життя краю відіграв основоположник української національної музичної школи М.Лисенко. Він упродовж усього життя підтримував дружні зв'язки з О.Барвінським, В.Шухевичем (вихідцем із Городенківщини), І.Франком, О.Нижанківським та з багатьма іншими галицькими композиторами, вченими й громадськими діячами. Особливо плідними були довголітні творчі взаємини композитора з І.Франком. Їх знайомство, що відбулося в Києві в 1885 році, переросло в багаторічну дружбу. Знаючи про авторитет І.Франка серед галицької інтелігенції, М.Лисенко просив його вплинути на молодих галицьких композиторів для того, щоб звернути їх увагу на необхідність глибокого вивчення народної пісні й кращих зразків зарубіжної класики. Він підкреслював в одному з листів, що "вони сердешні, і ходять голуб'ята по стежці звуків, поезії, шукань та не там, співають, та не своїм голосом... Нема у Вас реальної школи, без неї і в музиці і в поезії Ви до віку будете не самими собою" [24, с.155].

Під час перебування І.Франка в Києві в 1885 році М.Лисенко записав від нього кілька народних галицьких пісень, зокрема два варіанти

пісні “Про Довбуша”, “Ой, там за горою та й за кременною”, “Пливе качур по Дунаю”, “Жалі, мої жалі” та “Бескиде зелений”. Пізніше він їх помістив в одному із збірників українських пісень. М.Лисенко знайомив жителів Надвірнянщини з галицькими піснями й потім, вміщував їх майже в усіх збірниках українських народних пісень, які видавав у кінці ХІХ – на початку ХХ століть. А сьомий збірник народних пісень, виданий композитором у 1911 році, складався в основному з пісень Покуття [17, с.149, 162]. З галицьких коломийок композитор склав окрему хорову в’язанку “Коло гаю походжаю” [27, с.125].

У досліджуваний період на Прикарпатті, як і в усій Галичині, з кожним роком стають популярнішими музичні твори М.Лисенка, вони проникають у широкі народні маси. Твори композитора входили до репертуару всіх хорових колективів, що діяли в той час. Особливо активними їх пропагандистами були хорові товариства “Боян”, які в кінці ХІХ – на початку ХХ століть створили в ряді міст краю.

Для визначення прогресивної ролі, яку відіграла музика М.Лисенка в культурному житті Прикарпаття, знаменним є її тісний взаємозв’язок із популяризацією революційної поезії Т.Шевченка. Слід підкреслити, що музична шевченкіана композитора нараховує майже 90 творів [25, с.121]. Серед жителів Прикарпаття популярними були також композиції М.Лисенка на слова Лесі Українки, І.Франка, М.Вороного, О.Олеся, В.Самійленка та інших поетів. У революційні дні 1905 р. М.Лисенко у ряді хорових творів відтворив настрої революційної героїки. Серед них на перше місце слід, безумовно, поставити хор “Вічний революціонер” на слова І.Франка, що був написаний поетом, як відомо, під час перебування в коломийській тюрмі [14, с.98-99]. Популярність, якою користувався М.Лисенко та його твори серед населення Галичини, знайшла своє яскраве вираження в 1903 р., коли тут урочисто відзначалось 35-річчя творчої діяльності композитора. Тоді М.Лисенко отримав запрошення приїхати в Галичину на ювілейне свято. На початку грудня 1903 р. громадськість краю з піднесенням вітала видатного композитора. Зворушливою була зустріч М.Лисенка у Львові. Там його зустріла делегація ювілейного комітету на чолі з В.Шухевичем. Пізніше відбувся ряд зустрічей та святкових концертів. 9 грудня 1903 р. М.Лисенко виїхав зі Львова до Чернівців. По дорозі він відвідав Станіслав і Коломию. На Прикарпатті, як і всюди, його щиро вітали місцеві культурно-освітні товариства й селянські хори. Вони підносили йому вітальні адреси й вироби гуцульських народних майстрів [7]. Для жителів краю це була важлива подія, що переросла у всенародне свято єднання галицьких і наддніпрянських українців.

Слід відмітити, що відвідання М.Лисенком Галичини мало значний вплив на розвиток музичного мистецтва в краї. Ця подія значно піднесла авторитет української пісні й музики серед усіх верств галицької громадськості. Саме під впливом М.Лисенка в Галичині почалося систематичне збирання й наукове дослідження українського музичного фольклору.

У 1903 році у Львові було організовано “Союз співацьких і музичних товариств”, а при ньому – Вищий музичний інститут імені М.Лисенка. Влітку 1907 р. “Союз співацьких і музичних товариств” перейменували в “Музичне товариство імені М.Лисенка”.

Восени 1912 р. до Галичини надійшла сумна звістка про смерть М.Лисенка. Музичні й культурно-освітні організації краю вислали на похорон окрему делегацію, до складу якої увійшли В.Шухевич, О.Нижанківський, С.Людкевич, М.Волошин і Ф.Колесса, та надіслали десятки телеграм співчуття [9]. Похорон видатного композитора став такою ж маніфестацією культурного єднання українських земель, як і все його життя й творчість.

На Наддніпрянській Україні талановитими продовжувачами творчих заповітів М.Лисенка були композитори молодшого покоління, зокрема К.Стеценко, М.Леонтович, Я.Степовий та інші. В досліджуваний період їх твори також включаються до репертуарів хорових колективів і стають популярними на Прикарпатті.

Тісні зв’язки з Галичиною налагодив, зокрема, К.Стеценко. У час політичної реакції після поразки першої російської революції він пише такі популярні твори, як кантата “Єднаймося” на слова І.Франка і “Шевченкові” на слова поетеси з Прикарпаття К.Малицької [31, с.20]. Ці твори в 1910 році були видані у Львові. Тут побачили світ також інші музичні твори композитора – “Прометей”, “Сон”, “Сійтеся квіти”, “Хмари” тощо. Зразком робітничої тематики в українській музиці початку ХХ століття є твір К.Стеценка “У долині село лежить” на слова І.Франка [26, с.15].

У досліджуваний період з’являються також обробки народних пісень композитора М.Леонтовича, що стають популярними на Прикарпатті. Серед них відомі, зокрема, народна пісня з Галичини “Ішов козак через ліс” та “За городом качки пливуть”. Остання вийшла у світ у видавництві “Львівського бояна”.

Значний внесок у зміцнення музичних зв’язків Галичини з Наддніпрянською Україною вніс і Г.Хоткевич, який має певний доробок і в царині музичної культури. Перебуваючи в Галичині, зокрема на Прикарпатті, проявив себе і як співак та музикант. Він очолив тут музичне товариство “Митуса” та об’їхав з лекціями про народну музику й концертами всю Галичину й Буковину, чаруючи слухачів своїм співом і грою на бандурі.

Лише 1906 р. протягом трьох місяців дав 83 концерти, під час яких виконував українські думи, чумацькі та козацькі пісні [1, арк.2, 4]. Його концерти проходили на високому мистецькому рівні й користувалися великою популярністю в слухачів краю. Особливою втіхою для них була його високомистецька гра на бандурі. Галицький композитор С.Людкевич справедливо відзначав, що Г.Хоткевич “підніс гру на бандурі до своєрідного артизму... та добув з неї чимало зовсім нових незвісних ефектів і нюансів, про які ніхто би й не думав... Вже тепер бандура в руках Хоткевича є незрівнянна до акомпанієменту народних пісень” [10, с.109]. У 1909 р. Г.Хоткевич видав у Львові спеціальний підручник гри на бандурі. Популяризація в Галичині, зокрема на Прикарпатті, кобзарського мистецтва, народних пісень і музичних інструментів Наддніпрянщини є безперечною заслугою Г.Хоткевича. Крім того, перебуваючи в нашому краї, він написав обробки 12 галицьких пісень, цикл новорічних пісень “Маланка”, в’язанку лемківських пісень, пастуші пісні та “Гуцульську сюїту” [1, арк.27].

Свідченням розвитку музичної культури Прикарпаття в досліджуваній період є творчість ряду галицьких композиторів, зокрема тих, які тут народились або мали тісні зв’язки з нашим краєм.

Уродженцем покутського села Белелуя на Снятинщині був відомий композитор, музикознавець і фольклорист Порфирій Бажанський. Його творча діяльність розпочалася в 60-х роках ХІХ ст. Митець створив ряд симфонічних обробок коломийок, які відзначаються яскравістю колориту й ґрунтовним знанням особливостей народного музикування. П.Бажанський був першим галицьким композитором, який створив опери “Параня”, “Олеся”, “Марійка – татарська бранка”. У творчому доробку композитора є також оперети “Олекса Довбуш”, “Біла циганка”, “Весілля”, “Сузанна”, “Сирітка” та інші. Він упорядкував 4100 народних мелодій, підготував збірник народних пісень у семи томах, зібрав 250 колядок, писав власні церковні хори. П.Бажанський опублікував також праці “Руська народна тематична і музикальна ритміка”, “Малоруський музикальний тон”, “Малоруська народна мелодика”, “Русько-народна опера”. У цих творах він показав себе вдумливим теоретиком української музичної культури [29, с.180].

У досліджуваній період тісні зв’язки з Прикарпаттям підтримував і композитор Денис Січинський, який тривалий час проживав у Станіславі, а також перебував у Коломиї та в селах Вікторіві, Микитинцях, Радчі й Угорниках. Вагомою є, зокрема, музична шевченкіана митця. Він написав на слова Т.Шевченка такі твори, як “У гаю, гаю...”, “Лічу в неволі”, “І золотої й дорогої”, “Минули літа”, “По діброві вітер віє”, “Якби ви знали, паничі” [33, с.12-15]. У творчому доробку Д.Січинського є ряд музичних

творів на слова І.Франка, Лесі Українки, Б.Грінченка, М.Вороного, Л.Глібова, В.Александрова та інших поетів [4; 5]. Він написав опери “Будка” й “Роксолана”, численні фортепіанні мініатюри та обробки народних пісень [35, с.237]. Загалом творча спадщина Д.Січинського охоплює понад 100 творів різних жанрів [23, с.82].

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Д.Січинський проводив також активну музично-громадську діяльність. Він був організатором і учасником концертів, диригував хорами. В 1891 р. взяв участь у заснуванні у Львові хорового товариства “Боян”, а згодом допомагав організовувати такі товариства в Коломиї, Станіславі та Снятині.

На початку ХХ ст. активно включився в музичне життя Галичини уродженець прикарпатського міста Долини композитор Ярослав Лопатинський. Під впливом революційних подій 1905 р. у Східній Україні він пише хор “Вставай, Україно”, сповнений глибокої віри в незламність і творчі сили народу. В доробку композитора є також опери “Еней на мандрівці” за “Енеїдою” І.Котляревського, “Оксана”, “Казка скель”, дитяча опера “Зірка щастя”, музика до комедії “Свекруха”, ряд солоспівів та романсів на слова українських поетів, зокрема Т.Шевченка, Ю.Федьковича, Лесі Українки, П.Грабовського, А.Кримського, О.Олеся, В.Самійленка, Я.Щоголіва тощо [3].

Наприкінці досліджуваного періоду на території краю народилися композитори Ярослав Барнич, Борис Кудрик, Анатолій Кос-Анатольський, Роман Сімович, активна творча діяльність яких розвинулась у пізніший період.

На Прикарпатті у цей час були дуже популярними й виконувалися на багатьох концертах також твори західноукраїнських композиторів Анатолія Вахнянина, Сидора Воробкевича, Віктора Матюка, Остапа Нижанківського, Генріха Топольницького, Йосипа Кишакевича, Станіслава Людкевича, Ярослава Ярославенка (Вінцьковського) та інших.

Справжнє духовне піднесення серед жителів Прикарпаття викликали музичні подорожі української молоді у вільний від навчання час із користю для себе й людей. Адже, з одного боку, молодь краще пізнавала свій край, а з іншого, – мала можливість зустрічатися з народом, вивчати його характер і світогляд, заохочувати його до освіти, заснування читальних, театральних і музичних гуртків. Перша така подорож відбулася в серпні 1883 р. Мандрівники тоді вирушили зі Львова в напрямі Станіслава, а звідти – до розвалин Скиту Манявського. Сюди прибували з околиць люди, а місцеві музиканти тоді веселяли присутніх співами й танцями. Увечері свято зустрічі продовжувалося у приміщенні місцевого приходу. Промови, пісні, веселі забави – все це ріднило людей і будило їх національну

свідомість. З Маняви самодіяльні артисти через Ямну, Дору, Ділятин і Ланчин попрямували до Коломиї, де на концерт, що пройшов із великим успіхом, з'їхалось близько 500 гостей [28, с.188].

Друга подорож української молоді в серпні 1884 р. була значно численнішою. Її маршрут пролягав околицями Підгір'я з Дрогобича до Коломиї. Тоді відбулися концерти в Бубнищі, Болехові, Гошеві, Калуші, Станіславі, Ділятині, Микуличині, Жаб'ї. Іван Франко, який брав участь у подорожі, звертався до людей з привітаннями й доповідями, після чого відбувались виступи хору мандрівників, у репертуарі якого були пісні “Мир вам, браття”, “Не згасайте, яснії зорі”, “Ой по горі по високій”, “Ще не вмерла Україна” тощо.

Особливо плідною була зупинка мандрівників у Станіславі, де тоді проходив загальний збір Українського педагогічного товариства. Численний з'їзд інтелігенції, багато молоді – все це створювало в місті святкову атмосферу. На свято до Станіслава завітав український композитор з Одеси Петро Ніщинський, який перед тим протягом тижня перебував у Львові. Автор популярної хорової пісні “Закувала та сива зозуля” був вражений побаченим. Він відзначав, що “музика і танець нашої “коломийки”, котрі він перший раз в життю чув і бачив, безконечно йому сподобались і, відїжджаючи, закупив композиції коломийки, щоб прекрасну тую музику і той танець зробити популярним в Одесі” [35, с.137]. У 1885 р. відбулася третя подорож української молоді з Тернополя на Буковину. Тоді вони з успіхом виступали в селі Нижневі на Глумаччині в місцевій читальні, яка була однією з кращих у Галичині.

У 1888 р. українська молодь з товариства “Академічне братство” влаштувала мандрівку на Гуцульщину. Як і раніше, в містах і селах, зокрема в Станіславі, Коломиї, Печеніжині, Рунгурах, Стопчатові, Косові, Криворівні, Жаб'ї, куди прибували мандрівники, відбувались концерти, вечорниці з промовами, музикою, піснями й танцями [2, арк.52].

У 1890 р. у Коломиї, Снятині та Городенці відбулися концерти хорової “дванадцятки” артистів-аматорів під керуванням В.Садовського [35, с.139].

В 1911–1913 рр. організацією мандрівних концертів у Галичині зайнялося хорове товариство “Бандурист” зі Львова під керуванням М.Волошина та П.Аргимовича. У виступах брали участь композитор С.Людкевич як акомпаніатор, цитрист Є.Купчинський, співаки О.Парахоняк із Прикарпаття, М.Микиша з Києва, скрипаль О.Пежанський [28, с.194]. Концерти цього колективу проходили з великим успіхом на високому мистецькому рівні.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на Прикарпатті, як і в усій Галичині, з'явилися нові громадсько-культурні організації й товариства,

які були покликані закласти міцні підвалини для подальшого розвитку української музичної культури. Це стосується, зокрема, музично-хорових товариств “Боян”. У 1891 р. було засновано товариство “Львівський боян”, поштовою до створення якого стали згадувані вище артистичні подорожі галицької молоді. За задумом його засновників А.Вахнянина, П.Бажанського, В.Шухевича, Д.Січинського та інших метою нового хорового товариства мала стати організація концертів, утримання музичної школи, створення бібліотеки музичної літератури й пропаганда в Галичині пісенно-хорового мистецтва. Згодом за прикладом “Львівського бояна” такі ж товариства виникли й на Прикарпатті.

У 1895 р. розпочав свою діяльність “Коломийський боян”, до заснування якого в значній мірі спричинився композитор Д.Січинський. Його керівниками були Тит Заячківський та Клим Кульчицький, а диригентом Теодозій Курп'як. Цей хоровий колектив у перші роки свого існування брав активну участь у концертах, присвячених Т.Шевченку й іншим діячам української культури. Особливо запам'яталися публіці соло диригента Т.Курп'яка та гра на фортепіано Б.Савчинської й М.Форжевської [35, с.194].

Влітку 1896 р. розпочав свою діяльність “Станіславівський боян”. Його засновниками були Р.Зарицький, І.Біликовський, Р.Якубович та Д.Січинський. Цим колективом також влаштувались концерти на честь українських поетів і вечори з танцями. Крім того, при ньому діяли драматичний гурток і музична школа та нотна бібліотека [8, с.113-116]. З часом хор “Станіславівського бояна” став одним із найкращих хорів Галичини, якому надсилали свої твори композитори М.Лисенко, С.Воробкевич, В.Матюк, Й.Кишакевич, О.Нижанківський. Деякі з них були почесними членами цього хорового товариства. З лютого 1901 р. хором диригував Д.Січинський. Разом із Р.Якубовичем він 15 вересня 1902 р. заснував першу в Галичині українську музичну школу, яка згодом перетворилася на філію Львівського музичного інституту імені М.Лисенка.

Починаючи з 1902 р., “Станіславівський боян” розпочав свою видавничу діяльність і випустив у світ 22 музичні збірники, де були опубліковані твори М.Вербицького, С.Воробкевича, М.Лисенка, Й.Кишакевича, О.Нижанківського, Д.Січинського та інших композиторів [35, с.200].

Перший період у діяльності “Станіславівського бояна” до початку Першої світової війни був найбільш плідним у його історії. Після смерті в 1909 р. Д.Січинського диригентами хору були В.Безкоровайний та І.Смолинський.

Слід відмітити й ту обставину, що окремі діячі “Станіславівського бояна” зарекомендували себе і як композитори. Так, у творчому доробку

І.Біликовського є ряд хорових творів на слова Т.Шевченка, зокрема, “Гамалія”, “Думи мої”, “Сонце заходить”, а В.Безкороваїний – автор хорових творів “Квітчастий луг”, “Під весну”, “Соловейковий спів”, “Піду в садок”, “Лагідні ночі” і “Рева гуде негодонька”. На основі гуцульських народних пісень він створив композиції для цитри та перші скрипкові твори “Українські думки” й обробку пісні “Козаченьку, куди йдеш?” [15, с.62-63].

Частина українських співаків зі Снятина, що раніше належали до польського музичного товариства й хору “Сокола”, наприкінці 1901 р. створили українське хорове товариство “Снятинський боян” [28, с.186]. У наступні роки цей хоровий колектив із великим успіхом виступав не лише в Снятині, але й у навколишніх містах і селах.

До розвитку музичної культури на Прикарпатті значною мірою спричинилось і товариство “Просвіта”. При багатьох його організаціях в краї діяли хорові колективи, які організовували концерти на честь Т.Шевченка, І.Франка, М.Шашкевича та інших діячів культури.

У досліджуваній період активно діяли, зокрема, хорові колективи в Печеніжині, Балинцях, Ковалівці, Турці, Воскресінцях, Мишині на Коломийщині, Нижньому Березові, Стопчатові та Космачі на Косівщині, в Микитинцях, Угорниках, Ямниці коло Станіслава, Підгірках, Войнилові біля Калуша тощо [28, с.184-186].

Як бачимо, українська музична культура Прикарпаття другої половини ХІХ – початку ХХ ст. має значні здобутки, що стали міцними підвалинами для її розвитку в пізніші часи. Водночас є очевидним, що ця наукова проблема далеко не вичерпана, залишається актуальною й вимагає подальшої наукової розробки.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.309, оп.1, спр.2232.
2. Там само, ф.362, оп.1, спр.48.
3. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф.163, спр.73.
4. Там само, ф.169, спр.5, папка 1.
5. Там само, спр.29, п.1.
6. Там само, ф.171, спр.47, п.2.
7. Діло. – 1903. – 1 (14) грудня.
8. Ілюстративний музичний календар на рік звичайний 1905. – Львів, 1905.
9. Рада. – Київ, 1912. – 28 жовтня.
10. Світ. – Львів, 1906. – №7.
11. Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – Т.1. – 959 с.; Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1985. – Т.ІІ. – 900 с.
12. Архімович Л., Каришева Т., Шеффер Т., Шресер-Ткаченко О. Нариси з історії української музики. – Ч.1. – К.: Мистецтво, 1964. – 309 с.
13. Білінська М. 100-річчя Я. Ярославенка // Музика. – 1980. – №3. – С.31-32.
14. Булат Т. Микола Лисенко. – К.: Музична Україна, 1976. – 106 с.
15. Бурдуланюк В. Історія культури Прикарпаття. Короткий нарис. – Івано-Франківськ, 1997. – 95 с.

16. Ваташук Г. Музична спадщина Я. Лопатинського // Пам’ятники України. – 1982. – №1. – С.49-50.
17. Василенко З. Фольклористична діяльність М.В.Лисенка. – К.: Наукова думка, 1972. – 185 с.
18. Городенщина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Торонто–Вінніпег, 1978. – 871 с.
19. Загайкевич М. Музичне життя Західної України II половини ХІХ століття. – К.: Видавництво АН УРСР, 1960. – 190 с.
20. Загайкевич М. С.П.Людкевич. Нарис про життя і творчість. – К. – 1967. – 154 с.
21. Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія, 1988. – 459 с.
22. Історія української дожовтнєвої музики. – К.: Музична Україна, 1969. – 587 с.
23. Кондратюк К. Портрети видатних українських митців ХІХ – початку ХХ століть. – Львів: Студії, 1995. – 123 с.
24. Лисенко М.В. Листи. – К.: Мистецтво, 1964. – 533 с.
25. Лисенко О., М.В.Лисенко. Спогади сина. – К.: Мистецтво, 1966. – 361 с.
26. Лісецький С. Кирило Стеценко. – К.: Музична Україна, 1974. – 47 с.
27. Микола Лисенко – борець за народність і реалізм в мистецтві. – К.: Наукова думка, 1965. – 221 с.
28. Музика Галичини. Musica Galiciana. – Т.ІІ. – Львів: Сполом, 1999. – 277 с.
29. Михальчишин Я. З музикою крізь життя. – Львів: Каменяр, 1992. – 231 с.
30. Над Прутом у лузі. Коломия в спогадах. – Торонто, 1961. – 431 с.
31. Пархоменко Л. Кирило Григорович Стеценко. – К.: Музична Україна, 1973. – 264 с.
32. Погребенник Ф. Наша дума, наша пісня. – К.: Музична Україна, 1991. – 207 с.
33. Січинський Денис. – Львів: Каменяр, 1966. – 58 с.
34. Українське музикознавство. Вип.5. – К.: Музична Україна, 1969. – 258 с.
35. Черепанин М. Музична культура Галичини (друга половина ХІХ – перша половина ХХ століття). К.: Вежа, 1997. – 324 с.

The article highlights the musical life of Precarpathia of the end of the XIX – the beginning of the XX centuries. It analyses the works by P. Bazhansky, D. Sichynsky, Y. Lopatynsky and other Precarpathian composers. The ties of M. Lysenko and other composers with Precarpathia are investigated. The role of choral society “Boyan” and musical trips of Ukrainian youth in the cultural development of the residents of our parts are illustrated.

І.М. Петренко

ОСОБЛИВОСТІ УЧНІВСЬКОГО КОНТИНГЕНТУ ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Становлення та розвиток системи освіти в демократичній незалежній Україні неможливі без урахування багатомістової історії, традицій національної школи, її здобутків. Останнім часом у нашій державі набули популярності школи духовного відомства, спостерігається процес зближення освіти з християнськими духовними цінностями. Українське православне духовенство виступає силою, яка підтримує та відроджує освітні традиції. У таких умовах зростає інтерес до вивчення процесу

функціонування та характеристики учнівського контингенту у церковнопарафіяльних школах у минулому України, адже вони вписали помітну сторінку в історію освіти.

Виникнення, поширення, організація та характеристика учнівського контингенту у церковнопарафіяльних школах належать до маловивчених проблем. За період незалежності активно розгорнувся процес вивчення історії народної освіти. Це знайшло відображення у публікаціях, які висвітлюють діяльність церковнопарафіяльних шкіл України. Серед них виділяються досить цікаві дослідження С.О.Гладкого, Т.М.Кравченко, О.О.Драч, Г.В.Степаненко [12; 14; 13; 16]. У працях автори аналізують просвітницьку діяльність духовенства, функціонування церковнопарафіяльних шкіл, політику уряду Російської імперії щодо участі православного духовенства у навчанні та вихованні підростаючого покоління. Однак, незважаючи на це, в цілому слід відзначити, що недостатньо вивченими залишаються такі проблеми, як особливості учнівського контингенту, організація навчально-виховного процесу у церковнопарафіяльних школах, поширення їх мережі на Лівобережній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Основною метою даного дослідження є з'ясування динаміки, соціального складу та специфічних особливостей учнівського контингенту у церковнопарафіяльних школах Лівобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. – періоду найвищого розквіту шкіл даного типу, а також виявлення причини не завжди сумлінного відвідування дітьми школи.

У 1884 р. урядом Російської імперії було видано “Правила про церковнопарафіяльні школи”. Цей документ став законодавчою базою для посиленого впровадження шкіл цього типу у систему початкової народної освіти. Церковнопарафіяльні школи призначалися для дітей православного віросповідання різних соціальних верств населення. З дозволу єпархіального архієрея у школах могли навчатися й діти інших віросповідань, а також розкольників і сектантів. Кількість учнів у церковнопарафіяльних школах Лівобережної України почала зростати відразу ж після 1884 р., часу видання “Правил про церковнопарафіяльні школи”. Так, у тому ж році в церковних школах Полтавської єпархії навчалось 1 892 учні (1 731 хлопець та 161 дівчина), у 1885 р. учнів було 3 595, а в 1886 – вже 5 500. У Харківській єпархії у 1884 р. учнів у церковних школах було 1 820 (1 680 хлопців та 140 дівчат), у 1885 р. – 2 166, а в 1886–3 089. У Чернігівській губернії відповідно – 2 258 учнів (2 043 хлопців та 215 дівчат), 2 353 та 2 545 [11, с.4-5]. Протягом 1887/88 навчального року у Полтавській єпархії у церковнопарафіяльних школах навчалось вже 6 384 хлопці та 473 дівчини, у Харківській – 3 693 хлопці

Петренко І.М. Особливості учнівського контингенту церковнопарафіяльних шкіл Лівобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

та 456 дівчат, у Чернігівській відповідно – 2 506 та 318 [5, с.90-93]. У середньому на одну однокласну церковнопарафіяльну школу припадало приблизно 54 учні, а на двокласну – 115.

Шкільний вік у церковнопарафіяльних школах вважався з восьми років, але, як правило, діти починали вчитися у дев'ять і більше років. Це пояснювалося тим, що бажаючих учитися завжди було більше ніж місць у школах. Відмова у прийомі до школи дітям селян-бідняків була звичайним явищем. Відвідування уроків залежало насамперед від економічних причин. У період весняних і осінніх робіт, коли сільська праця потребувала найбільше робочих рук, уроків пропускалося більше ніж узимку. Заняття, як правило, починалися наприкінці вересня – на початку жовтня, а закінчувалися у квітні – травні. З настанням весняних і осінніх польових робіт селяни-бідняки були змушені відправляти дітей пасти худобу, віддавали їх у найми.

Про результативність роботи шкіл свідчив відсоток учнів, що закінчили повний навчальний курс. У Харківській губернії він становив 10,1%, Полтавській – 9,2%, Чернігівській – 8,8% загальної кількості учнів. Решта ж, як правило з незаможних родин, мусила залишати школу й передчасно починати трудову діяльність. Таким чином, основними перешкодами навчання у церковнопарафіяльних школах була стислість навчального року, який становив 150–170 навчальних днів на рік через зайнятість дітей у сільському господарстві, вдома; переповненість шкіл учнями; відсутність шкільного приладдя; не завжди сумлінне відвідування дітьми школи; відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів; нестача пристосованих для навчання приміщень тощо.

Церковнопарафіяльні школи були поширені в основному в сільській місцевості, у віддалених хуторах, далеко від проїжджих доріг, серед селянського населення, там, де багатій школі інших відомств було важко існувати через бідність населення. Спостерігач церковнопарафіяльних шкіл Полтавської єпархії у 1915 році писав: “Школа – єдиний поки що у нас світоч на селі після церкви, і лише вона здатна і повинна у силу свого устрою релігійно й морально дисциплінувати дітей, плановірно, неухильно прививати їм добрі начала і міцні основи християнського церковного виховання” [10, с.768].

Повний курс освіти у церковнопарафіяльних школах проходив тільки один із кожних 500 жителів. Число учнів у цих школах мало тенденцію до зростання. З 1900 по 1911 рік їх кількість в Україні збільшилася на 17% [17, с.252-253]. Мала кількість випускників у церковнопарафіяльних школах пояснювалася зайнятістю дітей працею вдома, а також нестачею пристосованих до навчання приміщень, бідністю шкіл, іноді

відсутністю елементарних санітарно-гігієнічних норм. Наприклад, у Полтавській губернії у 1887 р. на 322 училища припадало 836 випускників, що становило 2,5 випускника на одне училище. У земських школах на один навчальний заклад припадало приблизно 7,4 випускника [18, с.25]. На 1914 р. у Полтавській губернії у школах всіх типів було 164 836 учнів. За межами школи залишалося 130 000 дітей (100 000 дівчат і 30 000 хлопців). Дівчата у церковнопарафіяльних школах складали 45%, а в земських – 22%, тобто у 2 рази менше. З-за відсутності приміщень у губернії було зареєстровано 20 173 відмови у прийомі на навчання, тобто 1/5 від загальної кількості учнів у школі. У 1912 р. у Чернігівській єпархії в середньому на одну церковнопарафіяльну школу припадало лише 6 випускників [15, с.20]. У Харківській єпархії наприкінці ХІХ ст. більше половини дітей навчалося у сільських земських школах. Церковнопарафіяльні школи навчали грамоті лише четверту частину учнів від загальної кількості дітей, що навчалися, хоч кількість цих шкіл складала майже половину від загальної кількості всіх шкіл. Земські сільські школи давали освіту більшій половині від загальної кількості учнів, хоч чисельність цих шкіл лише трохи перевищувала третину від загальної кількості [19, с.91]. На підставі наведених даних ми можемо зробити висновок, що, незважаючи на чисельну перевагу церковнопарафіяльних шкіл над школами інших відомств, кількість учнів, які пройшли повний курс навчання, переважала у земських.

Особливістю церковнопарафіяльних шкіл була висока плінність учнів, які залишали її ще до закінчення навчального року. Зокрема, у церковнопарафіяльній школі села Вовчик Лубенського повіту Полтавської губернії протягом 1884–1894 року навчалося 335 хлопців та 27 дівчат, із них школу закінчили із свідоцтвом лише 30 хлопців та 2 дівчини [6, с.898]. Єпархіальні спостерігачі неодноразово наголошували, що серед селян є багато таких, яким немає за що не те, щоб книжку для дитини придбати, а навіть узимку ні в що взути й одягнути її, щоб пустити до школи [8, с.168].

Початкові навчальні заклади охоплювали навчанням далеко не всіх дітей шкільного віку, велика кількість їх залишалася поза школою. Наприклад, у місті Сураж Чернігівської губернії на 4 828 дітей шкільного віку припадало лише 435 учнів. При цьому тут було лише одне однокласне двокомплектне міське парафіяльне училище із 101 учнем та дві двокомплектні церковнопарафіяльні школи з 94 учнями. Таким чином, 240 дітей шкільного віку залишалося поза школою [2, арк.104]. Незважаючи на це, спостерігалася тенденція до збільшення учнівського контингенту у церковнопарафіяльних школах у зв'язку із збільшенням їх кількості. Зокрема, у 1895 р. у Харківській єпархії при монастирях і церк-

Петренко І.М. Особливості учнівського контингенту церковнопарафіяльних шкіл Лівобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

вах було 30 церковнопарафіяльних шкіл, у яких навчалося 1 223 хлопців та 333 дівчини. У 1905 р. таких навчальних закладів було вже 37 із 1 430 хлопцями та 260 дівчатами [1, арк.20 зв., 22-23]. Кількість тих, хто закінчив навчання у сільських однокласних церковнопарафіяльних школах Чернігівської губернії у 1908 році, становила: хлопців – 1 623, дівчат – 561, усього – 2 184, у 1914 році – 1 848 хлопців та 732 дівчини, усього – 2 480 дітей, а у 1916 році вже 1 940 хлопців та 1005 дівчат, усього – 2 945 [Підраховано за: 3, арк.230]. Тож, як бачимо, з кожним роком кількість учнів у церковнопарафіяльних школах поступово зростала, особливо це стосувалося дівчат, що було великою заслугою тогочасних шкіл.

Уряд та Синод Російської імперії з метою заохочення учнів до навчання у церковнопарафіяльних школах надав хлопцям пільгові права щодо військового обов'язку. Наприклад, у Полтавській єпархії протягом 1894/95 навчального року навчалося 9 327 хлопців, із них закінчили навчання з пільгою на відбування військового обов'язку 748 і без неї – 100, тобто всього – 848 чоловік, дівчат закінчило навчання 3 141, з них із свідоцтвом 268 і без – 4. Протягом наступного, 1895/96 навчального року у церковнопарафіяльних школах Полтавської губернії навчалося 10 969 хлопців та 4 067 дівчат, 1 016 хлопців закінчили школу із свідоцтвом про пільгу на відбування військового обов'язку, 70 – без неї, 373 дівчини закінчили школу із свідоцтвом [7, с.132]. У 1902/03 навчальному році у Чернігівській губернії в однокласних церковнопарафіяльних школах нараховувалося 11 524 хлопці та 4 341 дівчина, з пільгою про відбуття воєнного обов'язку закінчило 1 313 хлопців та 377 дівчат отримали свідоцтво про закінчення школи. У Полтавській губернії протягом 1913/14 навчального року в однокласних церковнопарафіяльних школах навчалося 23 041 хлопець та 21 343 дівчини, всього 44 384 дітей. З них закінчило школу 2 927 хлопців та 2 186 дівчат, всього 5 113 учнів [10, с.766].

Ці дані дають нам підстави зробити висновки, що далеко не кожен учень, який навчався у школі, проходив повний курс навчання, особливо це стосується дівчат. Більше половини учнів церковнопарафіяльних шкіл вибували з неї ще до закінчення навчання. Не зважаючи на це, все ж певна кількість дітей здобувала освіту у церковнопарафіяльних школах.

Велике значення церковнопарафіяльних шкіл у тому, що вони охопили навчанням дівчат. У тогочасному суспільстві домінували погляди, що для жінки освіта є зайвою, бо її руки потрібні в господарстві протягом цілого року. З раннього дитинства дівчатка виконували важку домашню роботу, працювали у наймах.

Особливістю церковнопарафіяльних шкіл Харківської губернії була у тому, що тут вони переважали у містах, тому й учнівський склад за

соціальним походженням складався в основному з мешканців міст – міщан, ремісників, дрібних торговців тощо. У 1887/88 навчальному році у Харківській губернії у церковнопарафіяльних школах навчалося 4 149 учнів (3 693 хлопці та 456 дівчат). Причому найбільша кількість учнів припадала на міські школи. За віком учні поділялися так: від 7 до 10 років було 1 863 учнів, 10–12 років – 1 471, 12–14 років – 665 і більше 14 років – 150 учнів. За становим походженням учні поділялися так: 20 – вихідці з дворян, 50 – із духовенства, 9 – діти почесних громадян, 20 – купців, 267 – міщан, 59 – цехових ремісників, 249 – солдатів, 3 475 – селян [4, с.68].

Характерною рисою учнівського контингенту у Полтавській єпархії був більший відсоток, ніж у інших губерніях, охоплення навчанням у церковнопарафіяльних школах дівчат. Особлива заслуга в цьому належала Іларіону, єпископу Полтавському й Переяславському, який заохочував створення жіночих церковнопарафіяльних шкіл. Імператор Олександр III у спеціальному рескрипті висловив йому подяку та відзначив діяльність Іларіона у цьому напрямку.

На січень 1894 р. у сільських школах Лівобережної України навчалося 151 292 учні. За типами шкіл вони розподілялися таким чином: у міністерських зразкових школах – 10 764, або 7,1%, у земських – 118 276, або 78,1%, церковнопарафіяльних школах – 10 192, або 6,8%. Таке становище пояснювалося, передусім, гіршим матеріальним становищем церковнопарафіяльних шкіл у порівнянні з іншими типами навчальних закладів. У зв'язку з цим учнівський контингент у церковнопарафіяльних школах характеризувався нерівномірністю й нестабільністю. Наприклад, у 1885 р. священиком Сергієм Боровським була відкрита у місті Кобеляки Полтавської губернії соборна церковнопарафіяльна школа. У перший навчальний рік її відвідувало 150 учнів. Протягом 1891/92 року учнів було 230, 1894/95 – 105, 1897/98 – 91, 1900/01 – 127 [9, с.389].

Випускниками церковнопарафіяльних шкіл було багато учнів, які в подальшому стали відомими письменниками, громадськими й політичними діячами. Наприклад, поет-лірик, драматург, перекладач Володимир Самійленко (1864–1925) початкову освіту здобув у дяка в містечку Великі Сорочинці Миргородського повіту на Полтавщині. У Троїцькій церковнопарафіяльній школі в селі Харківці Лохвицького повіту навчався український письменник, виходець із бідної селянської сім'ї, Архип Юхимович Тесленко (1882–1911). Видатний український письменник в еміграції Іван Павлович Багряний (1906–1963) початкову освіту здобув у церковнопарафіяльній школі в місті Охтирка Харківської губернії (тепер Сумської обл.). Письменник і поет Василь Чумак (1901–1919) отримав початкову освіту у церковнопарафіяльній школі в Ічні Чернігівської губернії.

Майстер художнього слова, письменник і громадський діяч Василь Еллан-Блакитний (Блакитний, Елланський) (1894–1925) освіту здобував у свого батька – священика у селі Козел на Чернігівщині (тепер смт. Михайло-Коцюбинське Чернігівського району). Потім навчався у сільській школі. У церковнопарафіяльних школах, вірогідно, починав свою освіту відомий український письменник діаспори Василь Костянтинович Королів-Старий, батько якого мав парафію у містечку Великі Будища Зіньківського повіту (тепер село Диканського району Полтавської області), де було три церкви, чотири церковнопарафіяльні школи, земська й школа грамоти. Вступивши до Полтавської бурси (духовного училища), Королів познайомився там із Симоном Петлюрою, з яким підтримував дружні відносини тривалий час, навчаючись після бурси в Полтавській духовній семінарії. Сам Симон Васильович Петлюра (1879–1926) навчався у церковнопарафіяльній школі на околиці Полтави Павленках, а потім – у духовній школі (бурсі) та Полтавській духовній семінарії. Тут він входив до таємного українознавчого студентського гуртка, за що разом з іншими товаришами був виключений із семінарії. Відомий український письменник-сатирик Олександр Іванович Ковінька (1900–1985), який народився у селі Плоске Полтавського повіту (нині Решетилівського району Полтавської області) у селянській сім'ї, також навчався у місцевій церковнопарафіяльній школі.

Таким чином, протягом пореформеного періоду кількість учнів у школах невпинно зростала. Особливо активізувався цей процес у 90-х роках ХІХ – на початку ХХ ст. Цьому сприяв перехід до впровадження курсу на загальну початкову освіту. Соціальне походження учнів церковнопарафіяльних шкіл було майже однорідним: діти незаможних верств населення, селян, бідняків, міщан, для яких інші навчальні заклади були майже недоступні. У порівнянні з іншими типами початкових шкіл кількість учнів у церковнопарафіяльних школах, які закінчили повний курс навчання, була меншою. Батьки охоче віддавали на навчання своїх дітей у церковні школи, адже для селян, особливо тих, які проживали у віддалених хуторах, церковна парафія здавалася центром життя. Селянам подобалося те, що їхні діти виховувалися у своєму селі, біля домашньої оселі, на традиціях і звичаях рідного краю, а особливо цінували вони здатність дітей співати у церкві, виконувати різноманітні релігійні обряди тощо. Динаміка учнівського контингенту обумовлювалась економічними причинами та соціальними умовами життя. Неповний навчальний період багатьох учнів призводив до того, що основна маса учнів концентрувалась на молодших відділеннях. Церковнопарафіяльні школи охопили навчанням дівчат, що було позитивним для того часу, адже проблема жіночої освіти у Російській імперії залишалася не вирішеною та нагальною. Аналіз

матеріалів свідчить, що саме дівчата були найменш постійним елементом у цих школах.

Церковнопарафіяльні школи виховали цілі покоління українських селян і дали їм початкову освіту, що позитивно вплинуло на формування їхньої культури та духовності. На заваді розвитку цих шкіл стояли убогість населення, його неписьменність, зайнятість важкими сільськогосподарськими роботами вдома.

Подальшого дослідження потребують питання результативності та ефективності роботи церковнопарафіяльних шкіл у визначений хронологічний період.

1. Державний архів Харківської області, ф.40, оп.106, спр.44, арк.20 зв., 22-23.
2. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф.145, оп.1, спр.444, арк.104.
3. ДАЧО, ф.Р.942, оп.1, спр.61, арк.230.
4. Вера и разум. Листок для Харьковской епархии. – 1889. – №3. – С.61-69.
5. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода К.Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1887 г. – СПб., 1889. – 289 с.
6. Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1894. – №21. – С.895-906.
7. Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1897. – №6. – С.129-145.
8. Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1899. – №5. – С.166-175.
9. Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1902. – №8. – С.386-394.
10. Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1915. – №9. – С.763-780.
11. Статистические сведения о церковных школах Российской империи. – СПб., 1909. – 135 с.
12. Гладкий С.О. Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православних епархій України на початку ХХ століття. – Запоріжжя: Запор. держ. ун-т, 1997. – 49 с.
13. Драч О.О. Розвиток початкової освіти в Україні (1861–1917): Автореф... канд. іст. наук. – Харків, 2002. – 17 с.
14. Кравченко Т.М. Розвиток початкової освіти на Харківщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: Автореф... канд. іст. наук. – Харків, 1999. – 17 с.
15. Краткие сведения о современном положении начального образования в Черниговской губернии // Сост. Т.Н.Голиком. – Чернигов, 1913. – 67 с.
16. Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.): Дисерт... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії НАН України. – К., 2002. – 225 с.
17. Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект: Дис... докт. іст. наук: 09.00.11. – К., 1999. – 486 с.
18. Состояние начального народного образования в Полтавской губернии в 1893 году и наиболее настоятельные нужды школьного дела // Сост. Ю.В.Яцевич. – Б.м., б.г. – 467 с.
19. Фомин П. Начальное народное образование в Харьковской губернии. – Х., 1899. – 344 с.

In the article it's said about typical peculiarities of student contingent at church-parochial schools in Left-bank Ukraine in late XIX – early XX century. Social origin, dynamics of student contingent, age and sex composition of the students have been researched, the process of children's attending school and reasons for missing classes have been analyses. It's emphasized on the role of the orthodox parochial clergy in the process of teaching and upbringing growing generation.

С.В. Шелест

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПРАВЛЯЧИХ КІЛ НІМЕЧЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Динамізація міжнародних відносин у середині та другій половині 80-х рр. ХІХ ст. при активній участі німецької дипломатії (втручання в російсько-австрійське протистояння на Балканах, загострення німецько-французьких відносин) спонукала громадсько-політичні кола України до роздумів про подальшу розстановку сил у Європі. Спостерігаючи за новими явищами і тенденціями в європейській політиці, українські діячі робили спроби екстраполювати їх на українську справу. Приводом для цього послужила зацікавленість, проявлена до українського питання політичними колами Німеччини.

Ідея завоювання України та її економічних ресурсів виношувалася в німецьких урядових колах ще задовго до початку Першої світової війни, зокрема під час Кримської війни 1853–1856 рр., після франко-пруської війни 1870–1871 рр., у роки канцлерства Отто Бісмарка [1, с.19].

Так, О.Бісмарку належала ідея створення на руїнах Російської імперії “Київського королівства”. В умовах особливого загострення австро-російських стосунків у 1888 р. О.Бісмарк ініціював появу в берлінському журналі “Gegenwart” статті філософа Е.Гартмана “Росія в Європі” [15, с.65].

Е.Гартман застерігав російських політиків від експансії на Захід, погрожуючи підтримкою національних рухів у західних регіонах Російської імперії, які при сприянні німців перетворилися б у національні держави. Значну роль у цьому проекті поділу Росії відіграло “Київське королівство”, до складу якого увійшли б етнічні українські землі. Ще в 1885 р. інформаційне бюро Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини отримало дані про те, що двоє галицьких українців представляли українську справу князеві О.Бісмарку особисто [15, с.66].

Під кінець ХІХ ст. в Україні спостерігалися прояви інтересу до об'єднаної Німеччини, хоч відразу після появи на політичній карті Європи Німецької імперії українська громадськість поставилася до неї досить

нейтрально. Нечисленна українська преса, що зосереджувалася у Галичині, обмежувалася передруком із зарубіжних видань інформації про події внутрішньополітичного життя Німеччини. Таке ставлення можна пояснити тим, що урядові кола кайзерівської Німеччини спочатку не виявили зацікавлення політичними інтересами українства. Політична думка галицьких українців сконцентрована була, основним чином, на справах культурно-просвітницького характеру, крім того, переживав занепад громадсько-політичний рух на сході України, пригнічений русифікаторською політикою російського царизму [1, с.19].

Щодо Австро-Угорщини, то у своїй політиці вона прагнула використати кожний чинник, який міг би послабити її супротивника – Росію, незважаючи на те, що підтримка українського національного руху в Росії несла загрозу для самої Австро-Угорської імперії, до складу якої входили українські землі Східної Галичини, Буковини й Закарпаття. Австрійські чиновники під тиском Німеччини змушені були підтримати також ідею створення “Київського королівства”, а отже, й вирішувати проблему претендентства на український престол, на чолі якого, на думку І.Чорновола, мав стати польський аристократ українського походження, відомий своїми українофільськими поглядами, Адам Сапіга [16, с.74].

Остаточно ідея загарбання України оформилася наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Саме в цей період окремі німецькі урядові кола наполегливо наголошували на необхідності переходу до “світової політики”. Найбільш типовою формою реалізації експансіоністської політики в європейських умовах був німецький “Drang nach Osten” – “Тиск на Схід” [4, с.235].

Метою монополістичних кіл Німеччини, на які опирався кайзерівський уряд, у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. було завоювання світового панування. Цій концепції стали підпорядковуватися всі політичні, економічні й військові заходи Німецької імперії. Висувалися різноманітні шляхи здійснення даного плану, різниця між якими полягала лише в питаннях тактики й не мала принципових відмінностей, оскільки політика німецьких монополістів носила однаково агресивний характер. Такі задуми отримували підтримку в періодичній пресі, у виступах політичних діячів Німеччини, що сприяло зростанню численних організацій шовіністичного характеру й виникненню одного з найреакційніших напрямків німецької імперської політики – пангерманізму, основним виразником якої стала Пангерманська ліга, утворена 9 квітня 1891 р. Ця організація стала осередком формування й поширення агресивної ідеології [17, с.18; 7, с.783].

У пангерманських планах світового панування одне з цільних місць відводилося Україні. Так, у 1895 р. у Берліні було видано брошуру під

Шелест С.В. Українське питання у зовнішньополітичних концепціях правлячих кіл Німеччини напередодні Першої світової війни.

назвою “Велика Німеччина і Середина Європа в 1850 р.”, у якій відкрито декларувалися плани Пангерманської ліги на майбутнє. Автор цього твору зазначив, що “...до складу “Великої Німеччини” повинні ввійти, крім західноєвропейських держав, таких як Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, Австро-Угорщина, Польща, Прибалтика, Румунія, Сербія, на сході також і Україна” [1, с.19].

У 1897 р. при Міністерстві закордонних справ Німеччини було утворено спеціальний український відділ із вивчення українського питання. Представники різних політичних партій Німеччини й депутати рейхстагу налагоджували тісні контакти з українськими націоналістичними колами Західної України, обіцяючи можливе відторгнення Східної України від Російської імперії й об'єднання в одну державу, якщо це буде вигідно Німеччині. Для вивчення ситуації до Росії засілалися так звані “журналісти-експерти”. Найбільш відомими з них був пангерманіст Пауль Рорбах, який у 1897 р. відвідав Україну та виступав із гаслами перетворення її у напівсамостійну державу, залежну від Німеччини. У своїх творах його ідеї підтримував і Георг Клайнов, німецький діяч, який спеціалізувався на вивченні історії та економіки слов'янських народів [6, с.141].

Пангерманська ліга підтримувала зовнішньополітичну доктрину німецьких урядових кіл. Її центральний орган “Alldeutsche Blätter” не переставав пропагувати ідею відторгнення від Росії українських земель. На його сторінках неодноразово повторювалося, що могутність Росії відносно Європи й Близького Сходу зумовлена наявністю України. Якщо захопити цю країну, то Росія перетвориться на пересічне азіатське державне утворення [14, с.8].

На початку ХХ ст. увага пангерманців до України посилюється. Це підтверджується й інтенсивною економічною експансією німецького капіталу в промисловість України, особливо в цукрову. Значна частина великих промисловців Німеччини звернула увагу на Україну, яка була важливим економічним районом, оскільки в 1912 р. давала 48% промислової та 52% сільськогосподарської продукції від усієї царської Росії [11, с.91].

Економічні ресурси й корисні копалини України привертали увагу німецьких промисловців, які ще з початку ХХ ст. стали вкладати тут свої капітали, зокрема, викупили в Україні багато заводів та промислових підприємств. Проте у виробленні своєї східної політики Німеччина зважала не лише на загарбання економічного потенціалу України, але й на стратегічне використання її територій як бази для розвитку експансії в бік Кавказу, а потім Ірану та Середньої Азії. У перспективі передбачалося підпорядкування України під німецьку зверхність. За таких умов Німеччина могла б загрожувати найважливішій англійській колонії – Індії та

забезпечити захист східної частини Багдадської залізниці від Росії [5, с.101-102].

Мету німецьких монополістів дуже чітко сформулював “король сталі”, німецький промисловець А.Тіссен у 1900 р.: “Росія мусить поступитися нам районами Прибалтики, можливо, частково Польщею і областями по Дунаю, включаючи Одесу, Приазов’я з Кавказом. Це відкриє нам сухопутний шлях у Персію та Малу Азію, щоб, у разі потреби, наздогнати Англію в Єгипті та Індії” [9, с.17].

Радник концерну А.Тіссена М.Ерцбергер в одному з документів, переданому прусському військовому міністру фон Фолькенгайну, писав, що “розтрити російського колоса неможливо без неодмінного відторгнення від нього України”. Такої ж точки зору дотримувався голова німецького союзу промисловців Г.Клас, який у доповідній записці вимагав повернути Росію в “допетровські кордони”, позбавивши її всіх територій на захід від Дніпра, які мали перейти до складу новоутвореної польської держави. “Українці могли б створити власну формальну державу на Лівобережжі Дніпра під скіпетром Габсбургів” [9, с.18].

Заслугує на увагу й ідея П.Рорбаха, німецького публіциста, який був активним пропагандистом так званої політики “лімітрофних держав”, спрямованої проти Росії, і висунув проект утворення де-юре самостійної української держави під німецьким протекторатом. Представники німецьких монополій висували дві концепції у розв’язанні українського питання – утворення лімітрофної української держави, підлеглої Німеччині, з метою розколу й послаблення Російської імперії; організація саботажу, диверсій, заколотів в Україні, а також безпосереднє використання українців у війні з Росією. Останній концепції віддавали перевагу також Генеральний штаб німецької армії й провідні австрійські військові діячі та політики, які в разі утворення української держави побоювалися втратити частину територій Австро-Угорщини, населених українцями – Східну Галичину, Буковину й Закарпаття [8, с.144].

З початком Першої світової війни німецькі провідні кола й надалі розробляли плани поширення свого впливу на Схід. Так, 28 липня 1914 р. Пангерманська ліга опублікувала у меморандумі, авторами якого були Г.Кассо й А.Гугенберг, своє бачення завдань війни проти Росії, а саме: визначалися територіальні захоплення на Сході за рахунок України, Польщі, Білорусі, Прибалтики. До цього документа додавалися відповідні карти й коментарі [1, с.20].

Питання про необхідність завоювання України посилено обговорювалося й у періодичних виданнях. З перших днів війни проблема відокремлення України від Росії зайняла одне з чільних місць у німецькій та австро-

Шелест С.В. Українське питання у зовнішньополітичних концепціях прилячих кіл Німеччини напередодні Першої світової війни.

угорській пресі. Так, газета “Die Gamburger Nachrichten” у статті “Українське питання” відстоювала ідею відвоювання України у Росії, і це завдання розглядала як одне з найважливіших на сході Європи. Ідеї створення з України буферної держави пропонувалися також у статті “Бісмарк про війну з Росією і про незалежність України”; схожі публікації містили й берлінський щомісячник “Neu Deutschland” та дрезденський тижневик “Das größere Deutschere Deutschland” [5, с.212].

На початку липня 1914 р. кайзер дав розпорядження “революціонізувати” Україну “прокламаціями, агентами і грошима”, тобто вжити заходів до організації змов і заколотів [9, с.18].

Необхідно зазначити, що для цього були передумови. Генеральні штаби Німеччини й Австро-Угорщини доклали чималих зусиль, щоб організувати підготовчу роботу на українських землях для ведення воєнних дій. Крім суто військових заходів – налагодження транспорту, системи постачання, фортифікаційних робіт – проводилася підготовка і в оперативному відношенні: здійснювалася організація агентурних мереж для збирання конфіденційної інформації, створювалися осередки підривної роботи, проводилися пропагандистські акції. Спецслужби обох держав нарощували обсяг роботи на українських землях. У 1893 р. для її координації уряди видали “інструкцію по веденню розвідки в мирний час”, а в 1895 р. при “Розвідувальному бюро” Генерального штабу Австро-Угорщини була створена спеціалізована група для координації розвідки в Росії [10, с.47].

Німецька та австрійська спецслужби почали проводити спільні заходи для боротьби із шпигунством з боку Росії та для налагодження розвідувальної мережі в Україні. Вже до 1915 р. на території Російської імперії існувало щонайменше 15 таємних організацій Німеччини та Австро-Угорщини, які здійснювали розвідницьку діяльність [10, с.47]. Це свідчить про інтерес із боку Німеччини та її союзників до України. Німецькі плани стосовно Близького Сходу й австрійські щодо Балкан змушували уряди Центральної держав надати українській справі окрему вагу, оскільки вони хотіли відтіснити Росію від своїх кордонів та від узбережжя Чорного моря, створити своєрідний кордонний вал і усунути небезпеку російської інтервенції на Балканах і в Туреччині. З цього погляду створення буферних держав із західних частин Російської імперії, в тому числі й України, набиало особливого значення [13, с.64-65].

Німецький канцлер Бетман-Гольвег у меморандумі до свого посла у Відні від 11 серпня 1914 р. відзначав про необхідність викликати повстання в Україні, пов’язуючи це з планом створення низки буферних держав із неросійських народів у західних регіонах царської Росії, сусідніх із Німеччиною або Австрією. Проте цей план був орієнтовним і брався до

уваги тільки в разі винятково сприятливого перебігу подій війни на Сході, а створення буферних держав носило б, перш за все, стратегічно-оборонний характер [8, с.143-144].

Підтвердженням планів німецького уряду була нота міністрів закордонних справ Німеччини та Австро-Угорщини турецькому урядові від 21 листопада 1914 р., у якій вони від імені Центральних держав заявили: “Нашою головною метою у цій війні є тривале ослаблення Росії, і в разі нашої перемоги, створення незалежної Української держави було б нам дуже до душі” [8, с.144].

Таким чином, українське питання напередодні Першої світової війни неодноразово фігурувало у зовнішньополітичних концепціях німецьких урядових кіл. Одна частина німецьких діячів розраховувала лише на захоплення економічного потенціалу України й на стратегічне використання її території. Вони відстоювали ідею перетворення України в підвладну Німеччині державу. Інша частина на чолі з П.Рорбахом допускала можливість утворення формально самостійної української держави під німецьким протекторатом, за умови успішного ведення війни на Сході та з метою послаблення Російської імперії.

У цей час найбільший інтерес Україна представляла для німецьких промисловців, яких приваблювали природні ресурси країни й можливість перетворення її в сировинний придаток. Вони виступали за повне підкорення України, припускаючи її часткову самостійність лише в разі необхідності.

Німецькі урядові кола, розглядаючи українські землі як важливий стратегічний пункт та плацдарм для просування на Близький та Середній Схід, вважали за необхідне повне підкорення України, але під час війни їхня політика коливалася між концепціями німецьких промисловців та пангерманським журналістським колом П.Рорбаха.

1. Ветров І. Україна в експансіоністських планах Німеччини під час Першої світової війни // Історія в школі. – 1998. – №5-6. – С.19-23.
2. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993. – 288 с.
3. “Дранг нах Остен” и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871–1918 гг. – М., 1977. – 318 с.
4. История дипломатии. – Т.2. – М., 1963. – 831 с.
5. Кулінич І.М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914). – К., 1963. – 346 с.
6. Кулінич І.М. Захватническая политика германского империализма по отношению к Украине в 1914–1918 гг. // “Дранг нах Остен” и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М., 1967. – С.141-146.
7. Пангерманский союз // Советская историческая энциклопедия. – Т.10. – М., 1967. – С.783.

8. Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914–1918 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.3-4. – Львів, 1997. – С.140-162.
9. Ремер К., Бах П. Політика німецького імперіалізму щодо України в Першій світовій війні // Український історичний журнал. – 1968. – №8. – С.17-26.
10. Сідак В.С. Діяльність спецслужб Австро-Угорщини і Німеччини на українських землях Російської імперії (кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. – 1997. – №6. – С.45-58.
11. Украина в период империализма (начало 20 в.) // Большая советская энциклопедия. – Т.44. – М., 1956. – С.90-92.
12. Україна у зарубіжних доктринах та стратегіях ХХ століття // Політична думка. – 1995. – №2-3. – С.50-70.
13. Україна у зарубіжних доктринах та стратегіях ХХ століття // Політична думка. – 1996. – №1. – С.64-85.
14. Чернега П., Кучер В., Байраківський А. До причин розв’язання Першої світової війни // Політика і час. – 1998. – №5-6. – С.5-9.
15. Чорновол І. Галицька шляхта і проект “Київського королівства” Отто Бісмарка // Сучасність. – 1997. – №3. – С.65-71.
16. Чорновол І. Поляки і українці Австро-Угорщини в II пол. 80-х рр. ХІХ ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 2. – Львів, 1995. – С.71-81.
17. Швагуляк М. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933–1939). – К., 1983. – С.15-19.
18. Швагуляк М. Час надій, ілюзій та розчарувань. Німеччина в українській політичній думці (кінець ХІХ – перша половина ХХ століття) // Політика і час. – 1996. – №12. – С.59-70.

In the article is analyzed the Ukrainian question in the foreign policy conceptions of Germany. The author tells about conquer plans of Pangermanic league, monopolists and government of the German Empire to Ukraine before World War I.

М.Я. Сенюк

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ГАЛИЧИНИ У 20–30-х роках ХХ СТОЛІТТЯ

У період між двома світовими війнами Галичина перебувала у складі польської держави. Її уряд не допускав і всіляко перешкоджав самостійним виступам на міжнародній арені українських політичних чинників. За таких обставин важливу роль у розвитку зв’язків зі світовою громадськістю почали відігравати різні за характером громадські організації – культурно-освітні, студентські, жіночі, молодіжні та інші. Важливою передумовою для цього стала схожість (спільність) завдань та організаційно-ідеологічних засад діяльності між галицько-українськими товариствами, з одного боку, та міжнародними об’єднаннями й національ-

ними асоціаціями інших країн, із іншого. Поглибленню стосунків між ними всіляко сприяли впливові українські емігрантські кола.

Незважаючи на чималу науково-практичну значущість, проблема міжнародної діяльності галицько-українських громадських організацій у 20-30-х роках ХХ ст. ще не знайшла достатньо глибокого висвітлення у вітчизняній історіографії. Окремі аспекти зовнішніх зв'язків товариства "Пласт", жіночих та антиалкогольних організацій Галичини в зазначений період піднімалися у працях Бориса Савчука [24-26]. Досліджуючи історію західноукраїнських молодіжних і студентських об'єднань, історики Ігор Андрухів, Богдан Трофим'як, Роман Ковалюк та інші частково торкалися міжнародного напрямку їхньої суспільної праці. Ця проблема також розглядалася у працях з історії "Просвіти", вчительських та інших добровільних об'єднань, що діяли в краї у зазначений період.

Утім, вибрана нами тема ще не стала предметом окремого комплексного дослідження, тож вважаємо, що давно назріла потреба підійти до неї саме під таким кутом висвітлення. Це важливо ще й тому, що на сучасному етапі державотворення дана проблема набирає величезної практичної значущості у зв'язку з розвитком "народної дипломатії" між добровільними асоціаціями різних країн та розбудовою громадянського суспільства в Україні.

У статті ставимо за мету розкрити основну мету, форми та методи міжнародної діяльності українських громадських організацій Галичини в 20-30-ті роки, узагальнити її головні тенденції та історичний досвід.

Перші самостійні кроки в цій царині українські товариства краю зробили ще у довоєнний період. Але, незважаючи на відносно сприятливі суспільно-політичні умови, така діяльність тоді не була розвинута через "галицьку провінційність", зануреність у власні буденні справи, відсутність глибоких традицій у стосунках з іншими європейськими народами тощо. За міжвоєнних років форми, завдання, спрямованість міжнародної праці українських громадських товариств значною мірою визначалися ставленням польських урядових кіл та іноземних асоціацій до національних почувань і прагнень українців, а також загальними тенденціями зовнішньополітичних стосунків. Усе це висувало перед ними такі складні проблеми, як пошук союзників і вироблення пріоритетних орієнтирів у стосунках з європейською громадськістю.

Важливі підвалини для розгортання міжнародної діяльності українськими інституціями Галичини були закладені в період ЗУНР, коли молода українська держава налагоджувала стосунки зі світовим співтовариством. Однак усі подальші намагання здобути визнання з боку міжнародних організацій наштовхувалися на гострий спротив польських

чинників, а також розбивалися через так званий державницький принцип, згідно з яким право членства в міжнародних громадських об'єднаннях мали лише представники "державних націй", тобто національні асоціації самостійних країн.

Така тенденція виразно простежується у міжнародній діяльності українських студентських товариств. Уже на квітневих 1921 і 1922 років з'їздах у Празі й Тарнові обговорювалося питання вступу ЦЕСУСу* та галицького Профрусу** до Міжнародної студентської конфедерації (МСК), де для координації культурних, наукових і політичних зносин гуртувалося близько 400 тис. членів з понад 30 країн світу. Прагнення українців підтримали впливові німецька, голландська, ірландська та шведська делегації, але більшість учасників зібрання зайняли "нейтрально-очікувальну" позицію, тому остаточне вирішення "українського питання" перенесли на наступний форум [17]. Проте ні 1923 року, ні згодом воно так і не було розв'язане. Незважаючи на це, організоване українське студентство Галичини разом із ЦЕСУС продовжувало активно співпрацювати з МСК, недопускаючи при цьому жодного порозуміння з поляками. Більше того, вони гостро засудили спробу наддніпрянських студентів створити при конфедерації спільну українсько-польську комісію, тож вона так і не розпочала роботу [12].

Утім, попри несприятливу суспільно-політичну ситуацію авторитет українських студентських об'єднань продовжував неухильно зростати завдяки активній внутрішній діяльності та широким двостороннім зв'язкам із національними студентськими асоціаціями. А цим уже не могли нехтувати міжнародні чинники, так що після трирічної боротьби на женецькій конференції Міжнародної студентської допомоги*** (травень 1925 року) Профрус і ЦЕСУС нарешті отримали право "дійсного членства" (замість "дорадчого голосу") в цій впливовій європейській структурі. Важливу роль у цьому відіграла спеціально влаштована тоді виставка, що демонст-

* ЦЕСУС – Центральний союз українського студентства, створений в липні 1922 року для координації праці поза межами СРСР. До 1934 року головним центром ЦЕСУСу була Прага. Організація об'єднувала до 20 крайових та емігрантських товариств різного ідейного спрямування.

** Профрус – Професійна організація українського студентства, виникла у 1923 році у Львові, мала дев'ять окружних та 45 повітових секцій із близько 2 тис. членів. Виступала за консолідацію студентства Галичини для моральної і матеріальної взаємодопомоги та розвитку просвітництва серед народу.

*** Міжнародна студентська допомога виникла 1920 року, мала відділення у більшості країн світу, які представляли дві категорії колективних членів: організації "великих держав", що "роблять внески", та асоціації "малих країн і народів", на користь яких вони головним чином перерозподілялися.

рувала історію українського студентського руху, який у важких політичних умовах змагається за визнання й самостійність свого народу [6].

Проте всупереч усім зусиллям ЦЕСУСу й Профрису так і не вдалося здобути повноправного членства у Студентській федерації приятелів Ліги націй – громадсько-політичному об'єднанні, покликаному боротися проти порушень громадянських свобод та прав національних меншин у різних країнах світу. На вересневому 1925 року з'їзді федерації був остаточно підтверджений “державницький” принцип членства, що автоматично позбавляло українські організації можливості вступу до неї. Утім, зважаючи на їхню численність і дієвість, за пропозицією Генерального секретаріату федерації право “офіційного представництва” українських студентів передали чеській лізі, а українців залишили в ролі “спостерігачів” для “вільної співпраці” [18]. Боротьба за зміну статуту Студентської федерації, який би надавав право членства представникам “бездержавних націй”, не принесла успіху, тому наприкінці 20-х років ЦЕСУС і Профрис фактично припинили стосунки з нею.

Розвиток міжнародної діяльності українських громадських товариств суттєво стримували матеріальні труднощі. Для вирішення цієї проблеми студентські організації практикували делегування своїх представників на різні форуми за власні кошти членів, створювали “фонди міжнародних зносин” тощо. Завдяки проведеній ЦЕСУСом наприкінці 20-х років децентралізації міжнародної діяльності його члени-організації отримали право на самостійні виступи в цій царині при збереженні “єдиної координаційної лінії”. Проте в 30-х роках міжнародна активність українських студентів Галичини помітно згортається. Однією з причин цього стала низька ефективність та результативність такої сфери діяльності порівняно з чималими організаційними зусиллями та матеріальними засобами, що витрачалися на здобуття права членства у міжнародних асоціаціях та налагодження співпраці з ними.

Право представляти галицько-українське жіноцтво на міжнародній арені в зазначений період узяв на себе “Союз українок”. Після першого вдалого виступу на конгресі Міжнародного жіночого союзу за громадянські права жінки (Суфраж)^{*} (Осло, червень 1920 р.), на наступному липневому 1923 року форумі в Римі галицьке товариство прийняли до членів цього об'єднання на правах організації, що репрезентує “вільну націю” [1; 4]. Цього досягли завдяки створенню окремої громадської структури під назвою “Союз оборони української землі”. За посеред-

^{*} Створений 1904 року Суфраж розвинувся на хвилі повоєнного жіночого руху за громадянські права; об'єднував понад 50 національних організацій.

ництвом сенаторки Олени Левчанівської він формально вступив до Центрального комітету Суфражу в Лондоні [2], хоч фактично всю працю скеровував “Союз українок”. Незважаючи на те, що вже на Віденському конгресі 1926 року галицько-українську секцію виключили з членів Союзу як представника “недержавної нації” [19], вона продовжувала утримувати з ним тісні стосунки. Завдяки цьому на квітневому 1935 року конгресі Суфражу, що відбувся у Стамбулі, українська делегація, яку представляли емігрантські та крайові організації, отримала статус “особливого члена” [10].

У більш драматичному ракурсі розвивалися стосунки з Міжнародною жіночою лігою миру й свободи^{*}. На конгресі у Відні (липень 1921 р.) до її складу прийняли спільну українську делегацію, що представляла українок Галичини та наддніпрянської еміграції. Але незабаром вона розділилася на окремі частини. З них найбільш діювою стала “галицька група”, за посередництва якої упродовж п'яти років “Союз українок” поширив серед світової громадськості 276 меморандумів, звітів і листів, що розкривали суть “української проблеми” та закликали підтримувати боротьбу за її справедливе вирішення [24, с.222-223]. Це сприяло зростанню авторитету галицького товариства в міжнародних колах.

Слід визнати, що значущість міжнародної діяльності усвідомлювали головню провід студентського руху та керманічі “Союзу українок”, а загал членів не відчував реальної віддачі від укладених у дану справу зусиль і коштів. Зважаючи на це, в середині 30-х років загострилася полеміка щодо доцільності подальшого продовження зносин із Лігою та Суфражем. Від розриву з ними деякий час стримував авторитетний голос Софії Русової, яка доводила необхідність “всесвітньої праці для вирішення національних справ”. Утім, у жовтні 1937 року Головна рада “Союзу українок” все-таки прийняла ухвалу, в якій зазначалося, що в “теперішніх умовах життя” праця українських секцій у цих міжнародних структурах є “неактуальною і недоцільною” [12; 13].

За пануючих у міжвоєнній Польщі суспільних умов кращі перспективи для розвитку міжнародної діяльності мали громадські організації, що ставили не політичні, а передусім просвітницькі, благодійницькі та морально-етичні завдання. З огляду на це чималі перспективи для інтеграції у світовий рух тверезості мало антиалкогольне товариство галицьких українців “Відродження”, але знову ж таки через зовнішні перешкоди воно не змогло їх реалізувати повною мірою. Незважаючи на те, що в 1930–

^{*} Міжнародна жіноча ліга миру і свободи виникла 1915 року. У післявоєнний період вона об'єднала понад 30 національних організацій з усіх континентів, ставши найвпливовішою в Європі міжнародною жіночою політичною організацією, мала пацифістський характер.

1936 роках українське товариство не допустили до участі у п'яти польських антиалкогольних форумах, саме в той час "Відродження" здобуває великий авторитет і визнання серед багатьох міжнародних об'єднань. Після тривалих домагань воно стало членом двох найвпливовіших у світовому антиалкогольному русі структур – німецької Міжнародної католицької ліги боротьби з алкоголізмом (1932 р.) та американської Міжнародної асоціації дослідження алкогольних проблем (1933 р.). Серед різних форм співпраці важливе значення мав збір для них "відродженнями" статистичних даних про рівень і наслідки споживання алкоголю на українських землях.

Після тривалих переговорів наприкінці 1934 року "Відродження" стало членом головного центру світового руху тверезості – Міжнародного бюро боротьби з алкоголізмом у Лозанні, до якого офіційно сплачувалися внески. З 1936 р. у його бюлетенях почали вмішувати звіти про діяльність українського товариства. Всі "комуніканти" про здобутки антиалкогольної боротьби Головна рада "Відродження" супроводжувала загальною передмовою про суть українського питання.

Визначним здобутком став виступ української делегації на ХХІ Міжнародному протиалкогольному конгресі (вересень 1937 р., Варшава). Виголошену на форумі доповідь про столітню історію українського руху тверезості переклали багатьма мовами світу та розіслали на адреси понад ста національних організацій [5]. Конгрес дав поштовх розширенню міжнародних відносин: упродовж двох наступних років "Відродження" встановило контакти з близько 50 зарубіжними антиалкогольними асоціаціями.

Розгортанню міжнародної діяльності молодіжних і культурно-освітніх товариств та об'єднань інтелігенції українців Галичини найбільше перешкоджали польські чинники. Так, завдяки великим зусиллям Українському педагогічному товариству "Рідна школа" вдалося налагодити систематичні зносини лише з Інтернаціональним бюро виховання в Женеві, куди воно надсилало свої видання та звіти про діяльність. У 1925–1926 роках "Учительська громада" встановила двосторонні контакти з англійською, німецькою, голландською, австрійською, чеською, хорватською вчительськими організаціями. Але через негативну реакцію з боку Крайової шкільної ради (державного органу, що керував шкільними справами в Галичині), яка трактувала міжнародну діяльність товариства не інакше як "антидержавну", працю в цій царині довелося припинити.

З цих же причин не змогло налагодити широких міжнародних зв'язків товариство Взаємна Поміч Українського Вчительства. Внаслідок п'ятирічних переговорів у квітні 1930 р. йому вдалося вступити до Міжнародної федерації вчительських організацій [28, с. 188-189]. Але через

погрози владних структур українська вчительська організація була змушена "добровільно" відмовитися від співпраці з цим органом.

У численних міжнародних форумах брали участь члени Українського лікарського товариства та Українського технічного товариства. Але їхні виступи здебільшого носили суто науковий характер і майже не стосувалися широких суспільних проблем. Однак пропаганда здобутків українських учених сприяла популяризації національної справи серед чужинців.

Попри спільні організаційно-ідеологічні засади діяльності та значні практичні потуги українським молодіжним організаціям Галичини також не вдалося здобути бажаного визнання з боку міжнародної спільноти. Незважаючи на пануючі у світовому скаутському русі принципи рівності та братерства, а також тривалі переговори з його керівною структурою – Міжнародним скаутським бюро в Лондоні, воно офіційно так і не визнало українського "Пласту" [див.: 26, с.175-177]. Не лише через зовнішні перешкоди, але й внутрішні прорахунки пластові провідники не реалізували широких можливостей щодо розвитку двосторонніх зв'язків із національними скаутськими організаціями. Про їхню перспективність яскраво свідчать таборування з німецькими та угорськими скаутами влітку 1928 і 1929 років у Славську, а також спільні мандрівки Гуцульщиною й Карпатами, які, до речі, знайшли широкий резонанс у Німеччині [14]. З іншого боку, в середині 20-х років Верховна пластова команда провела кілька "пропагандивних мандрівок" європейськими країнами, під час яких зав'язувалися дружні стосунки з місцевими скаутами [22]. Загалом "Пласт" користувався величезним авторитетом серед скаутського співтовариства, про що яскраво засвідчила широка хвиля протесту з приводу його заборони польською владою в 1930 році.

У розмаїтому спектрі міжнародних стосунків українських громадських організацій Галичини однією з найскладніших і найбільш делікатних стала проблема взаємовідносин із добровільними асоціаціями слов'янських народів. Останні у своїх програмних документах завжди декларували ідею слов'янського братерства, але шовіністично налаштовані польські громадські й державні кола, а також впливова російська еміграція прагнули не допустити галицьких українців до самостійної участі в міжнародних структурах, вимагаючи створення спільних із поляками представництв. Багато громадських асоціацій слов'янських народів (насамперед чеські, болгарські) із розумінням ставилися до прагнень українства, але вони були змушені рахуватися з відомим "державницьким принципом" участі у європейських об'єднаннях, а також із впливовими емігрантськими колами. Таким чином, приносилися в жертву національні інтереси великого слов'янського народу.

Ці тенденції виразно проявилися в жіночому русі. Майже десятиліття залишалися невизначеними стосунки “Союзу українок” зі створеним 1927 року у Празі Об’єднанням слов’янських жінок, що мало культурно-освітній характер. Перший домагався “рівноправного членства” в ньому, але росіянки категорично виступали проти цього. Побоюючись, що вступ українок викличе невдоволення впливової російської еміграції, що своєю чергою потягне небажані міжнародні ускладнення, чеська делегація, яка відіграла провідну роль в Об’єднанні, остаточно стала на бік росіянок [11].

Міжнародні стосунки української сокільської організації – “Сокола-Батька” – природно обмежувалися слов’янськими країнами, оскільки цей струмінь молодіжного руху поширювався лише їхніми теренами. Однією з перешкод інтеграції “Сокола-Батька” у сокільську спільноту стала напруженість у стосунках із Чеським сокільським союзом, що посідав у ній провідне місце. Протестуючи проти домагань поставити під свій контроль діючі в Чехо-Словаччині українські сокільські організації, “Сокол-Батько” скористався прикладом хорватів і болгар, які відмовилися від участі у Загальнослов’янському з’їзді-здвигові, що відбувся у Празі 1926 року [21]. Відтак його представники не взяли офіційної участі в жодному такого роду форумі. Хоч на початку 1932 року, напередодні ІХ всесокільського з’їзду, “Сокол-Батько” висунув завдання порвати з “хуторянством” і вступити до Союзу слов’янського сокільства [16], подальші переговори з його керівництвом показали неможливість існування самостійної української репрезентації в цьому об’єднанні. Незважаючи на таке становище, зберігалися традиційно міцні стосунки українського сокільства з хорватською, югославською, болгарською та іншими національними організаціями.

З кінця 20-х років політичні аспекти міжнародної діяльності громадських організацій поступово відходять на задній план, натомість посилюється увага до питань культурного й соціального розвитку. Це, з одного боку, зумовлювалося постійними (і не завжди безпідставними) закидами польських державних чинників, що вони “займаються політикою”. З іншого боку, українські товариства побачили, що саме культурно-освітні завдання є пріоритетними для національних асоціацій різних країн, тому співпраця з ними у цій царині може принести найбільші здобутки. Приклад такої “зміни орієнтирів” дали Профрус і ЦЕСУС: 1925 року в діяльності щодо полегшення українським студентам умов навчання за кордоном вони вбачали “малу вартість” [17], а вже 1927 року в їхніх програмних документах на необхідність вирішення цієї проблеми зверталась “особлива увага” [20].

За посередництва міжнародних антиалкогольних об’єднань українське товариство “Відродження” направляло українців на навчання у міжнародних школах і курсах відповідного спрямування, а також на

стажування у закордонних підприємствах із виробництва безалкогольних напоїв. Найпліднішою стала така співпраця з фабрикою переробки фруктів і овочів у німецькому місті Оберленбах, де проходили практику українські студенти. А завдяки домовленостям між “Союзом українок” та чеськими організаціями щороку десятки українських дівчат отримували право на безкоштовне навчання в господарських школах Чехо-Словаччини.

Початок широким зв’язкам “Сільського господаря” з близькими йому за характером європейськими асоціаціями відкрила участь товариства у XV Міжнародному сільськогосподарському конгресі (Прага, червень 1931 р.), на який прибули представники 31 держави [27]. Встановлені тоді контакти з чеською, німецькою, австрійською, французькою господарськими асоціаціями згодом переросли у співпрацю щодо обміну досвідом та здобутками у розвитку нових технологій і агрокультурних знань. Через пресу та різні форми освітньо-пропагандистської роботи “Сільський господар” намагався зробити їх надбанням українського селянства краю.

З іншого боку, іноземна преса, особливо чеська та німецька, широко висвітлювала здобутки й складні умови розвитку українських громадських організацій Галичини. Про це, наприклад, яскраво свідчать численні відзиви закордонних часописів про характер і особливості руху тверезості в краї. Так, в органі німецьких антиалкогольних асоціацій “Die Alkoholfrage”, що виходив у Берліні, відомий дослідник Фляйг у 1937 році вмістив нарис про столітню боротьбу за тверезість галицьких українців. Відзначаючи їхні здобутки, вчений підкреслював, що галицькі українці проводять антиалкогольну діяльність, незважаючи на відсутність допомоги та навіть деякі перешкоди з боку польського уряду. Особливе захоплення серед чужинців викликала активна праця у цій царині українського студентства, яке дотримувалося здорового способу життя й активно його пропагувало. А французький часопис “Le Libérateur” (Париж) виступав за доцільність запозичення досвіду галицького товариства “Рідна школа” щодо поширення “протиалкогольних карток” [29].

Під час міжнародних форумів українські товариства завжди велику увагу приділяли влаштуванню своїх виставок. Одним із найбільших такого роду репрезентаційних заходів стала участь у чикагській виставці, що пройшла в травні-листопаді 1933 р. Цьому передувала масштабна підготовча робота. Сотні осередків “Просвіти”, “Союзу українок”, “Сокола”, “Сільського господаря” відгукнулися на заклик “запрезентувати українську культуру серед чужинців світу”. Внаслідок масштабної організаційної праці зібрали 3 тис. експонатів, з яких відібрано найкращі (карти, діаграми, світлини тощо), які найвиразніше демонстрували багатівіковий культурно-історичний поступ українського народу. Відвідини українського павільйону на чикагській виставці викликали

захоплення серед тисячі іноземців. Резюмуючи ці враження, один німецький часопис підкреслював, що “тисячолітня українська культура несподівано бере гостя у свої високоетичні обійми” [3; 9; 15].

Таким чином, незважаючи на складні суспільно-політичні умови міжвоєнної Польщі, українські громадські організації Галичини прагнули розгорнути широку міжнародну діяльність з метою пропаганди серед світової спільноти “української справи” та популяризації національних традицій і культурних здобутків свого народу. Праця в цій царині набирала особливої ваги, зважаючи на те, що над Радянською Україною опускалася “залізна завіса” сталінізму, яка відгороджувала її від усього цивілізованого світу, а зовнішні зносини західноукраїнських політичних чинників блокувалися пануючими державно-політичними режимами. Хоч із відомих причин галицько-українським громадським об’єднанням не вдалося повною мірою реалізувати значний потенціал своєї діяльності у міжнародній царині, вже сам факт їхніх виступів промовисто свідчив, що на політичній карті Європи існує окремішний багатомільйонний слов’янський народ, що має глибоке історичне минуле, унікальні національні традиції та, незважаючи на перебування під владою різних державно-політичних режимів, усіма силами прагне до здобуття своєї волі, незалежності.

Проблема взаємозв’язків між українськими громадськими організаціями і європейськими добровільними асоціаціями має значні перспективи подальшого дослідження. Зокрема, вона повинна зайняти своє окреме місце в історії української дипломатії, а також ширше висвітлюватися в працях і наукових розробках із проблем побудови в Україні громадянського суспільства.

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф.319, оп.1, спр.28, арк.3-4.
2. Там само, спр.178, арк.37-38.
3. Там само, ф.206, оп.1, 2 т, спр.43, арк.1-177.
4. Державний архів Львівської області, ф.119, оп.2, спр.6, арк.1.
5. Відродження. – Львів, 1938. – Ч.4-5. – С.48-49.
6. Діло. Щоденник. – Львів, 1925. – 22 травня.
7. Діло. – 1926. – 16 липня.
8. Діло. – 1929. – 13 червня.
9. Діло. – 1933. – 29 квітня; 18 липня.
10. Жінка. Двоптижневик. – Львів, 1935. – 15 квітня; 1 травня; 1 липня.
11. Жінка. – 1936. – 15 травня.
12. Жінка. – 1937. – Ч. 19-20. – С.2-3.
13. Жінка. – 1937. – Ч.21-22. – С.10.
14. Молоде життя. Часопис Українського Пласту. – Львів, 1928. – Ч.8. – С.6; 1929. – Ч.1. – С.6-7; Ч.7. – С.6-7.

15. Рідна школа. Ілюстрований часопис для всіх. – Львів, 1932. – Ч.19-20. – С.270; 1933. – Ч.13-14. – С.223-224; Ч.19-20. – С.270.
16. Сокильські вісті. – 1931. – Ч.1-3. – С.6-7.
17. Студентський вісник. Бюлетень Центрального Союзу Українського Студентства в Празі ЧСР. – 1925. – Ч.12. – С.7-8.
18. Студентський вісник. – 1925. – Ч.6. – С.15-16; Ч.9-10. – С.24-25.
19. Студентський вісник. – 1925. – Ч.12. – С.10.
20. Студентський вісник. – 1927. – Ч.10-12. – С.34.
21. Всеслов’янський з’їзд соколів у Празі // Діло. – 1926. – 22 липня.
22. Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911-1945 в спогадах автора. (Причинки до історії Пласту). – Мюнхен: Молоде Життя, 1967. – 131 с.
23. Побідний похід фемінізму // Діло. – 1929. – 20 липня.
24. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (Остання третина XIX – 1939 р.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 278 с.
25. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 247 с.
26. Савчук Б. Український Пласт. 1911-1939. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. – 264 с.
27. Сільський господар. – 1931. – Ч.8-10. – С.2-3.
28. Товариство Взаїмна Поміч Українського Вчителства 1905-1930. – Львів, 1932. – 339 с.
29. Чужинці подивляють нас! // Відродження. – 1938. – Ч.4-5. – С.75-77.

In article showed the main tasks, forms and methods of the international action of the Ukrainian civil organization of the Halichina in 20–30 th XX th century, generalire her chief tendencies and historical experience.

Г.О. Щигельська

ІНФОРМАЦІЙНО-ВИДАВНИЧА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ (1946 – 1949 рр.)

Невід’ємну складову частину історії української діаспори становить унікальне явище розвитку української культури поза межами батьківщини. Незважаючи на те, що культурна діяльність завжди була стрижнем громадського життя українських іммігрантів та викликала зацікавленість дослідників, доводиться, однак, констатувати непропорційність вивчення даної проблеми у різних країнах. Зокрема, маловідомою сторінкою у вітчизняній та зарубіжній історіографії залишається громадське життя українців у Великій Британії. Поміж тим, українська діаспора в Об’єднаному Королівстві вирізняється високим рівнем організованості та життєдіяльності, провідна роль в активізації якої належить центральній громадській установі – Союзу українців у Великій Британії (СУБ),

заснованому 19 січня 1946 р. в Единбурзі. Розгортаючи багатогранну діяльність із перших днів створення організації, значна увага керівних органів СУБ приділялася питанням збереження й розвитку української культури та інформаційно-публіцистичній справі. Актуальність досліджень проблем української культури у Великій Британії в контексті діяльності центральної громадської установи полягає в тому, що вони не тільки поповнюють існуючі уявлення про перші кроки та розгортання культурно-освітньої праці української спільноти на Британських островах, але й значно розширюють і уточнюють наші знання про українську діаспору у світі.

У дослідженні даної проблеми автор широко використовує протоколи засідань Головної управи, Ради та Президії Ради СУБ за період із 1946 по 1949 р. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12], за змістом яких у хронологічній послідовності можна прослідкувати розгортання діяльності Союзу в інформаційно-видавничій та культурно-освітній площинах. Відображенням багатогранного функціонування Союзу українців у всіх його проявах, а також важливим джерелом у вивченні видавничої діяльності СУБ служить пресовий орган організації “Наш клич”, пізніше перейменованій на “Українську думку” [16; 18; 20; 21; 23; 24; 25; 29; 30]. Цінним документом, в якому подаються статистичні дані та основні здобутки СУБ, є перший опублікований “Звіт з діяльності Союзу українців у Великій Британії за час від 1 січня 1949 р. до 31 грудня 1949 р.” [17].

Важливе місце у вивченні проблеми займають праці І.Дмитріва “Перші кроки СУБ на полі громадської діяльності” [15] та І.Марченка “Десять років діяльності Союзу Українців у Великій Британії (1946-1956)” [22]. Обидві роботи написані на основі протоколів засідань Управи, Ради та Президії Ради СУБ і становлять своєрідну хроніку розгортання діяльності та розбудови організації.

На основі вищевказаних матеріалів, зібраних у фондах Бібліотеки та Архіву ім. Т.Шевченка в Лондоні, які вперше вводяться у науковий обіг, автор ставить перед собою завдання прослідкувати еволюцію розгортання інформаційно-видавничої та культурно-освітньої діяльності Союзу українців у Великій Британії у 1946–1949 рр., розкрити основні здобутки організації та показати роль Союзу українців в організації культурного життя української спільноти в Об’єднаному Королівстві.

Зі створенням Союзу українців у Великій Британії постала гостра потреба інформування українців, що перебували на Британських островах, про його, існування й діяльність із метою залучення іммігрантів до громадського життя та утримування непрямих контактів із ними. Необхідність пресового органу диктували самі умови проживання української спільноти в Об’єднаному Королівстві, що, особливо в перші повоєнні роки,

Щигельська Г.О. Інформаційно-видавничі та культурно-освітня діяльність Союзу українців у Великій Британії (1946 – 1949 рр.).

була представлена вояками в числі ПЗС, поодинокі розкиданими по численних військових частинах та таборах усієї території країни. Відвідати місця, де проживали українці, було не під силу організаторам Союзу, досягнути такої мети можна було тільки завдяки добре налагодженій видавничій діяльності.

Рішення про започаткування видавництва бюлетеня-часопису інформаційно-літературного характеру було прийняте Ініціативним Комітетом на засіданні 3 листопада 1945 р. [12, с.4]. Перший номер газети опубліковано 18 листопада 1945 р. за редакцією Петра Пігічина. Це було скромне шестисторінкове видання на циклостилї під назвою “Інформаційний бюлетень українців у Великій Британії “Наш клич”. На першій сторінці була поміщена стаття “Як повстав “Наш клич”, де описувалися основні мотиви заснування та подальші плани видавництва: “Пройшло багато часу, заким ми взаємно віднайшли себе та побачили, скільки нас тут зібралось. Вийшло, що нас тут чимала громада. Та всі ми живемо розгублено по всіх закутках цих островів. Не багато знаємо про себе та дуже мало нам відомо про наше життя у світі. Воно не дивно. Не має звідкіля цих вісток черпати. І тут виринула потреба власного друкованого слова” [Цит. за: 30, с.1].

На другій та третій сторінках розміщувалися вісті з українського життя в еміграції й повідомлення про події в Україні; 4 і 5 були літературними сторінками з поетичними творами й відомостями про видатних українських діячів; 6 сторінка присвячувалася оголошенням та інформації з діяльності організації. Хоча через брак коштів перше видання вийшло тиражем усього 200 примірників [16, с.2], за короткий час воно поширилося по теренах Великої Британії і на адресу редакції почали надходити десятки листів, у яких читачі щиро вітали появу рідного друку: “В хвилині одержання “Нашого Клича” не могу вам описати вдоволення наших друзів; хоч скромний та в маленькому розмірі, але це в рідній мові – це наш клич. В дійсності бачимо діло...”.

“... Я сьогодні повернувся зі шпиталю і при нагоді я одержав від мого друга “Наш Клич”. Правда, перечитав я його із сльозами в очах бо вже більше як шість років я не бачив українського друку...”.

“... Це було великою радістю для мене та для моїх товаришів читати вперше нашу власну газетку. Бо вже від самого початку нашого побуту в польській армії були в нас мрії про зорганізоване наше життя, однак трудно воно приходило. Думаю що щасливо започаткована праця увінчається успіхом, а наша газетка віднайде кожного нашого брата, який ще до сьогодні сидить та боїться до себе признатися. Бажаю щастя та поступу в праці, а тим, що доложили труду при виданні бюлетеня, складаю щиро

подяку та бажаю їм, щоби успіхом увінчали їхні дальші мрії...” [Цит. за: 23, с.3].

Від 30 березня 1946 р. “Наш клич” почав друкуватися на 4 сторінках форматом А 3; наклад збільшився до 1000 примірників [24, с.4]. Загалом із 18 листопада 1945 р. по 19 січня 1947 р. було видано 19 номерів часопису. Згідно з рішенням Управи СУБ, прийнятим на засіданні 20 січня 1947 р., пресовий орган “Наш клич” було перейменовано на “Українську думку”, керуючись тими міркуваннями, що єдиний на той час на Британській землі український часопис повинен у своїй назві мати прикметник “український” [1, с.2].

Згідно з побажаннями, висловленими в “Резолюціях” Окружної конференції СУБ у Манчестері 3 листопада 1946 р., запровадити передплату з метою випуску газети щонайменше раз у тиждень [18, с.4], була встановлена передплата в такому розмірі: місячна – 2½ шилінга, чвертьрічна – 7, піврічна – 13, річна – 1 фунт 6 шилінгів [29, с.4]. До того часу фінансову базу видавництва “Нашого клича” в основному становили добровільні пожертви та членські вкладки. Шукаючи додаткових коштів, щоб збільшити редакційний склад та налагодити щотижневе видання газети, СУБ уклав договір із Центральним українським допомогивим бюро в Лондоні (ЦУДБ) про спільне ведення справ видавництва та книгарні [4, с.34].

До часу придбання власної домівки Союзу редакція “Нашого клича” (пізніше “Української думки”) знаходилася у будинку ЦУДБ на 218 Сасекс Гарденс. У листопаді 1947 р. редакція й книгарня були перенесені до нового будинку, придбаного Союзом на 49 Лінден Гарденс, та включені в систему СУБ як його складові частини [22, с.2].

Намагання керівних органів СУБ зберігати аполітичний характер та не вміщувати на сторінках газети матеріалів із відображенням будь-якого політичного спрямування часто призводили до непорозумінь і до певної міри конфліктів із редакцією “Української думки”, яка виявляла схильність до інших настанов. Така неузгодженість супроводжувалася частою зміною редакторів органу. Першого редактора газети Петра Пігічина було звільнено від редагування у липні 1947 р., а на його місце рішенням Управи СУБ від 23 серпня 1947 р. призначено Мирослава Семчишина [3, с.26-27]. На засіданні Президії Ради СУБ 21–22 серпня 1948 р. було прийнято рішення створити Редакційну колегію “Української думки” у складі: І.Пенсака (культурно-освітній референт), М.Семчишина та М.Волинського й доручити Секретареві Ради Т.Данилову наглядати над справами, пов’язаними з редагуванням [6, с.84]. З 9 квітня 1949 р. рішенням Ради СУБ у складі Редакційної комісії були затверджені 2 редактори, головним редактором призначався М.Добрянський, решта складу комісії залишалася без змін. На цьому ж засіданні Рада ствердила,

що “Українська думка” має бути “виразником незалежної української думки на чужині і придержуватись таких принципів:

а) займати понадпартійне становище у всіх справах загальнонаціонального життя, вести активну оборону засад українського правопорядку та активізацію української суспільно-громадської думки для визвольної справи;

б) сприяти повній консолідації всіх українських сил довкола Української Національної Ради;

в) мати позитивний, конструктивний і поєднальний підхід до всіх громадських політичних питань;

г) толерантно ставитись до всіх ідейно-політичних і громадських суспільних рухів національного табору;

д) уникати прибирання різкого полемічного характеру у своєму змісті;

е) особливу увагу звертати на справи й питання суспільно-громадського характеру української суспільності взагалі і на терені Великої Британії зокрема” [7, с.165].

Особливо часті непорозуміння між редакцією та керівництвом СУБ спостерігалися після Загальних Зборів 12–13 березня 1949 р., коли новообрана Рада Союзу внаслідок ідеологічного розколу організації стала на тверді позиції не пов’язаності з політичними партіями. Так, 1 червня 1949 р. виконуючий обов’язки Голови СУБ О.Монцібович затримав висилку газети й доручив друкарні видати другий наклад з огляду на те, що в газеті було вміщене оголошення українських лібералів. Унаслідок цього редактор М.Семчишин листом від 4 червня 1949 р. повідомив Президію Ради, що перестає працювати в СУБ [8, с.178].

Черговий конфлікт назрів у серпні в результаті поміщення редактором Добрянським без попереднього узгодження з Президією оголошення про благодійні внески для Української Національної Ради. На засіданні 24 серпня 1949 р. Рада СУБ ухвалила рішення щодо попередження Добрянському за порушення постанов Ради та Президії Ради, видані для редагування часопису СУБ у справах, що торкалися інтересів Союзу як суспільно-громадської організації [9, с.207]. А вже 23 листопада 1949 р. Секретар Т.Данилів поінформував Президію про зняття з посту головного редактора “Української думки” М.Добрянського у зв’язку з опублікуванням статті “Прокляття двоподілу”, вважаючи, що автор у кінці статті увійшов у полеміку з партіями, чого згідно з даними йому постановами не потрібно було робити. Президія та Рада СУБ схвалили рішення Данилова, доручивши йому при цьому відповідальність за редагування “Української думки”. Таким чином, Добрянський був усунений з редколегії, залишаючись тільки технічним редактором газети [10, с.228].

Однак часті зміни редакторів не впливали на видавництво загалом і редакція “Української думки” працювала безперебійно, залишаючись в Об’єднаному Королівстві основним україномовним джерелом інформації про події у світі та в Україні, життя українських іммігрантів у Великій Британії, Європі та Америці, а також була необхідним посередником у спілкуванні керівних органів СУБ із місцевими відділеннями, що уможливило поліпшення ефективності організаційної діяльності та ведення роз’яснювальної роботи з різноманітних питань, які хвилювали українську громадськість. Наприкінці 1949 р. адміністрація газети обслуговувала 2 758 індивідуальних та 934 колективних передплатників у Великій Британії, 213 індивідуальних і 226 колективних передплатників за кордоном, загальна кількість яких станом на 31 грудня 1949 р. становила 4 131 [17, с.3].

Крім видавання “Української думки”, в міру зростання потреб і фінансових засобів, СУБ із року в рік розгортав публікацію інших видань, які склалися з науково-популярної, історичної, суспільно-політичної літератури та окремих літературних збірників. Одним із перших таких видань Союзу став збірник “Спіть, хлопці, спіть”, присвячений пам’яті українських вояків, полеглих у Другій світовій війні [21, с.4]. Наступними були поезії Тараса Шевченка та збірник пам’яті Симона Петлюри, видані тиражем 420 примірників [2, с.24]. 7 вересня 1946 р. на засіданні Управи СУБ було прийнято рішення розпочати видання “Календаря українця у Великій Британії” [15, с.2], який з того часу по сьогоднішній день видається щорічно й служить не лише непересічним джерелом інформації про життя українців у Великій Британії, але й історичним довідником та календарем усіх релігійних і державних українських свят.

Придбати україномовні видання можна було в книгарні, що діяла при СУБ із жовтня 1947 р. і виконувала також роль посередника у передплатуванні часописів із-за кордону [5, с.48].

Одним зі своїх завдань Союз українців вважав також ведення інформаційної діяльності серед британців із метою ознайомлення їх з Україною та з життям української спільноти на теренах Великобританії. У цій діяльності, зокрема, було підготовлено та проголошено ряд англomовних доповідей, серед яких можна відзначити такі: “Росія і українська справа”, виголошена Богданом Панчуком в Академії політичних наук при Лондонському університеті, “За що змагаються українці”, проголошена Юрієм Сальським перед членами лондонського клубу “Ротарі” [25, с.2] та “Роль України на сході Європи”, проголошена Володимиром Коростовцем у 65 британських клубах “Ротарі” та декількох університетах [17, с.3]. Окрім доповідей, готувалася також спеціальна інформаційна література про українців і діяльність СУБ, яка розсилалася пресовим агентствам і урядовим установам.

Від самого початку діяльності СУБ значна увага керівних органів приділялася розвитку культурно-освітньої праці. Вже 30 березня 1946 р. у “Комунікаті Ч.5”, вміщеному в “Нашому кличі”, Управа СУБ звернулася із закликом до членів та мужів довір’я організувати у своїх групах культосвітню працю, створюючи навчальні курси англійської мови, спільні читання й обговорення преси [20, с.4]. На основі даних про організаційне оформлення місцевих відділень, що надсилалися для реєстрації до Центральної канцелярії СУБ, можна спостерігати високу активність усіх без винятку новостворених відділів та осередків у сфері ведення культурно-освітньої роботи. Окрім організації курсів англійської мови, що було необхідною умовою виживання в англomовній країні, проводились також україномовні навчальні курси для неграмотних. Згідно із статистичними даними, зібраними Управою СУБ серед українців, що приїхали до Великобританії, було 2% неграмотних. У зв’язку з цим на засіданні Управи СУБ 2 лютого 1946 р. на пропозицію М.Опаренка була прийнята постанова зайнятися справою неписьмених членів СУБ, допомагаючи їм у постачанні букварів через мужів довір’я [15, с.2].

Нерідко у відділах влаштовувалися зібрання, на яких читалися реферати та доповіді на різну наукову тематику залежно від наявності спеціалістів у відділі. Цікавим є той факт, що, встановлюючи зв’язки, відділення співпрацювали між собою, обмінюючись доповідачами. Прикладом такого наукового співробітництва служить діяльність відділів в Енсмюр та Балядо: “Ми встановили зв’язки з околицьними гостелями. І так в гостелі Балядо голова нашого відділу СУБу інж. Севериненко прочитав 27.6 1948 лекцію на тему: “Фізичні та хімічні явища в природі і техніці”, яка викликала велике зацікавлення з боку слухачів; у відповідь на це голова СУБ гостелю Балядо поет Ранюк виявив своє бажання організувати “Літературний вечір” у нашому гостелі” [Цит. за: 27, с.3].

Обов’язковим у житті кожного відділу було спільне відзначення релігійних свят із дотриманням традиційних українських обрядів та національних свят, пов’язаних із визначними подіями в історії України й ушануванням пам’яті видатних українців. Такі святкування часто супроводжувалися проведенням різних культурних заходів (т. зв. “імпрез” та “академій”), які, як правило, склалися з двох частин: зачитання реферату на відповідну тематику та концертної програми, складеної з місцевих художніх аматорських колективів. За свідченням даних, наведених у звіті з діяльності СУБ за 1949 р., загалом у місцевих відділеннях за звітний період було прочитано 2864 доповіді та влаштовано 716 заходів [17, с.3].

* Повноважених представників організації. – Ред.

Координаційним центром усієї культурно-освітньої роботи СУБ виступав культосвітній відділ. У його обов'язки, в першу чергу, входило постачання відділам та осередкам СУБ інформаційної літератури, потрібної для підготовки рефератів та влаштування виставок. Окрім україномовної літератури, готувалася також певна кількість матеріалів англійською мовою. Зокрема, протягом 1949 р. усім відділенням СУБ були розіслані англійськомовні видання, що охоплювали своєю тематикою широкий спектр питань з історії України та розвитку української культури. З метою ознайомлення з українським життям і культурними надбаннями ці матеріали поширювалися між британцями під час виставок українського мистецтва, влаштування концертів чи вручалися їм під час відвідин відділів. У цьому ж році культурноосвітнім відділом осередкам з українськими дітьми було надіслано 340 дитячих книжок і велику кількість приладдя для малювання й писання. Для хворих та інвалідів складено три мандрівні бібліотеки. Поряд із цим продовжувалося формування Центральної бібліотеки й архіву. На кінець 1949 р. архівний фонд складався зі 105 українських та 35 англійських журналів, 65 річників українських, 8 – англійських, 20 – білоруських, польських та російських часописів. У загальній кількості протягом 1949 р. фонди бібліотеки поповнилися на 550 примірників нових книг [17, с.3].

Характерною особливістю діяльності відділів та осередків СУБ при всебічному сприянні культосвітнього відділу було створення спортивних гуртків і різноманітних мистецьких груп. Станом на 31 грудня 1949 р. у 9% відділень СУБ існували аматорські драматичні гуртки, в 13% – танцювальні групи, в 14% – аматорські хори, в 30% – спортивні гуртки (футбольні, настільного тенісу, волейбольні, шахові тощо) [17, с.3].

На окрему увагу заслуговують мистецькі групи, створені при відділі СУБ у Манчестері: чоловічий хор “Гомін” та танцювальний балет “Орлик”, що відіграли значну роль у збереженні й пропагуванні української культури. Ініціатором створення школи українських народних танців виступив Петро Лазоришак-Дністровик. На його прохання відділ СУБ погодився опікуватися школою й допомагати їй матеріально. 16 січня відбулося зібрання бажаючих вивчати український народний танок. Того ж дня була заснована танцювальна школа. Незважаючи на втому від праці на різних підприємствах, молодь прибувала на навчання 4–5 разів на тиждень і весь свій вільний час присвячувала для вправ. Спочатку навчання проводилося без музики, але вже незабаром під час репетицій грали три музиканти. Від лютого 1949 р. почалося готування костюмів, що, враховуючи нестачу коштів, також було нелегкою справою. Однак своїм завзяттям і наполегливою працею всі члени школи “Орлика” скоро засвоїли потрібні

Щигельська Г.О. Інформаційно-видавнича та культурно-освітня діяльність Союзу українців у Великій Британії (1946 – 1949 рр.).

навики й уже в травні були готові до виступів [26, с.6]. Паралельно з підготовкою балетної групи натхненно працював і хор “Гомін”, який був створений у той самий час, що й “Орлик”, на основі обдарованих українців із середовища Манчестерської громади та частини членів уже відомого тоді хору “Бурлака”, який складався з колишніх воїнів І Української дивізії УНА. Керівником хору був Ярослав Гордій [13, с.3].

Перший виступ “Орлика” й “Гомона” відбувся в місті Олдгамі 9 травня 1949 р. 15 травня обидва колективи виступили в Манчестері. Загалом до кінця 1949 р. ними було дано 11 концертів у різних містах Великобританії. Протягом цього часу ансамблі завоювали не тільки успіх і визнання серед британців, але й перші мистецькі нагороди. На Міжнародному музичному фестивалі в Манчестері з 22 по 25 травня 1949 р., виступаючи у класі груп, дуєтів і в дитячій секції, “Орлик” здобув одне почесне місце, три перших, два других і одне третє [26, с.6].

Свій вклад у розвиток культурно-освітньої праці вносили також і секції СУБ. Розгортаючи діяльність, обрана у 1949 р. Управа Організації українських жінок (М.Дубляниця – голова, О.Губаржевська – заступник, Семенів – секретар, О.Токаржевська, І.Вітошинська, О.Шайдевич, А.Коростовець, А.Добрянська – члени) проводила збори з метою згуртування українського жіноцтва на теренах Великобританії, на яких у доповідях закликали присвятити свою працю збереженню українського характеру життя родин іммігрантів, плеканню рідних звичаїв, мистецтва й вихованню молоді в українському дусі [14, с.17].

Діяльність Комісії допомоги українському студентству (КоДУС) загалом спрямовувалась у двох напрямках: впливати на українську молодь у Великій Британії, щоб вона готувалася й складала вступні іспити до спеціальних і вищих навчальних закладів, та збирати фонди на стипендії [19, с.3]. Враховуючи нестачу матеріальних засобів української імміграції та шукаючи додаткових фондів, КоДУС наводила зв'язки з іноземними благодійними організаціями й установами. Перші три стипендії для українських студентів у Лондоні були виділені за посередництвом єпископа Івана Бучка з фондів, призначених Папою Римським на допомогу українцям [28, с.2]. Протягом 1949 р. Комісія надала ще 6 стипендій на навчання у Голвейському університеті в Ірландії [17, с.3].

Розуміючи визначальне значення культурно-освітньої діяльності у збереженні національної ідентичності та представництві українського культурного надбання в еміграції, на останньому засіданні Ради 1949 р. 17–18 грудня багато уваги було приділено обговоренню даного питання та вироблено основні напрямки діяльності в цій сфері на наступний рік.

Зокрема, було прийняте рішення оголосити лютий 1950 р. місяцем української культури, протягом якого провести концерт української пісні, танцю, музики, театрального мистецтва, організувати при СУБ постійну мандрівну виставку українського народного мистецтва, здійснити заходи для створення наукового центру. В інформаційній галузі було вирішено видати книжку професора Марчука "Україна і українці" англійською мовою й розіслати її в англійські установи, опублікувати статтю про "Україну" в одному з відомих англійських журналів та випустити спеціальне видання "Української думки" англійською мовою про українців у Англії [11, с.238].

Таким чином, інформаційно-видавнича діяльність Союзу українців була розпочата Ініціативним комітетом, що проводив підготовку до Організаційних зборів СУБ ще у 1945 р. Першим досягненням у цій сфері стало започаткування 3 листопада 1945 р. видавництва пресового органу Союзу - інформаційно літературного часопису "Наш клич", пізніше перейменованого на "Українську думку", яка на той час була основним україномовним джерелом інформації в Об'єднаному Королівстві про життя української еміграції, події у світі та в Україні. Окрім "Української думки", СУБ запровадив видавництво щорічного видання "Календарця українця у Великій Британії", літературних збірок і цілого ряду україномовних та англійськомовних видань науково-популярного та суспільно-політичного характеру.

Значна увага приділялася Союзом розвитку культурно-освітньої праці. В усіх більших чи менших відділах та осередках СУБ створювалися аматорські колективи художньої самодіяльності, курси англійської мови, відзначалися релігійні та національні свята з дотриманням українських звичаїв і обрядів, проводилися культурні заходи, присвячені урочистим датам в історії України. Падаючи фінансову підтримку та координуючи діяльність українських громад у цій сфері, СУБ не тільки заохочував своїх членів розвивати й поширювати українське мистецтво, зберігати національні традиції та надбання, але й пропагував українську культуру в Об'єднаному Королівстві, нерідко завойовуючи при цьому визнання її високу оцінку британців.

Подальші дослідження інформаційно-видавничої та культурно-освітньої праці СУБ, як і діяльності інших громадських організацій, дадуть можливість відтворити цілісну картину емігрантського життя й показати основні здобутки розвитку української культури поза межами батьківщини.

1. Бібліотека та Архів ім. Т. Шевченка в Лондоні. – Протокол Другого Засідання Управи СУБ з дня 20.01.1947.
2. Там само. Протокол Засідання Управи СУБ з дня 21 червня 1947.

Шигельська Г. Інформаційно-видавнича та культурно-освітня діяльність Союзу українців у Великій Британії (1946 – 1949 рр.).

3. Там само. – Протокол Засідання Управи СУБ з дня 23 серпня 1947.
4. Там само. – Протокол Засідання Управи СУБ з дня 25.10.1947.
5. Там само. – Протокол Засідання Управи СУБ з дня 17 січня 1948 р.
6. Там само. – Протокол Засідання Президії Ради СУБ з дня 21 і 22 серпня 1948 р.
7. Там само. – Протокол Засідання Ради СУБ з дня 9 – 10 квітня 1949 р.
8. Там само. – Протокол Засідання Президії Ради СУБ з дня 2.6.1949 р.
9. Там само. – Протокол Засідання Президії Ради СУБ з 24.8.1949.
10. Там само. – Протокол Засідання Президії Ради СУБ з дня 23.11.1949.
11. Там само. – Протокол Засідання Ради СУБ з дня 17 – 18.12.1949.
12. Там само. – Протокол Ч.5 Першого засідання Ініціативного Комітету "Союзу Українських Вояків у Польських Збройних Силах".
13. Блажівська-Гришак Н. 45-річчя українського репрезентативного хору СУБ "Гомін"// Українська думка. 1995. – 20 липня.
14. Відродження на чужині (15-ліття діяльності ОУЖ у Великій Британії) – Лондон, 1967. – 324 с.
15. Дмитрів І. Перші кроки СУБ на полі громадської діяльності // Українська думка. – 1996. – 21 березня.
16. За нами один рік праці // Наш клич. – 1945. – 29 вересня
17. Звіт з діяльності СУБ за час від 1 січня 1949 до 31 грудня 1949 // Українська думка. – 1950. – 19 березня.
18. Із життя організації // Наш клич. – 1946. – 30 листопада.
19. Комісія Допомоги Українським Студентам – КОДУС на В. Британію // Українська думка. 1948. – 17 жовтня.
20. Комунікат. Ч. 5 // Наш клич. – 1946 – 30 березня.
21. Комунікат. Ч. 8 // Наш клич. – 1946. – 30 травня.
22. Марченко І. 10 років діяльності Союзу Українців у Великій Британії (1946-1956) // Українська думка. – 1996. – 25 квітня.
23. Наш клич. – 1945. – 12 грудня.
24. Наш клич. – 1946. – 30 березня.
25. Помітне зацікавлення українською справою серед англійців // Українська думка – 1948. – 7 листопада.
26. Спогади з минулих років у 50-річчя танцювального ансамблю "Орлик"// Українська думка. – 1999. – 11 листопада.
27. СУБ в Енсмюр працює // Українська думка. – 1948. – 18 липня.
28. Три студентські стипендії в Лондоні // Українська думка. – 1949. – 16 жовтня.
29. Українська думка – 1947. – 2 жовтня.
30. Як повстав "Наш Клич" // Наш клич. – 1945. – 18 листопада.

On the basis of the data gathered in Shevchenko Library and Archives in London, which are introducing to the scientific public for the first time, the author analysed one of the main directions of the social work of the central Ukrainian organization in the United Kingdom – the Association of Ukrainians in Great Britain (AUGB) – the information – public and cultural – educational activities in 1946 – 1949. A special attention is focus on the publishing of the United Kingdom's only Ukrainian language weekly, Ukrainska Dumka, and the foundation of the finest Ukrainian folk choir and dance group established in local branches of the AUGB.

О.Л. Рубцова

ВОЛОДИМИР ХРЖАНОВСЬКИЙ – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ БОТАНІК

Володимир Геннадійович Хржановський (1912–1985) – відомий український ботанік, флорист, систематик і морфолог. Історико-науковий аналіз діяльності В.Г.Хржановського як ученого, педагога, організатора науки є актуальним з огляду на масштабність та різноплановість його наукового внеску. Персоналізація вітчизняної історії науки уможливило визначення етапів розвитку наукових напрямків, надає історії української науки портретної конкретики.

Короткі відомості про життєвий шлях та науковий доробок В.Г.Хржановського подано лише в короткому некролозі [6] та рецензіях на підручники, автором яких він був [7; 8]. Стаття Й.М.Герко [2] більш докладна, але вона стосується, головним чином, педагогічної діяльності В.Г.Хржановського у Львівському ветеринарному інституті. Історико-наукового дослідження всіх напрямків наукової діяльності В.Г.Хржановського здійснено не було. Тому метою нашої розвідки було здійснення історико-наукового аналізу наукової спадщини В.Г.Хржановського, встановлення її місця й ролі для розвитку української біологічної науки.

В.Г.Хржановський народився 6 листопада 1912 р. у м.Ялті, в родині вчителів. Семирічну освіту здобув в одній із шкіл Барського району Вінницької області. Згодом закінчив Барський агрономічний технікум та вчительські курси в м.Ржівщеві Київської області. Після двох років учителювання у 1930 р. вступив на навчання до Пермського державного університету (Російська Федерація), однак із другого курсу був мобілізований до армії, у якій перебував на службі до 1935 р. Демобілізувавшись, продовжив навчання на біологічному факультеті Середньоазійського держуніверситету (м.Ташкент).

Під час навчання в держуніверситеті відбулася перша зустріч В.Г.Хржановського з відомим дослідником флор Євразії, систематиком, генетиком М.Г.Поповим. Володимир Геннадійович так згадує цю зустріч: “Вперше мені вдалося почути Попова весною 1937 р. у Середньоазійському державному університеті. У Ташкенті Михайло Григорович був проїздом. З ініціативи Є.П.Коровіна він прочитав доповідь про соматичні редукції покритонасінних. У той час у М.Г.Попова тільки зароджувалася ця нова ідея – гіпотеза. Він виступав, як звичайно, без конспекту. Багато імпровізував, особливо у відповідях на питання. Легкість польоту думки, широта його кругозору, тверда впевненість, яскравий темперамент швидко полонили слухачів. У ньому дивно гармонійно поєднувалися

Рубцова О.Л. Володимир Хржановський – видатний український ботанік.

суворий вчений-мислитель і поет-романтик. Згодом наші шляхи з Михайлом Григоровичем тісно сходились у холодних долинах Зеравшана й у Карпатах, у жарких степах Чорномор’я, в українському Поліссі, в Самарканді, в Києві й особливо у Львові й Ленінграді” [10, с.5].

По закінченні Середньоазійського університету (1938 р.) В.Г.Хржановський одержав призначення на посаду асистента кафедри ботаніки Казахського держуніверситету (м.Алма-Ата). Потім працював доцентом та проректором того ж університету.

Поряд із педагогічною роботою В.Г.Хржановський проводив дослідження, спрямовані на виявлення ресурсів багатих на вітаміни рослин Казахстану, потреба в яких особливо гостро відчувалася в роки Великої Вітчизняної війни. Його увагу привертає рід *Rosa L.*, види якого є вітаміноносними рослинами. Внесок доктора біологічних наук, професора В.Г.Хржановського у вивчення роду *Rosa L.* є найвагоміший.

В.Г.Хржановський особисто брав участь у експедиціях з вивчення високовітаміних шипшин Східного Тянь-Шаню й Джунгарського Ала-Тау (1939–1941 рр.), районів Прииртиштя (1941–1944 рр.) (Павлодарська та Семипалатинська області обстежені методом детально-маршрутного дослідження, решта заплави Іртиша – рекогносцировочно). У результаті експедиційних досліджень виділено види, які мають високий вміст вітаміну С: шипшина степова, шипшина Бегера, шипшина корична. Біохімічні аналізи шипшин Прииртиштя проводила лабораторія Казахського державного університету під керівництвом професора С.О.Гребінського [17].

З 1945 по 1953 р. В.Г.Хржановський працював у системі Академії наук УРСР. Був старшим науковим співробітником Інституту ботаніки АН УРСР, ученим секретарем і заступником голови Львівського філіалу АН УРСР, директором Державного природознавчого музею АН УРСР у м.Львові, викладав у Львівському ветеринарному інституті, брав активну участь у створенні та розвитку цих установ, вів велику науково-організаційну роботу.

Володимир Геннадійович довгі роки, починаючи з роботи у системі АН УРСР, підтримував тісні зв’язки з П.С.Погребняком, М.В.Клоковим, М.І.Котовим, Д.М.Доброчасовою (з неопублікованих спогадів дружини В.Г.Хржановського – Г.М.Хржановської).

У цей період В.Г.Хржановський брав участь у дослідженнях флори Закарпаття (1946–1947 рр.) та Прикарпаття (1949–1950 рр.), південно-східного лісостепу (1948–1950 рр.) й, почасти, Криму й Кавказу (1949–1951 рр.) та деяких інших регіонів. Особливу увагу вчений приділяє вивченню видів роду *Rosa L.* Він відзначає, що в рослинному покриву досліджених ним районів шипшина займає помітне місце. Вона часто росте

суцільними заростями, досить значними у передгір'ях і в горах Алтаю, Джунгарського Ала-Тау, Тянь-Шаню, Памиро-Алтаю, Кавказу й Карпат, а також на рівнинах, особливо в долинах річок [16].

В.Г.Хржановський – учасник численних експедицій, організованих для дослідження флори України, під час яких він зібрав величезний гербарій. Основні матеріали цього гербарію зберігаються у Львівському природознавчому музеї. Помічницею Володимира Геннадійовича в експедиціях була співробітниця Львівського природознавчого музею Анастасія Лазебна (з неопублікованих спогадів Г.М.Хржановської).

Вивчаючи шипшини Закарпатської області УРСР, В.Г.Хржановський зробив висновок, що “Рід *Rosa L.*, що майже всюди в південних широтах, тим більше в гірських флорах нашої країни, характеризується значним видовим ендемізмом, складними циклами гібридних форм і рас, представлений у флорі Закарпаття порівняно простим флористичним складом” [15].

У 1946 р. В.Г.Хржановському пощастило займатися експедиційними дослідженнями в Закарпатській області разом із М.Г.Поповим. М.Г.Попов згадує: “Взимку 1945–46 рр., після переїзду до Львова, я почав займатися карпатською флорою теоретично, за гербаріями й літературою. Влітку 1946 р. мені вдалося здійснити досить тривалу експедицію в Карпати, власне, в Закарпатську область, тобто на південно-західний схил лісових Карпат; в експедиціях брали участь ряд співробітників.

... Велику допомогу в роботі надали мені співробітники: В.Г.Хржановський, який брав участь і в експедиції, і в складанні списку рослин Закарпатської області, спеціально обробив шипшини, якими він вже тривалий час займається...” [9].

З метою вивчення місцевих природних рослинних ресурсів для вітамінної промисловості влітку 1949 р. співробітниками відділу ботаніки Природознавчого музею АН УРСР здійснено наукову експедицію в райони Прикарпаття (в основному в межах Станіславської та Чернівецької областей), а в 1950 році – в Придністровський район Тернопільської області.

Результати експедиційних досліджень показали, що на території Прикарпаття росте понад 38 видів та різновидностей шипшини, які розподіляються між чотирма секціями роду: *Caninae*, *Cinnamomeae*, *Gallicanae* та *Pimpinellifoliae*. Лише перші дві секції мають практичний інтерес як вітамінна сировина. Отже, за видовим та внутрішньовидовим складом родофлора північних схилів Східних Карпат значно багатша від закарпатської, яка складає близько 15 видів [22].

В.Г.Хржановський вивчив видовий склад і активність окремих видів щодо накопичення вітаміну С, розповсюдження й розподілення вітамінних

шипшин у природних угрупованнях. З 38 вивчених видів вісім виділені як такі, що мають значення як сировина для вітамінної промисловості.

Лабораторні дослідження концентрації вітаміну С проводилися у вітамінній лабораторії відділу ботаніки Інституту агробіології АН УРСР, а також у вітамінній лабораторії відділу ботаніки Львівського природознавчого музею (А.М.Лазебною). Плоди для дослідження збиралися як в експедиціях, так і в ботанічному саду Львівського державного університету, ботанічному саду Львівського зооветеринарного інституту, в ботанічному саду Львівського медичного інституту [22].

В.Г.Хржановський проводив дослідження також на дослідному розарії, який він заснував у м.Львові, та на полях радгоспу “Вітамін” (Овідіопольський р-н, Одеська область), де були введені в культуру високовітамінні шипшини, вирощені з насіння, привезеного Володимиром Геннадієвичем з Середньої Азії. У результаті одержано цінні дані з індивідуального розвитку та мінливості видів [16].

Вивчення шипшин безпосередньо в природі, у спеціальних експедиціях дало можливість одержати не тільки економіко-ботанічні відомості, які необхідні для планування заготівель сировини для потреб вітамінної промисловості окремих адміністративних районів. Отримані в експедиціях цінні матеріали дали можливість уточнити екологію, географію й систематику більшості видів шипшин і на основі цього зробити критичний аналіз видів, описаних раніше. Опираючись на дані С.Юзепчука [25], Д.Сосновського [13], П.Ярошенко [26] та особисті дослідження учений зробив висновок, що в європейській частині колишнього СРСР і на Кавказі рід *Rosa L.* представлений видами, які, як правило, не зустрічаються в Західній Європі.

Всього для європейської частини колишнього СРСР і Кавказу В.Г.Хржановський наводить 112 видів і біля 60 форм шипшин, із них 12 видів культивованих. 38 видів і 30 форм описані як нові для науки, 4 види – вперше для флори європейської частини колишнього СРСР (*Rosa glauca* Rougt., *Rosa pendulina L.*, *Rosa arvensis* Huds., *Rosa elliptica* Tausch) [16].

При виконанні досліджень В.Г.Хржановським були опрацьовані гербарії Ботанічного інституту АН СРСР ім. В.Л.Комарова, а також гербарії ботанічних інститутів Києва, Харкова, Баку, Алма-Ати, Ташкента та Никітського саду в Ялті [16].

Результати критичної обробки роду *Rosa* в межах України подані ним на сторінках видання “Флора УРСР” [14] та двох видань “Визначника рослин України” [3; 4], для яких, крім роду *Rosa L.*, учений опрацював й такі великі родини, як *Rubiaceae*, *Chenopodiaceae*, *Amarantaceae*.

Значення “Флори УРСР”, співавтором якої є В.Г.Хржановський, важко переоцінити. Д.М.Доброчаєва, С.Л.Мосякін вважають, що “це

капітальне флористичне зведення слушно вважається неоціненним науковим скарбом нашої держави” [5].

Усі співавтори “Флори УРСР” працювали з ентузіазмом, з почуттям великої відповідальності. Д.М.Доброчаєва згадує: “Це були дійсно незабутні часи, роки, сповнені наукового запалу, кропіткої наполегливої праці... Рукописи “Флори”, гербарні аркуші, живі рослини та чудові українські краєвиди, верстки, книги та статті проходили перед очима наче в яскравому вирі, фантастичному калейдоскопі. Але згодом з усього цього викристалізувалися рівні друковані рядки, які ручаями та потічками стікали до купи, відливалися в металеві гранки, виходили у широкий світ академічними томами “Флори України” [5, с.810].

Після опрацювання “Флори УРСР” В.Г.Хржановський робить висновок, що “будь-яка з регіональних флор містить неповний матеріал, на основі якого неможливо відтворити історію розвитку якого-небудь роду або родини. Флора – це тільки “критичний інвентар”, а основною формою роботи ботаника-флориста, особливо систематики, повинна стати монографія тієї або іншої природної групи рослин, наприклад роду або родини” [16].

Згодом В.Г.Хржановський став відомим у Радянському Союзі родологом, автором багатьох нових для науки видів роду *Rosa L.* За матеріалами досліджень Володимир Геннадійович захистив докторську дисертацію “Розы европейской части СССР, Крыма и Кавказа”. Офіційні опоненти В.Г.Хржановського високо оцінили дисертаційну роботу. М.В.Клоков вважав, що “В.Г.Хржановський вміло об’єднав теорію з актуальною практикою. Цю роботу треба привітати як першу радянську монографію з родології, яка протистоїть численній зарубіжній літературі” (матеріали, надані Г.М.Хржановською). У 1958 р. В.Г.Хржановський опублікував монографію “Розы. Филогения и систематика. Спонтанные виды Европейской части СССР, Крыма и Кавказа. Опыт и перспективы использования” [17].

Монографічна робота В.Г.Хржановського “Розы...” [17] є цінним вкладом у вітчизняну біологічну науку. Ця робота охоплює досить різнопланові питання родології: систематику, філогенію роду *Rosa L.* та перспективи використання шипшин у вітамінній промисловості. Книга складається зі вступу і трьох глав. У вступі автор аналізує системи роду *Rosa L.* і виділяє три періоди систематики: штучних систем, природних систем і пошуків філогенетичних систем. Особливу увагу заслуговує перша глава. У ній автор виділив:

1. Основні етапи розвитку роду *Rosa L.*, або основні етапи біологічного прогресу роду *Rosa L.*: дерево (деревовидна ліана) → кущ → трава. Тобто В.Г.Хржановський вважає, що найстарішими є шипшини-ліани.

2. Ознаки, за допомогою яких можна вважати види стародавніми або сучасними.

3. Основні ознаки ідентифікації шипшин: забарвлення пелюсток та будова чашолистків.

4. За допомогою методу еколого-географічного аналізу розділив рід *Rosa L.* на три філогенетичні групи (підроди):

Підрід I – *Stylorhodon* – білі шипшини.

Підрід II – *Cyborhodon* – червоні.

Підрід III – *Chamaerhodon* – жовті.

У монографії також поданий ключ для визначення шипшин (другий розділ) і наведені перспективи використання шипшин у вітамінній промисловості (третій розділ).

Книга В.Г.Хржановського є фактично єдиною монографічною обробкою роду *Rosa L.* в Україні і в колишньому СРСР. За майже 50 років свого існування вона не втратила своєї цінності для фахівців.

У 1954 р. В.Г.Хржановського запросили до Тимірязєвської сільськогосподарської академії на посаду завідуючого кафедрою ботаніки, яку він очолював до останніх днів життя. Одночасно багато років Володимир Геннадійович був професором кафедри ботаніки Університету дружби народів ім. Патріса Лумумби. В 1969–1971 рр. він працював директором Всесоюзного науково-дослідного інституту лікарських рослин.

Велику увагу приділяв учений вихованню висококваліфікованих спеціалістів. Під його керівництвом були підготовлені три докторських і 18 кандидатських дисертацій. Серед них – українські вчені: ТБ.Берестецька, В.Д.Савицький [1; 12].

Курси лекцій, які він читав студентам, відзначались широтою поглядів, оригінальністю, завжди базувалися на найновіших досягненнях біологічної науки. Випускники ТСГА та Університету дружби народів ім. Патріса Лумумби з вдячністю згадують блискучі лекції професора В.Г.Хржановського. Він віддавав багато сил організації колективу кафедри, вдосконаленню учбового процесу, методик викладання, підвищення рівня виховної роботи серед студентів.

Володимир Геннадійович є автором майже 130 праць із проблем еволюційного морфогенезу, видоутворення, філогенії та історії розвитку рослин, теорії інтродукції нових корисних рослин. Ним написаний цілий ряд підручників для сільськогосподарських вузів і технікумів [18; 19; 21; 23; 24]. Вони неодноразово перевидавалися, відзначені дипломом та медаллю ВДНГ СРСР, отримали високу оцінку фахівців [7; 8] і широке визнання не лише в сільськогосподарських учбових закладах, а й в університетах, педінститутах. Над новим підручником “Ботаническая

географія с основами екології” вчений працював до останніх днів життя.

Свої знання як фахівця-родолога він використовував при написанні підручників. Так, у книзі “Ботаніка” [23] В.Г.Хржановський наводить малюнок бутона, квітки (загальний вигляд і поздовжній розріз), чашолистка, приймочки, діаграми квітки, репродуктивного пагона та плоду шипшини. Демонстраційні кольорові таблиці з морфології та систематики рослин, створені під керівництвом В.Г.Хржановського [20], використовуються у вузах нашої країни.

Як учень відомого вченого М.Г.Попова він багато зробив для популяризації його наукових поглядів, а після смерті свого вчителя підготував до друку його ґрунтовну працю “Основи флорогенетики”, в передмові до якої докладно проаналізував увесь науковий доробок ученого [10]. Володимир Геннадійович – один із членів редакційної колегії вибраних праць М.Г.Попова [11]. На честь М.Г.Попова В.Г.Хржановський назвав одну з шипшин – *Rosa popovii* Chrshan.

Й.М.Берко, професор Львівської державної академії ветеринарної медицини імені С.З.Гжицького, згадує, що “В.Г.Хржановський відзначався високою ерудицією та інтелігентністю, був уважним до співрозмовника, постійно цікавився роботою кафедри, якою у свій час завідував. Працюючи тривалий час у Москві, в російськомовному середовищі, професор В.Г.Хржановський не забув своєї рідної української мови, чудово володів її культурою, що не могло не викликати у мене захоплення і гордості за його глибокі патріотичні почуття та високу національну свідомість” [2, с. 257].

Поряд із науковою і викладацькою діяльністю Володимир Геннадійович проводив велику науково-організаційну та громадську роботу як керівник міжвузівського наукового семінару з філоморфогенезу Московського відділення Всесоюзного ботанічного товариства, член президії редакційної ради й голова секції природознавства видавництва “Высшая школа”, член редколегії журналу “Успехи современной биологии”. В.Г.Хржановський нагороджений орденом Дружби народів та рядом медалей.

Отже В.Г.Хржановський був видатним українським ученим, ботаніком, флористом, систематиком, морфологом із проблем еволюційного морфогенезу, видоутворення, філогенії та історії розвитку рослин, теорії інтродукції рослин. Здійснені ним численні експедиційні дослідження флори Кавказу, Криму, Карпат, інших регіонів європейської частини колишнього СРСР дали змогу зібрати величезний гербарій видів рослин, основні матеріали якого зберігаються у Львівському природознавчому музеї.

В.Г.Хржановський зробив критичний аналіз видового складу роду *Rosa L.* Описані ним 38 видів і 30 форм є новими для науки, 4 види – для флори європейської частини колишнього СРСР.

Монографічна обробка роду *Rosa L.* включає систематику, філогенію роду *Rosa L.* та перспективи використання видів шипшин у вітамінній промисловості. Теоретичні узагальнення та практичні рекомендації доктора біологічних наук В.Г.Хржановського, є цінним вкладом в українську біологічну науку.

1. Берестецкая Т.Б. Сравнительно-морфологический анализ спермодермы и перикарпия представителей семейства Ranunculaceae Juss / Автореф. дисс... канд. биол. наук. – К., 1984. – 20 с.
2. Берко Й.М. Володимир Геннадійович Хржановський // Науковий вісник Львівської державної академії ветеринарної медицини імені С.З.Гжицького. – 2003. – Т. 5(1). – С.254-257.
3. Визначник рослин УРСР. – К.–Харків: Держ вид-во сільськогосп. літ-ри УРСР, 1950. – 346 с.
4. Визначник рослин України. – 2-ге вид. – К.: Урожай, 1965. – 876 с.
5. Доброчаева Д.М., Мосякін С.Л., Д.К.Зеров – відповідальний редактор “Флори УРСР” // Укр. ботан. журн. – 1995. – Т.52. – № 6. – С.810-815.
6. Доброчаева Д.М., Савицький В.Д. Пам’яті Володимира Геннадійовича Хржановського // Укр. ботан. журн. – 1985. – Т.42. – № 56. – С.83.
7. Комендар В.И., Мандрик В.Ю. В.Г.Хржановский и др. “Основы ботаники с практикумом” (рецензия) // Укр. ботан. журн, 1971. – Т.28. – № 6. – С.797-798.
8. Липа О.Л., Кордом Е.Л., Чопик В.И. В.Г.Хржановский. “Курс общей ботаники” (рецензия) // Укр. ботан. журн. – 1976. – Т.35. – № 1. – С.95-96.
9. Попов М.Г. Очерк растительности и флоры Карпат. – М.: Изд-во Моск. об-ва испытателей природы, 1949. – 300 с.
10. Попов М.Г. Основы флорогенетики. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 134 с.
11. Попов М.Г. Филогения, флорогенетика, флорография, систематика. Избр. труды в 2-х частях. – Ч.1. – К.: Наукова думка, 1983. – 279 с.
12. Савицький В.Д. Морфологическая эволюция и классификация пыльцы семейства лютиковых // Автореф. дисс... канд. биол. наук. – К., 1978. – 19 с.
13. Сосновский Д.И. Родологические заметки // Изв. Азерб. фил. АН СССР. – 1944. № 10. – С. 58-64.
14. Флора УРСР. – Т. VI. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – 608 с.
15. Хржановський В.Г. Шипшини Закарпатської області УРСР // Ботан. журн. УРСР. – 1949. – Т.6. – №1. – С.58-73.
16. Хржановский В.Г. Розы европейской части СССР, Крыма и Кавказа // Автореферат. дисс. ... докт. биол. наук. – Львов, 1952. – 29 с.
17. Хржановский В.Г. Розы. Филогения и систематика. Спонтанные виды Евр. части СССР, Крыма и Кавказа. Опыт и перспективы использования. – М.: Советская наука, 1958. – 476 с.
18. Хржановский В.Г. Основы ботаники с практикумом. – М.: Высшая школа, 1969. – 575 с.
19. Хржановский В.Г. Курс общей ботаники в 2-х томах. – М.: Высшая школа, 1976. – Т.1. – 276 с.; Т.2. – 480 с.

20. Хржановский В.Г. Морфология и систематика низших и высших споровых и голосеменных растений. Комплект из 30-ти плакатов. – М.: Высшая школа, 1979.
21. Хржановський В.Г., Пономаренко С.Ф. Ботаніка. – К.: Вища школа, 1985. – 391 с.
22. Хржановський В.Г., Лазебна А.М. Вітамінні шипшини Прикарпаття як природна сировина для вітамінної промисловості // Ботан. журн. АН УРСР, 1951. – Т. 8. – № 3. – С.52-63.
23. Хржановский В.Г., Пономаренко С.Ф. Ботаника. – М.: Колос, 1982. – 431 с.
24. Хржановский В.Г., Пономаренко С.Ф. Практикум по курсу общей ботаники. – М.: Агропромиздат, 1989. – 416 с.
25. Юзепчук С.В. Род Роза (шиповник) – *Rosa L.*; Род Хультемия – *Hultemia Dumort.*; род Хультемоза – *hultemosa Juz* // Флора СССР. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1941. – Т.10. – С.431-508.
26. Ярошенко П.Д. К истории и систематике секции *Caninae* рода *Rosa L.* // Изв. АН Арм. ССР. – 1945 – № 3. – С.25-31.

Historic and scientific analysis of Professor V.G. Khrzhanovski heritage and theoretic-practical contribution in biological sciences and presented.

ЗМІСТ

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

<i>Райківський І.Я.</i> Розвиток українського мовознавства в Галичині у першій третині ХІХ ст.....	3
<i>Монолатій І.С.</i> Етнонаціональні спільноти Галичини (1867-1914 рр.): теоретико-методологічні засади історико-етнологічного дослідження.....	14
<i>Адамович С.В.</i> Єврейське питання в політиці російської окупаційної адміністрації в Галичині та на Буковині (1914– 1917 рр.).....	23
<i>Десятинський Р.І.</i> Релігійна політика ЗУНР (листопад 1918 – липень 1919 рр.).....	28
<i>Андрухів І.О.</i> Рух за відновлення УГКЦ на Станіславщині в другій половині 50-х рр. ХХ століття.....	41

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

<i>Жернокієв О.С.</i> Соціал-демократична партія Галичини і Сілезії у складі австрійського “малого Інтернаціоналу” (1892 – 1899 рр.)...	48
<i>Галицька-Дідух Т.В.</i> Зовнішньополітична концепція уряду РСФРР щодо Східної Галичини (вересень 1920 – березень 1921 рр.).....	68
<i>Пендзей І.В.</i> Соціально-економічні і політичні перетворення в Угорщині (1988 – 1990 рр.).....	80
<i>Соловей А.М.</i> Інтеграція та диференціація культур в умовах глобалізації.....	89
<i>Сіреджук П.</i> Зісторії торгівлі німців Східної Галичини (ХVІ – ХХ ст.)...	97

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

<i>Геник В.С.</i> Свято Купала в історичній інтерпретації.....	105
<i>Дрогобицький І.І.</i> Чин св. Василя Великого у суспільному житті українців Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).....	113
<i>Гурак І.Ф.</i> Виникнення перших українських студентських товариств у Східній Галичині (1870–1871 рр.).....	119
<i>Вітенко М.Д.</i> Боротьба за сервітутні права в Галичині (кін. ХІХ – початок ХХ ст.).....	128
<i>Бурдуланюк Г.В.</i> Українське музичне життя Прикарпаття другої половини ХІХ – початку ХХ століть.....	138
<i>Петренко І.М.</i> Особливості учнівського контингенту церковно-парафіяльних шкіл Лівобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.....	147

<i>Шелест С. В.</i> Українське питання у зовнішньополітичних концепціях правлячих кіл Німеччини напередодні Першої світової війни... 155	
<i>Сенюк М. Я.</i> Міжнародна діяльність українських громадських організацій Галичини у 20-30-х роках ХХ століття..... 161	
<i>Щигельська Г. О.</i> Інформаційно-видавнича та культурно-освітня діяльність Союзу українців у Великій Британії (1946 – 1949 рр.)... 171	
<i>Рубцова О. Л.</i> Володимир Хржановський – видатний український ботанік..... 182	

CONTENTS

ETHNOPOLITICAL AND NATION-CULTURAL PROCESSES IN UKRAINE

<i>Raykivsky I.</i> The development of the Ukrainian linguistics in Galicia in the first third of the 19 th century..... 3	
<i>Monolatiy I.</i> The ethno-national unities of the galychyna (1867-1914): theoretical-methodological principles of historical-ethnological studies... 14	
<i>Adamovych S.</i> The Jewish question in politics of Russian occupation administration in Halychyna and Bucovyna (1914-1917)..... 23	
<i>Deljatynskyj R.</i> The religious politics of sunr (november 1918 – july 1919)... 28	
<i>Andruhiv I.</i> Development for restoring UGCC on Stanislavschuna at the second half of 50-th of XX century and its results..... 41	

TOPICAL PROBLEMS OF WORLD HISTORY

<i>Zhernokleyev O.</i> The Social-democratic party of Halychyna and Silesia in the structure of Austrian “small International” (1892 – 1899)..... 48	
<i>Halycka-Diduh T.</i> Eastern Halychyna in the policy of the soviet Russia 1920-1921 rr.)..... 68	
<i>Pendzey I.</i> Social-economic and political transformations in Hungary (1988-1990)..... 80	
<i>Solovey A.</i> Integration and differentiation of cultures in the globalization conditions..... 89	
<i>Sireguk P.</i> From a history of the Germans trade in East Halychyna (16 th – 20 th century)..... 97	

RESEARCH OF THE YOUNG SCIENTISTS

<i>Genyk V.S.</i> Kupala holiday in the historical interpretation..... 105	
<i>Drogobycky I.</i> The spot of the Order Saint Basil Magnum at the processes of social life of Ukrainians in Galicia (the end of XIX th – the beginning of XX th century)..... 113	
<i>Gurak I.</i> Creation of the first Ukrainian student’s societies in the East Halychyna..... 119	
<i>Vitenko M. D.</i> The struggle for servituts’ rights in Galicia (the end of the XIX – the beginning of the XX- th. c.)..... 128	
<i>Burdulanyuk H.</i> Ukrainian musical life of Precarpathia of the end of the XIX – the beginning of the XX centuries..... 138	
<i>Petrenko I.M.</i> Peculiarities of student contingent at church-parochial schools in Left-bank Ukraine in late XIX – early XX century..... 147	

<i>Shelest S.</i> The ukrainian question in the foreign policy conceptions of german government before world war I.....	155
<i>Senyuk O.</i> International action of the Ukrainian civil organizations of the Halichina in 20-30 the century.....	161
<i>Shchyhelska H.</i> The Information – Public and Cultural – Educational Activities of the Association of Ukrainians in Great Britain in 1946 – 1949..	171
<i>Rubcova O.</i> Volodymyr Khrzhanovsky outstanding ukrainian botanist.....	182

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ІСТОРІЯ
Випуск 9

Видається з 1995 р.
Адреса редколегії: 76000, м.Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
Історичний факультет
Прикарпатського університету імені Василя Стефаника,
тел. 59-60-21

Ministry of Education of Ukraine
Precarpathian University named after V.Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after V.Stefanyk

HISTORY
ts № 9 Issue
Published since 1995

Publishers' adress: Historugy Department,
Precarpathian University named after V.Stefanyk
57, Shevchenko Str., 76025 Ivano-Frankivsk, tel. 59-60-21

Старший редактор: БОЙЧУК О.П.
Літературний редактор: ЛЕНІВ О.В.
Комп'ютерна верстка і правка: КУРІВЧАК Л.М.
ПЛАВНИК М.І.

НБ ПНУС

696632

я українською мовою
це свідоцтво КВ №435.

Здано до набору 4. 03. 2005 р. Підп. до друку 20. 04. 2005 р.
Формат 60x84/16. Папір ксерокс. Гарнітура "Times Neu Roman".
Ум. друк. арк. 12. Вид. арк. 12,25. Тираж 100 прим. Зам. 619.

Друкарня видавництва "Плай" Прикарпатського університету
76000, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 59-60-51